

545387093

101 KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER

VOR FRELSERS KIRKE

I KJØBENHAVN.

TEXTEN AF O. NIELSEN OG P. KØBKE.

TEGNINGERNE AF

MAGDAHL NIELSEN OG THORVALD JØRGENSEN.

UDGIVET AF KIRKENS BESTYRELSE MED UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERG-FONDET.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

1896.

VOR FRELSERS KIRKE

I KJØBENHAVN.

TEXTEN AF O. NIELSEN OG P. KØBKE.

TEGNINGERNE AF

MAGDAHL NIELSEN OG THORVALD JØRGENSEN.

UDGIVET AF KIRKENS BESTYRELSE MED UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERG-FONDET.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

1896.

Vor Frelsers Kirkes Historie og Beskrivelse fremtræder som det andet Hæfte af de Skrifter om københavnske Kirker, der ifølge Borgemester, Konferensraad H. N. HANSENS Foranstaltning udgives til Oplysning om Hovedstadens Kirker, særlig de, som staa under Magistratens Patronat. Det første Hæfte — om Helligaandskirken — udkom i 1892.

Textarbejdet ved nærværende Skrift, hvis Udgivelse indtræffer ved Kirkens 200-Aars Jubilæum, har været saaledes fordelt, at Afsnittene om Kirkens Historie og om dens Præster og Værger i alt væsentligt skyldes afdøde Dr. phil. O. NIELSEN, og at de øvrige Afsnit ere udarbejdede af Fuldmægtig P. KØBKE.

De Afbildninger, hvormed Skriftet slutter, ere udførte efter Tegninger af Arkitekterne MAGDAHL NIELSEN og THORVALD JØRGENSEN; disse Afbildninger ere gengivne af Pacht & Crones Etablissement, de i Texten staaende af F. Hendriksens.

Ligesom ved det tidligere Skrift om Helligaandskirken maa der her udtales en erkendtlig Tak til Bestyrelsen for Carlsberg-Fondet, ved hvis rundelige Understøttelse Udgivelsen er bleven muliggjort.

Kjøbenhavn, i April 1896.

I.

Kirkens Historie.

I de ældste Privilegier for Kristianshavn af 8de Juni 1639 lovede Kong Kristian den 4de, at han med det første vilde lade Byen forsyne med Kirke og Præst og bidrage til Præstens Underholdning, hvis Borgernes Midler ikke forslog¹⁾. Allerede 18de Febr. 1635 havde Kongen paalagt Kirkerne i Sjællands Stift at yde 2,000 Speciedaler, da han „naadigst haver for godt anset en Kirke at lade opbygge paa Kristianshavn“; disse Penge skulde Biskop Hans Povlsen Resen indkræve og bevare indtil videre²⁾. Resen døde 1638; men allerede forinden vare de opsamlede Penge komne i andet Værge, idet Kongen 30. Apr. 1637 befalede Professorerne Thomas Fincke og Niels Povlsen at annamme til sig de Penge, der indsamledes af Kirkerne til de danske Fangers Ransoning i Tyrkiet og til Kirkebygning³⁾. 16. Juni 1639 fik Professor Niels Povlsen Befaling om at aflevere, hvad der tilkom Kirken paa Kristianshavn, omtrent 1,844 Rdl., til Lensmanden over Københavns Len Niels Trolle, som for denne Sum skulde opbygge et 60 Alen langt Hus, der kunde benyttes til Kirke, indtil den rette Kirke blev færdig, hvorefter det kunde bruges til Skole og til Bolig for Præst og Kapellan⁴⁾. De Penge, der vare indsamlede til Kirken, viste sig imidlertid utilstrækkelige, hvorfor Kongen 11. Nov. 1639 lod Prof. Niels Povlsen af de Summer, denne havde oppebaaret til Trinitatis Kirke, forskudsvis udbetale Niels Trolle, hvad han behøvede, med Løfte om Tilbagebetaling til Foraaret⁵⁾. 9. Jan. 1640 befalede Kongen dernæst Niels Trolle at lade Kirken gøre færdig baade forinden og foruden, „dog at i Agt haves, at alting med ringeste Bekostning, muligt er, sker.“ Han fik ogsaa Tilladelse til at købe to „lempelige“ Klokker til at ringe til Prædiken og for Lig samt til at anvende et gammelt Fløjels Alterklæde og en Messehagel i Slotskirken til Kristianshavns Kirkes Nytte⁶⁾. Denne foreløbige Kirke blev indviet 22. Maj 1640 af Biskop Jesper Brokmand. Den stod paa den Grund ligeoverfor Vor Frelsers Kirke, hvor siden Veterinærskolen laa, begrænset af Prinsensgade (i: nuværende Prinsessegade), St. Annægade og Dronningensgade. Paludan omtaler endnu (1791), at denne Grund formentes at have været bestemt til Bolig for Præster og Kirkebetjente; man vidste ogsaa paa hans Tid, at Kirken havde ligget paa Hjørnet af St. Annægade og Prinsensgade⁷⁾.

Kirken beskrives af Præsident Peder Resen⁸⁾ som „saare liden og uanselig“, og den forfaldt snart, hvorfor (ifølge

Resen) Kong Frederik den 3dje allerede 1657 tog den Bestemmelse at lade opføre en ny Kirke ved Grønnegaards Havn, hvilket ikke kom til Udførelse paa Grund af Krigen med Karl Gustav. Man kunde tro, at der engang havde været Tale om at bygge Kirke ud til Torvet; thi 1673 blev der af Kristian den 5te bortskødet en Grund med 48½ Alens Facade til Torvet og til Prinsensgade og 92 Alen langs Store Torvegade; om denne Grund siges det i Skødet, at den „tilforn til en Kirkes Bygning haver været udvalgt, men en anden Plads til samme Kirke igen i Stedet forordnet“⁹⁾; herved menes dog vistnok kun, at det var en Del af den Grund, som fra ældre Tid var udlagt til Præste- og Kirkebetjentboliger, og som har gaaet ligefra St. Annægade til Torvet.

Den paatænkte Kirke ved Grønnegaards Havn syntes at skulle komme til Udførelse 1668. Herom beretter Præsten i Vartov Anders Hjørring følgende: „Er nu i dette 1668 Aar forordnet en Kirke paa Kristianshavn at opbygges saa stor som til 4000 (!) Mand, anselig og herlig. Dertil har Hans Majestæt foræret og givet rede Penge 3500 Rdl. Saa har han og forordnet, at saa mange Kampestene, som behøvedes til Grundvold til samme Kirke, skulde tages af Graven, som der udenfor Kristianshavn paa Amager blev gravet til Vold og Fortifikation, og er allerede udi dette 1668 Aar opaget og hentet af samme Grav til Kirkens Fundament nogle hundrede Læs Grundsten“¹⁰⁾. Med de af Kongen udlovede 3500 Rdl. blev det nok ved Løftet; men Kristianshavns Beboere vare utaalmodige. 25. Juni 1672 bad de Kongen om at lade en Kollektbog gaa omkring, hvori der var optegnet, hvad Kongen selv vilde give. „Den uforbigængelige Nød formedelst den store Fare, vi dagligen se for Øje paa vores meget skrøbelige og ubekvemme Kirkehus, driver os allerunderdanigst at søge Eders kgl. Majestæt med allerunderdanigst Bøn og Begæring, at Kongen vilde gøre Anordning til en ny Kirkes Bygning, som i nærværende bekvemme Sommer tid kunde opfyldes, og Grundvolden med de Stene, som Borgerskabet efter Kong Frederik d. 3djes Anordning for tre Aar siden dertil har ladet indage, at den maatte vorde lagt for de Midler, som hos Kirken, Skolen og de fattige kunde findes i Behold, samt hvad andre godvillig vilde give.“

Denne Ansøgning fremkaldte en lovformelig Udvisning af Pladsen, idet Kongens Ingeniør Gotfred Hofman 25. Juni 1672 fik Befaling om at udvise og afmaale en bekvem Plads, hvorpaa Magistraten kunde bygge en Kirke, og 9. Sept. s. A. udstedte Kongen Skøde paa Grunden til Kirke og Kirkegaard, „liggende imellem de forreste Huse og Stranden ved Enden af

¹⁾ Københavns Diplomatarium I. 653.

²⁾ K. D. V. 163.

³⁾ K. D. V. 200.

⁴⁾ K. D. V. 219.

⁵⁾ K. D. V. 220.

⁶⁾ K. D. V. 221.

⁷⁾ P. Paludan: Beskriv. af Christianshavn 49, 60.

⁸⁾ Beskriv. af Chrhn. (1685), K. D. III. 787.

⁹⁾ K. D. VI. 605.

¹⁰⁾ K. D. V. 735.

den lille Torvegade paa den søndre Side, strækkende sig i Bredden fortil imod den aabne Plads i Nordost 74, nok i Længden langs de nuværende forreste Huse mod Sydost 136 Alen, item i Bredden imod Sydvest 74 Alen og atter udi Længden i Nordvest langs de nye designerede Byggepladser 136 Alen¹⁾.

Kirken skulde altsaa have optaget Grunden bagved Lille Torvegades første Huse med lige Numre og Strandgades første Huse med ulige Numre. Grunden, hvorpaa Jonas Trelund havde haft sit Skibsværft, var tilfaldet Kronen ved Trelunds Fallit²⁾; Pladsen kaldes derfor senere Trelunds Plads. Pladsen var opdæmmed Jord, der var fremkommet ved Udførsel af Renovation fra Gaardene paa Kristianshavn. En forhenværende Ejer af nuv. Nr. 4—6 i Strandgade, Peder Børtling, paastod 1677, at Opdæmningen var sket udenfor hans Fortov, og at Grunden tilhørte ham; men da det bevistes, at han ikke havde benyttet sin Ret til Havneanlæg, fik han intet Medhold. Det ses af denne Sag, at der var tegnet Pengebidrag til Kirken; thi det bliver gjort gældende mod Peder Børtling, at han havde lovet Præsten Rasmus Byssing at yde 200 Rdl. til Kirkens Bygning³⁾. Denne Kirke blev dog aldrig paa-begyndt, idet Grunden sandsynligvis ikke blev funden fast nok.

Det var imidlertid paatrængende nødvendigt at opgive det gamle Kirkehus, som det kaldtes; thi det var nu saa skrøbeligt, at det var „færdigt at nedfalde og maatte med Støtter op til Væggene opholdes“. Man gik da tilbage til Kristian d. 4des oprindelige Plan. Denne Konge, der havde ventet, at Kristianshavn var bleven meget større, end den blev i mange Tider, havde allerede udset den Plads, hvorpaa Vor Frelsers Kirke ligger, til denne Brug, — som han mente, i Midten af den paatænkte By, medens den nu kom til at ligge i en Udkant ligesom det første Kirkehus. Beboerne klagede ogsaa over dettes afsides Beliggenhed. I en Ansøgning fra 1682 hedder det saaledes, at Tiden til Gudstjenesten her „er indrettet saa besværlig, at vi ikke, som det var billigt, kan søge Guds Hus. Aarsagen er, at Ugeprædiken om Fredagen er sat til Kl. 5, hvilken Tid paa Grund af Kirkens Afstand, da man ingen Klokke kan høre og enten kommer for tidlig eller for sent i mørkt Vejr, især ved Vintertid og Uvejr, da Lyset ikke kan holde sig i Lygterne . . . (!). Ved Slud, Højvande, Isslag og glat Is falder det vanskeligt at komme til Kirke, saa man enten ikke eller med Besvær og Fare kan komme frem, hvorfor mange af vore frugtsommelige Kvinder ikke kan indlade sig paa saadan Besvær, eller ogsaa Natten igennem maa have Besvær med deres Pattebørn, saa at de efter udstaaet natlig Uro ikke kan staa saa tidlig op og er helt matte og ikke kan give os nogen Næring, som ogsaa den høje Alder, hvori vi til Dels befinder os, alle Slags Svagheder fører med sig.“ Nævnte Gudstjeneste blev da ved Reskr. af 6. Maj 1682 forandret til Onsdag Kl. 7⁴⁾.

Paa den Tid var der imidlertid intet at gøre med Hensyn til Kirkens afsides Beliggenhed; thi der var allerede gjort store Arbejder til den nye Kirke. 30. Juli 1681 førtes 8 Læs Grundsten fra den forrige Kirkeplads, og der gjordes de første

Indkøb til et Materialhus, hvis Bygning optog en Tid, hvorpaa man begyndte at indføre Byggematerialier. I Septbr. gjordes Dæmninger, der skulde forhindre Vandet i at løbe ind paa Kirkens Plads, og man indrettede Sluser, der ved Lavvande i Stranden kunde aflede Vandet indenfor Dæmningerne. Præsident Resen lod Arbejdsfolk lede efter Kirkens Fundament, som Kristian d. 4de i sin Tid havde ladet sætte, og dette blev eftergravet fra 31. Okt. til 3. Nov. Resen beretter ogsaa i sin Beskrivelse af Kristianshavn, at Kongen til Kirken havde valgt „en bekvem Plads af stærk og haard Jordgrund paa den samme Sted, hans sal. Farfader Kong Kristian d. 4de dertil havde anordnet, og er næst op til den liden og gamle Kirke alleryderst i Byen, og det af den Aarsage, at Byen skal bygges videre ud i Vandet, hvortil alt er afpælet, hvorvidt den (Byen) skal sig strække“. I Novbr. førtes der mange Ladninger Flintesten til at fylde i Kirkens Fundament og til at brolægge med, og man førte al den Gødning, som kunde tilvejebringes, herhid for at forhøje Grunden. Det var ikke alene Borgerne i Kjøbenhavn og Kristianshavn, der havde Befaling til at køre Gødning; men mange fornemme Folk lod ogsaa deres Tyende hjælpe med; der opføres derfor ofte Drikkepenge: til den hollandske Residents, Korfits Trolles, Baron Fiurens og Prins Jørgens, ja selv Kongens Kuske. Især fra Jan. 1682 blev denne Tilkørsel stadig, og Underfoged Sejer Eriksen fik for 1682 en Løn af 10 Rdl. for at føre Tilsyn med, at Kirkens Plads med det forderligste kunde blive opfyldt, og at den Fyld, der førtes hid fra Kjøbenhavn, ikke blev henlagt andre Steder. En saadan Hævning af Grunden var ogsaa nødvendig; thi i Nov. og Dec. 1681 var under Højvande Vandet brudt ind over Dæmningen og gaaet ind i Materialhuset. Foruden at der stadig arbejdede Folk med Udjævning af Gødningen, bleve andre beskikkede til at pumpe Vand ud. Arbejdsfolkernes Løn var fra først af 1 $\frac{1}{2}$ om Dagen; men efter Præsident Resens Befaling forhøjedes den siden (i Avg. 1683) til 1 $\frac{3}{4}$ $\frac{1}{2}$. En virkelig Plan for Byggearbejdet synes først sent at være fastslaaet. I en Henvendelse til Kongen af 3. Juli 1682 ansøger Magistraten, da det „ej vides egentlig, hvor vidt Kirkepladsen i Længden og Bredden sig strækker“, om, at der maa udgaa Ordre til Ingeniøren tilligemed Stadens Bygmester at udvise og udmaale Kirkens og Kirkegaardens Plads, og beder derhos Hans kgl. Majestæt om „Ordre og Underretning, udi hvad Form Kirken skal bygges, enten den skal være en Krydskirke eller oval bygget eller ordinarie“. Der udstedes da 11. Juli 1682 kgl. Befaling til Ingeniør Gotfred Hofman, „at det nu er kommet saa vidt med den ny Kirkes Opbyggelse, at Grundvolden skal anlægges“, hvorfor Hofman skulde udvise og afmaale Kirkens og Kirkegaardens Plads og meddele Magistraten Maalebrev, at den derefter kunde søge Kongens Skøde. Noget Skøde blev dog aldrig udfærdiget. Det ses af Regnskabet, at 25. Avg. „blev Dæmningen om Pladsen gjort saa høj og bred, som den burde være“; 5. Sept. „var velædle Hr. Præsident ude paa Kirkens Plads, hvor da den blev aflignet med Pæle efter Gaderne“, og 18. Sept. „var velædle Hr. Præsident tilligemed Hr. General-Bygmester Lambertus von Haven og General-kvartermester (Hofman) herude; blev da Kirkens Plads afmaalt og den Linie afstukken, hvor Kirkens Plankeværk skulde staa; gav dem til Drikkepenge, som afmaalte Pladsen, formedelst de maatte aftrække sig og gaa udi Vandet, 2 $\frac{1}{2}$ “. 2. og 3. Okt. „blev Kirkens Plads endelig afpælet efter Afriksningen, hvor den nye Kirke skal bygges“. I Okt. 1682 fik en Karl 1 $\frac{1}{2}$ i Betaling, fordi han udstak Jorden omkring Kirke-

¹⁾ K. D. VI. 596, 599.

²⁾ O. Nielsen: Kbhvns Hist. og Beskr. V. 139.

³⁾ Kbhvns Hist. og Beskr. IV. 187—88.

⁴⁾ K. D. VII. 5.

gaarden. Man begyndte nu ogsaa at føre Grundsten til; thi den store Dag nærmede sig, da Kongen skulde lægge den første Sten i Korets nordre Hjørne. Det hedder herom i Regnskabet: „19. Okt. lagde Hans kgl. Majestæt den første Hjørne- og Grundsten, hvortil Gud give Lykke og Velsignelse og god Fremgang“. I Dagens Anledning blev der præget en anselig Medaille. Samme Dag arbejdede 18 Mand, „hvilke Personer dengang hentede adskillige Materialier og gjorde, hvis dem befalet blev baade med Grave og andet“. At Pladsen allerede fra først af er benyttet som Kirkegaard, ses af, at der 7. Juli 1683 udbetaltes 4 $\frac{1}{2}$ til Natmanden, „for han bar de døde Ben bort af Kirkegaarden, dengang de gravede paa Grundvolden“.

Medaille, præget i Anledning af Grundstenslægningen.

Den nye Kirke havde allerede sin Klokke. Det hedder i Regnskabet: „9. Avg. 1682 givet for en Sluffe og 2 Par Heste, som fra Hans høje Excellence Gyldenløve hid udførte den Klokke, hvilken H. h. E. til Kristianshavns nye Kirke kristelig mindeligst foræret haver, 1 Rdl.“. Den havde ligget i Ulrik Frederik Gyldenløves Gaard under en Dyrge Astrag (Fliser), som blev skaffet til Side paa Kirkens Bekostning. Det ses, at Gyldenløve vurderede sin Gave til 700 Rdl. Klokken er endnu i Brug — omstøbt for anden Gang 1889 — og dens Indskrift viser, at den er svensk Krigsbytte. Efter Grundstensens Nedlægning førtes der nu hele Vinteren igennem Sten til Grundvolden, dels fra Amager, dels fra „Trellunds Plads“, hvor der har været et større Oplag til den der paatænkte Kirke. Resen fortæller, at Grundstenen „er 8, somme Steder 9 Alne dyb, og er dens underste Part gjort af mægtige store Kampesten, som fra Amagerland ere hid indførte og ere sammenfæstede med smaa Kampestenene og Blaaler, som fandtes i Grunden, og ligge i to Rader ovenpaa hinanden, af hvilke Rader enhver er fire Alne bred. Det øvrige af Grundvolden er en Del gjort af Mursten, en Del af Kampesten og derpaa arbejdet baade i det Aar 1682 og 1683“. Da man har maattet grave saa dybt, er Vandet kommet frem i Bunden, hvorfor der fra Nov. 1682 stadig Dag og Nat arbejdede Vandslagere; men i Marts n. A. anbragte man to Oxehoveder og to Brændevinspiber til at opsamle Vandet.

Da det første Materiale var tilvejebragt, sluttedes 9. Marts 1683 Kontrakt med Muremestrene Hans Frederik Fischer og Daniel Langhammer (de arbejdede under Tilsyn af Bygmester David Gros) om at lægge Grundvolde og opmure samme Murværk efter det af Kongen approberede Grundrids. Materialierne skulde leveres frit paa Pladsen, og paa Kirkens Bekostning skulde der holdes saa mange Daglønnere, som vare nødvendige til at grave, fylde Jord og holde Grøften ren for Jord og Vand. Muremestrene skulde have 24 β for hver Kubikfavn Mur. Arbejdet begyndte 19. Marts; thi da bleve en Mængde Arbejdere antagne. Endnu i Maj kortes Grundsten; Præsident Resen leverede gratis 12 Læs; men ellers begyndtes nu paa

Tilførsel af Mursten. 21. Marts sluttedes Kontrakt med Abraham Wust, der ejede Teglbærderiet i Ny Hollænderby (Teglgården i Smallegade), om at levere 20,000 af de største Mursten for 11 Sletdaler pr. 1,000 og 100,000 af de mindre for 7 Sld. 1 $\frac{1}{2}$ pr. 1,000. I øvrigt brugtes omtrent 700,000 Mursten indtil Novbr. 1683; de kom mange Steder fra, baade fra Holland, Skaane (Bækkeskov), Fyn (Damsbo), Langeland, Mariager, Fredericia, Flensborg og Præstø.

9. Novbr. var Muren noget over Grunden; thi da blev der betalt Bønderne paa Amager, fordi de „indaag Jord at fylde med udi Kirken“. Men paa samme Tid begyndte det at skorte paa Penge, og der blev paa Kirkens Bekostning forfærdiget 25 Tavler til at indsamle, hvad Godtfolk vilde give; ved alle Kirkedøre i Staden skulde opstilles Folk med disse Tavler, men der indsamledes vistnok ogsaa paa de fleste offentlige Steder. 5. Sept. havde Magistraten faaet Befaling om at forsøge at laane Penge uden Rente hos de andre Kirker eller til 5 pCt., om det saa kun var paa visse Aar; til Sikkerhed tillod Kongen Magistraten at sælge Begravelser og bygge Pulpiturer, naar Kirken var færdig¹⁾. Dette Laan lykkedes næppe, og af et i Nov. 1683 afsluttet Regnskab, hvorefter den sidste Beholdning anvendtes til at lade Bygmester Kristoffer Gros fuldfærdige en Model af Kirken, ses det, at der til da var anvendt c. 14,965 Rdl. 1684 maatte man nøjes med Indtægter af Gaver og Smaalaan. Naar Resen fortæller, at der i Aarene 1682—84 er bekostet c. 19,000 Rdl., falde kun 4,000 paa 1684, og det fremgaar af hans Beretning, at i dette Aar er Sidemuren opført i en Højde af 2 $\frac{1}{2}$ Alen. Disse 4,000 Rdl. bestod af 2,000, som Kongen 5. Febr. befalede Rentemesteren at betale, og af 2,000, for hvilke der i Juli og August udstedtes Obligation til Eggert Kristoffer Knuth. Desuden testamenterede d. A. en Johan Fris 300 Rdl. til Mursten fra Wustes Teglovn²⁾.

Aar 1685 saa mistrøstigt ud. Magistraten gjorde da et Forsøg med et Bønskrift til Enkedronning Sofie Amalie. Den takker hende først for hendes store Naade og Rundhed imod Kirken, til hvilken hun tidligere havde skænket 1,000 Rdl., og fortæller, at Kirkens Grundvold var henved ti Alen i Jorden og fem Alen over Jorden; men da der endnu behøvedes en god stor Summa Penge, bad man Hds. Maj om allernaadigst videre Hjælp, hvorom Magistraten var forsikret, da det henhørte til Guds Navns Ære og Kristianshavns mærkelige Tiltagelse, og da man havde fornummet Hds. Majestæts store Godhed og Rundhed imod de fattige, Skoler og Kirker. Ansøgningen er paategnet af Biskop Bagger, der lægger Enkedronningen paa Hjerte, at det vilde blive „vore Modstandere“ (Papisterne) til Glæde, hvis et saa kristeligt og højfornødent Værk ikke skulde blive fortsat, men skammelig bortdø i Fødselen. Magistraten maa have faaet et gunstigt Svar; thi Resen skriver, at, hvis Dronningen ikke var bleven bortkaldt ved Døden, vilde hun have forøget sin tidligere Gave. Hun døde 20. Febr. og Ansøgningen er af 5. Febr. 1685. Dette og det følgende Aar have da vistnok været ufrugtbare for Kirken; men 1687 blev der fundet Raad. 22. Febr. udstedtes den Befaling, at hver Kirke i Danmark og Norge i 10 Aar skulde give 2 Rdl. aarlig, saaledes at de bedst stillede Kirker hjalp de ringere; paa denne Maade gav Vor Frue Kirke 20 Rdl. aarlig. Endvidere skulde Magistraten optage Laan og give

¹⁾ K. D. VII. 54.

²⁾ K. D. VII. 64. 82.

³⁾ K. D. VII. 64. 82.

Sikkerhed ikke alene i de Penge, der vilde indkomme fra Kirkerne, men ogsaa i andre Midler, som herefter vilde blive givne af Kongen eller andre, og Magistraten skulde ved sin Underskrift forsikre Kreditorerne deres Renters og Kapitalers Betaling af de først indkomne Penge¹⁾.

27. Apr. 1687 gjorde Kirkens Arkitekt, Nordmanden Lambert v. Haven²⁾, Overslag over, hvad der behøvedes for at bringe Kirken med Sakristiet under Tag, nemlig c. 51,473 Rdl.; men heri var ikke medregnet Omkostningen med at føre Taarnet ud over Taget med Spir og Sirat, hvilket ansloges til 30,000 Rdl., ej heller Gulv, Stolestader, Alter, Prædikestol, Ruder o. desl. Magistraten kunde ikke faa Penge til Laans paa de nævnte Betingelser, hvorfor Kongen befalede den at optage de Penge, der tilhørte Børnehuset og Vor Frue Latinskole, forat Kirken kunde komme under Tag og blive „takt med Kaaber“ inden Aarets Udgang³⁾. Af de nævnte Penge optoges altsaa 18,000 Rdl.; men Magistraten var ilde til Mode, da der paahvilede den Ansvar med Hensyn til disse Midler og der ikke indkom saa mange Penge fra Kirkerne, at der var Sikkerhed deri. 24. Jan. 1688 meddelte Magistraten i en Indstilling til Kongen, at der til nu var brugt 43,187 Rdl., og der vilde efter General-Bygmesterens Overslag endnu udkræves 44,000 Rdl., hvoraf i 1688 behøvedes 17,000 til Arkitravers Indmurelse, Frisers og Karnissens Forfærdigelse; Magistraten bad derfor Kongen om at resolvere, hvorfra Resten skulde indkomme, uden hvilke Penge det var umuligt, at Kirken kunde blive fuldendt i de 2 følgende Aar. Kongen bestemte da, at Kirkerne i Stedet for at yde deres Bidrag i 10 Aar skulde betale dem i 4 Aar⁴⁾, og Magistraten fik paany Befaling til at optage de Penge, der vare nødvendige, af Vor Frue Skoles og Børnehusets Kapitaler, og hvis den ikke kunde opsigte Kapitalerne, skulde paagældende Obligationer gøres i Penge⁵⁾. Magistraten optog ogsaa Penge til Laans hos private; saaledes udstedtes 18. Juni 1688 Obligationer til 6 Personer paa i alt c. 5,394 Rdl. Til Kirkens Bygning henlagde Kongen 1690 de Højesteretsbøder, der ikke efter Loven vare henviste til nogen vis Brug, ligeledes Bøder fra Raadstueretten og Landstingene, ligesom der i mange særlige Tilfælde tildømtes Kirken Bøder⁶⁾. Det gik alligevel langsomt. 3. Jan. 1691 befalede Kongen at give nyt Overslag over, hvor mange Midler der uundgaelig behøvedes, da han gerne saa, at Kirken jo før jo heller blev færdig; men der var endnu langt tilbage, og efter Indvielsen var Kirkens Gæld over 26,000 Rdl. — Stenhuggerarbejdet paa Kirken var udført 1689—90 af Christian Nerger, Henrik Brokkam og Johan Franks Enke, der efter Mandens Død havde faaet Tilladelse til at vedblive med Arbejdet paa Kirken, og 1691 udførtes Stenhuggerarbejdet paa Taarnet. 1692 blev der købt pommersk og gullandsk Tømmer til Sparreværket; 1693 lagdes

¹⁾ K. D. VII. 167, 171.

²⁾ Om hans Liv og Personalie se Weilbachs Kunstnerlexikon samt F. R. Friis i „Fædrelandets“ Feuilleton for 19. Juni 1880 og H. C. Bering-Liisberg i Tidsskr. f. Kunstindustri 1894, S. 90 og følg.

³⁾ K. D. VII. 182.

⁴⁾ Res. 13 Marts 1688, K. D. VII. 213.

⁵⁾ K. D. VII. 225.

⁶⁾ K. D. VII. 315—16; 328—29; 333. Ved Forordn. ^{28/5} 1696 bleve Bøderne for Gejstlige, som benytte afsatte Præster til nogen gejstlig Tjeneste, tillagte Kirken; — ved Frd. ^{10/8} 1697, bekræftet ved Frd. ^{12/8} 1792, ligeledes Bøderne for Undladelse af at anmelde Dødsfald for Skifteretten; — ved Instruktion ^{7/12} 1771 (med efterfølgende Patent) Bøderne for Forseelser af Højesteretsadvokater; — og endelig ved Frd. ^{12/10} 1787 (i Overensstemmelse med Danske Lovs 1—3—16) Bøden af „80 Lod Sølv“ for Citantens Udeblivelse i Højesterets-sager; sidstnævnte Indtægtskilde for Kirken flyder endnu sparsomt.

Taget dels af glaserede hollandske Tagsten, dels af Kobber, og Stenhuggerne forfærdigede Hovedportalen.

I Slutningen af samme Aar foretog Kongen et Syn over Arbejdet; der anskaffedes en lukket Stol med 3 Vinduer, i hvilken han blev hisset op i Taarnet. I den lange Tid, der medgik inden Kirkens Fuldførelse, havde Bygningen sat sig, hvorfor Jærnet i alle Vinduer var bleven fordærvet, saa at det i 1694 maatte tages ud og forandres. Klokkerne, af hvilke Kirken i 1688 havde faaet to nye, vare allerede ophængte 1693; thi 28. Novbr. d. A. ringede de for første Gang samtidig¹⁾ i Anledning af, at der i Kirken blev holdt Ligtale over Dronning Ulrikke Eleonore af Sverige, den folkeyndede danske Prinsesse. 1694—95 bleve Hvælvingerne opsatte og Kirken „udspækket og hvidtet“. 1695—96 forfærdigedes Stole og Paneler, og Stukkaturarbejdet paa Hvælvingerne udførtes. I Juli 1695 skænkede Kongen et gammelt Orgel fra Vor Frue Kirke²⁾, der dog ikke synes at være bleven benyttet ved Kirkens Indvielse. Saaledes sled Byggearbejdet og Kirkens Udstyrelse sig langsomt frem, og først 10. Marts 1696 kunde der udgaa kgl. Reskript til Biskoppen³⁾ om at give Forslag til Ceremonierne ved Indvielsen den 19. April, „saasom Vi ved Gud den Almægtiges Bistand have bragt det saa vidt, at Kirken, som Vi for nogle Aar siden til Guds Ære paa Kristianshavn have lagt Grundvolden til, nu er færdig gjort.“ Bygmesteren, Lambert von Haven, var død omtrent et Aar i Forvejen.

Paa Indvielsessøndagen begyndte Klokkerne at kime Kl. 6^{1/2} om Morgenen ligesom paa de store Højtidsdage. Imidlertid samledes Biskoppen, Henrik Bornemann, Stiftsprovsten og Stadens Sognepræster samt endel Provster fra Landet — i alt 24 Gejstlige — i den gamle Kirke, og da der var ringet sammen Kl. 7, gik de i Procession over til den nye Kirke, alle iførte Messeskjorter — Biskoppen tillige sin Embedskaabe — for at afvente Kongens og den kgl. Families Ankomst. Da de høje Personer nærmede sig Kl. 9, ringedes der med alle Klokker, og udenfor den store Kirkeport spillede de kongelige Hærpaukere og Trompetere. Her gik Gejstligheden Kongen i Møde „med allerydmygste Reverens og Ærbødighed“ og gik derpaa foran denne ind i Kirken „med kontinuerende underdanigst Respekt“ til de for det kongelige Herskab bestemte Stole. Til Højtideligheden var der trykt 800 Programmer, deriblandt 72 med røde Bogstaver og 9 paa Atlask. Da Kongen traadte ind i Kirken, spillede „et dertil komponeret og indrettet gudeligt Motestykke“. Efter Afsyngelsen af Salmen: „I Jesu Navn bør al vor Gerning ske“, gav en af Præsterne en kort Beretning om Øjemedet med denne Guds-tjeneste, og efter en Bøn og Blæsning af Melodien til Salmen: „Lover Herren, takker Herren!“ traadte Biskoppen for Alteret tilligemed Præsterne ligesom ved en Bispevielse, og medens de tilligemed Kristianshavns Skoles Disciple sang Salmen: „Veni, sancte spiritus“, knælede Biskoppen. Derpaa messede denne de sædvanlige latinske Antifonier og Kollekten „Deus, qui corda fidelium“, og fremstillede Indvielsens Hellighed, hvorefter Stiftsprovsten oplæste 1. Mosebog Kap. 40, V. 1—36 om Tabernaklets Oprensning, en anden Præst 1. Kong.

¹⁾ En af Klokkerne faldt siden ned og maatte i Dec. 1696 omstøbes af Steffen Schernbein, ligesom den samme Mand 1699 omstøbte 2 Klokker, der vare sprukne. I Aaret 1700 blev der i Muren over Orgelværket opsat en liden Klokke til at angive Kvarterslagene; samme Aar betaltes der et Beløb for den mellemste Klokke at nedtage og igen ophænge samt for Axler til 2 smaa nye Klokker i Taarnet.

²⁾ K. D. VII. 454—55.

³⁾ K. D. VII. 476; Ceremoniellet approberedes 17. Marts, se Registrant 30 i Rigsarkivet.

Bog, Kap. 8, om Salomons Tempels Indvielse, og en tredje Præst Esræ Bog, Kap. 3 og 6 om det nye Tempels Indvielse; efter hver Oplæsning spilledes et Vers af Salmen: „Dig være Lov og Pris“. Efterat Biskoppen havde holdt en Tale, hvori han udlagde Zach. Kap. 4, V. 7—9, blev Salmen: „Nu er os Gud miskundelig“ afsungen, og Gejstligheden, aflagde Messeklæderne. Derpaa begyndte den sædvanlige Søndagsgudstjeneste, hvorunder Biskoppen prædikede fra Prædikestolen og til Slutning indviede Kirke, Prædikestol, Skriftestol, Alter og Døbefont, og efter hans Tale blæstes: „Te deum laudamus“. Da Gudstjenesten var til Ende, intoneredes „med allerstørste Fryd og Jubel“ baade i Kirken og udenfor, og der blev afsonget et dertil komponeret Musikstykke, hvorpaa Gejstligheden ledsagede Kongen og den kgl. Familie ud af Kirken, og Musikken vedblev, saa længe Herskabet kunde øjnes¹⁾.

Selve Kong Kristian d. 5tes Dagbog omtaler Kirke-Indvielsen, „hvilken Inauguration varede henved 7 Timer“; dette bekræftes af en tysk, rimeligvis af en Kammertjener ført Dagbog, der meddeler, at Hoffet holdt ud fra Kl. 9 til henimod Kl. 4^{1/2}. — „und die Herrschaften hatten den ganzen Tag weder Essen noch Trinken genossen“²⁾.

Da Kirken blev indviet, var den dog ikke helt færdig. Saaledes blev der først i Juni opsat Himmel over Prædikestolen, ligesom Kirkedørene først da blev beslaaede. 1697 opsattes der en Kobberskive under Hvælvingen ved Orgelværket til „den runde Uhrviser“, og kort efter en anden Kobberskive til at vise Kvarter og Minutter, og der blev udbetalt Jan Mereke Uhrmager 1,000 Rdl. og senere yderligere 790 Rdl. for Uhrværket³⁾. Ved Kirkens Indvielse havde man laant et Orgel i Holger Vinds Gaard i Kannikestræde, og i Juni 1696 købtes et Positiv paa 5 Stemmer for 30 Rdl. af Organisten ved Frue Kirke David Bernhard Neder, hvilket dog først blev repareret af Orgelbygger Peter Petersen Botzen. Derhos bestiltes der et stort Orgel af den sidstnævnte og hans Broder Johan, der var Organist ved St. Petri Kirke; dette kostede 4,300 Rdl. og var færdigt sidst paa Aaret 1697. 1698—99 fik Chr. Neger for Stukkaturarbejde ved Orgelværket 806 Rdl. Selve Orgelet opsattes i Aarene 1698—1700 af de to Brødre Botzen, hvem der herfor udbetaltes 1,957 Rdl.

I en Indstilling til Kong Kristian d. 6te af 30. Sept. 1744 mindede Magistraten om, at Kirken ved Kristian d. 5tes Omsorg var bleven bygget og forsynet med et kunstigt og anseligt Orgelværk, i Frederik d. 4des Regeringstid bleven prydet med et kostbart og prægtigt Marmoralter, som fast ikke havde sin Lige, — at en anden gudfrygtig Person havde regaleret Kirken med en Døbefont af Alabast; ja, Kirkens Mangel og Nødtørft havde ogsaa været optaget i Hans Majestæts særdeles naadige Erindring, idet han ved sin Regerings Tiltrædelse ikke alene lod en Del Siraater ved og omkring Alteret forgylde, men endog ved samme Tid udlod sig med sin allernaadigste Mening om at ville lade flere Naadetegn se imod Kirken, hvoraf ogsaa var fulgt Tilladelsen til et Laan af Justitskassen paa 5,000 Rdl. til at afbetale Gælden. Men dette

¹⁾ For Musikken ved Indvielsen ses der at være betalt til Kongens Pukenslagere og Trompetere 12 Rdl., til Kantoren og hans Medhjælpere 20 Rdl. og til Stadens Instrumentister 16 Rdl.

²⁾ Nyt hist. Tidsskr. II. 566.

³⁾ I Jan. 1696 blev der skænket en Pengegave til Hans Jørgen Maler, som 13. Decbr. 1695 tilligemed sin Dreng faldt ned med Stillingen fra en Højde af 24 Alen, da han var i Færd med de øverste Billeder i Koret, og næsten slog sig fordærvet.

Guds Hus manglede dog endnu to Poster, nemlig et Spir paa Taarnet og en Prædikestol af Marmor, som Kristian d. 5te selv havde lovet at skænke Kirken. Til Anskaffelsen heraf ønskede man saa hjertelig Middel og Udveje, som de i sig selv vare fornødne og vilde blive en stor og herlig Sir for Kirken og til uafsladelig Erindring med Ære og Berømmelse i Tiden, da Kirken selv „er en af de smukkeste Kirker, som man véd af at sige“. Ved Hjælp af de Bøder for unødige Trætte, som ved Frd. af 21. Juli 1714 skænkedes Kirken, blev den i Stand til at betale sin Gæld paa de 5,000 Rdl. nær, som den laante af Justitskassen 1743; men den havde ingen Midler til at bekoste Spir og Prædikestol. Magistraten søgte derfor om, at Gælden til Justitskassen maatte bero uden Renter, til Prædikestolen var udført og betalt; at de Kirken tillagte Bøder maatte vedblive at tilfalde den, saa længe den havde Gæld; og at Magistraten maatte optage Laan til Prædikestolens og Spirets Udførelse. Dette Spir vilde ikke mindre sire baade Kirken og Staden end glæde dens Indvaanere og blive højst nyttigt for de mange sejlende, som komme af Østersøen, hvorefter baade Rigets egne og fremmede sejlende i mange Aar havde længtes og ønsket, og tillige blev det en stor Sir for Hans Majestæts eget Slot, siden samme der vilde falde i Øjesyn. Dette med andet mere vilde forøge Hans Majestæts Regerings Gloire, at der blev fuldkommet i Kong Kristian d. 6tes allernaadigste Regeringstid, hvad Hans Majestæts allerkæreste Herr Farfader, Kong Kristian d. 5te saa kristeligen havde begyndt og sat i Værk. I øvrigt henstillede Magistraten, om Spiret skulde udføres efter den ældre Model, som opbevaredes paa Raadhuset, eller paa anden Maade. Gennem Gehejmeraad J. L. Holstein svarede der imidlertid, at det maatte bero med de paa-tænkte Arbejder, indtil de 5,000 Rdl. vare tilbagebetalte; men 30. Jan. 1745 tilskrev Holstein paany Magistraten, at, da dette var Kirkens eneste Gæld, som formentes inden kort Tid at kunne blive afgjort, havde Kongen været betænkt paa, at Taarnet kunde forsynes med et Spir, hvorfor han ønskede et Overslag over Bekostningen indsendt til Kancelliet. Efterat et saadant d. 8. Febr. var indsendt, lydende paa 15,500 Rdl., hvilede Sagen i 2 Aar.

Da Frederik d. 5te havde bestøget Tronen, meddeltes det Magistraten d. 16. Maj 1747 af Gehejmeraaderne Holstein og Schulin, at Kongen havde skænket 5,000 Rdl. til Hjælp til Taarnets Opbyggelse, hvorhos Magistraten fik Befaling til at gøre Forestilling om, hvorledes den øvrige Sum kunde tilvejebringes. Denne Forestilling indsendtes allerede 20. Maj og gik ud paa at faa Penge til Laans af Justitskassen uden Renter, da Kirken havde tabt meget i Indtægter af Bøder siden Kassens Oprettelse; endvidere, at alle Boslodder og høje Bøder i Kongens Riger og Lande herefter alene skulde tilfalde Kirken, og endelig, at det, som da Kirken blev opført, maatte være Magistraten tilladt at optage de nødvendige Laan. Sidstnævnte Tilladelse bevilgedes ved kgl. Resol. af 9. Juni ligesom Indsamling af Penge ved Kollekt; desuden bevilgedes Tilladelse til at afhænde to Stykker af Pladsen foran Kirken, det ene til Børnehuset. 14. Juni 1747 indstillede Magistraten til Kongen, at Oberst og Hofbygmester Lauritz de Thurah maatte gaa den til Haande, da det var højlig om at gøre, at Spiret blev opført saa forsvarligt som muligt til Hs. Majestæts allernaadigste Fornøjelse og Stadens Sir. Thurah havde erklæret sig villig hertil, saafremt Kongen tillod det, hvilket ogsaa skete 30. Juni; men han opgav den gamle Model og udarbejdede selv en ny, hvis Bekostning han beregnede til c. 25,857 Rdl. Hofbygmester Eigved foreslog, at Materialet skulde være Fedt-

sten, hvorover der opstod en længere Skriftvexling mellem ham og Thurah, der endte med en kgl. Resolution af 30. Nov. 1748, at Taarnspiret skulde bygges af Bremer-Sten; Striden havde dog været overflødig, da Slutningsresultatet blev, at Spiret blev bygget af Træ.

I Febr. 1749 approberede Kongen Thurahs Tegning. I Marts blev Arbejdet bortliciteret for et Beløb af i alt 22,759 Rdl. Fra Holmen fik man til Laans de fornødne Blokke og Tove samt en Matros, „der forstod at omgaas med Tov“; desuden havde man en Skildvagt fra Kristianshavns Portvagt og 3 Vægttere, der skulde have Tilsyn med Materialerne.

Det egentlige Arbejde begyndte i Avgust 1749, og 11 Maj 1750 var man saa vidt, at der kunde betales i „Douceur“ for Spirets og Kuglens samt Billedets Oprensning og Ophising 205 Rdl., nemlig til de 2 Tømmermestre Johan Andreas Pfütznere og Johan Martin Meyer hver 50 Rdl., til Tømmersvendene og Mestersvenden 39 Rdl., til Skipper Johan Diderich, som kommanderede Matroserne og besørgede Tovværket, 50 Rdl. og til Matroserne 16 Rdl.; desuden blev der skænket 20 andre Matroser, som hjalp til ved Ophejsningen, 20 Rdl. Arbejdet ved Kuglens og Kristusfigurens Ophejsning ansaas som saa farligt, at der, medens den gik for sig, blev spillet og sunget Salmer fra Vægtergangen. I Sommeren 1751 blev Spiret takket med Kobber, men blev dog ikke helt færdigt; thi det ses, at der i Nov. købtes Uldsække til Vinterdækning for den Del af Spiret, som ikke var bleven takket. 29. Avg. 1752 besaa Kongen og Hoffet Kirken, og Hs. Majestæt besteg Spiret ad den udvendige Sneglegang, jævnlig hilsende paa Mængden, som jublede nedenfor. Det hele Arbejde var fuldendt 28. Sept. 1752. Som Honorar fik Thurah 700 Rdl. og for Bekostningen med Modellen 200 Rdl.

Det gik med dette Arbejde som med selve Kirkens Opførelse; man maatte for største Delen hjælpe sig med midlertidige Laan, og Kirken kom i stor Forlegenhed. Vel havde Magistraten i Avg. 1747 tilskrevet de 3 store Handelskompagnier, det asiatiske, det vestindiske og det islandske, der havde deres Kontorer paa Kristianshavn, om at komme Kirken til Hjælp, og Kompagnierne havde hjulpet med over 3,000 Rdl. tilsammen. Fremdeles skænkedes 1749 af Claudi Rossets Penge 8,000 Rdl., og Kongen gav 1,000 Rdl. De Kollektter, der bleve ombaarne i Lavene af Rodemestrene, indbragte 840 Rdl. Desuden bevilgede Kongen 5. Marts 1751, at den Kirken tillagte Afgift af Bøder og Testamenter maatte anvendes til Spiret. Saaledes indbragtes i Aarene 1751—70 63,500 Rdl.; men en stor Del af denne Sum medgik til Forrentning af Laan. 1769 tilstod Kristian d. 7de Kirken 2,000 Rdlr. af de Penge, der indkom for Karakterer (Titler) og Bestallinger, og Gælden blev først endelig afgjort 1770, efter at Kongen ved Resol. af 22. Dec. 1769 havde skænket Kirken 30,000 Rdl.

Ved Istandsættelsen af Taarnet midt i vort Aarh. blev der i Spirets Kugle fundet et smukt udstyret, trykt Lejlighedsdigt fra Opførelsestiden, saa lydende:

Lob- og Freuden-Rede,

welche auf der Thurm-Spitze auf unsers Erlösers-Kirche in Christianshafen gehalten worden, als an statt des sonst gewöhnlichen Kranzes der grosse Globus Samt der verguldeten Statue in Allerhöchster Gegenwart Ihro Königl. Majestät, unsers Allergnädigsten Erb-Königs und Herrn und Dero Hohen Ministres d. 25. April 1750 hinaufgebracht ward unter der Aufsicht Johann Andreas Pfizners und Johann Martin Mayers, Zimmermeister.

Dis ist der frohe Tag, die längst gewünschte Zeit,
Die GOTT Ihm selbst zum Ruhm, uns zur Ergetzung weihet.
Der Herr hat Lust an dir, du werthes Copenhagen!
Auf! deine Dankpflicht Ihm mit Freuden abzutragen.

Wo ist wohl je ein Volk glückseliger als du?
Dir fließt der Gottheit Huld in vollen Strömen zu.
Durch **Oldenburgs Geschlecht**, das deine Wohlfahrt gründet,
Und unumschränkte Macht mit Gnad und Huld verbindet,

Wodurch Sein weites Land in Flor und Frieden steht.
Ihr Dänen fühlt und glaubt! Ihr Fremden kommt und seht!
Durch **Dich, o Grosses Hausz!** sieht man in unsern Gränzen
Das Evangelium, das Licht des Lebens glänzen,

Das uns zum Himmel führt durch wahres Christenthum.
Wie manche Schul und Kirch verkündigt **Deinen** Ruhm?
Doch Heute mag die Meng' sonst unverworfner Zeugen
In **Deinen** weiten Reich mit dem Beweisthum schweigen.

Dis **Gottes-Hausz** zeigt schon die Wahrheit kräftig an.
Sein Daseyn danket es **dem Vierten CHRISTIAN**,
Der dieser Stäte Sumpf in vestes Land gekehret
Und ihr zuerst ein Hausz zum Gottesdienst verehret.

Des **Dritten FRIDRICHS** Herz von gleichem Trieb entglüht
War um ein vesters Hausz zu gleichem Zweck bemüht;
Nur der verhaste Krieg verhindert sein Verlangen,
Und unterbrach den Bau kaum da er angefangen.

Doch was des **Vaters** Hand zu stiften var bedacht,
Ward in Zwölf Jahren drauf von **Seinem Sohn** vollbracht.
Dem **Fünften CHRISTIAN**, der selbst mit eignen Händen
Den Grund zum Bau gelegt, Von **HAVEN** must ihn enden.

Vom **Vierten FRIDERICH** und **Sechsten CHRISTIAN**
Nahm dieses Hausz den Schmuck und innern Zierath an.
Dasz nun sein prächtger Bau den vollen Glanz erreichte,
So fehlte noch ein Thurm, der seinem Umfang gleiche.

Die Absicht hatte schon der **Sechste CHRISTIAN**;
Allein es unterblieb. Sein Tod war Schuld daran.
Du Fünfter FRIDERICH, Monarch genug geschätzt,
DU bists, der diesem Werk die Crone aufgesetzt.

Das, was des **Vaters** Sinn groszmühtig zudedacht,
Hast **DU** in **Einem** Jahr durch **THURAH** meist vollbracht.
Wie prangt nicht dieser Thurm, der Stärk und Zier verbunden,
Sein Gipfel hält die Last von Zwölfnahtausend Pfunden.

Die dreyer Männer¹⁾ Hand auf dein Gebot erhöht,
Zum Zeugnisz **Deines** Ruhms, der nimmermehr vergeht.
Gelob't sey GOTT, der uns dis Freuden-Fest gegeben!
Es lebe FRIDERICH! Sein Erb-Hausz müsse leben!

(Efter to Kvartsider „Vivat“ for Majestæterne, Kongehuset, Ministrene, Overpræsident og Magistrat, Bygmesteren og Tømmerne kommer da følgende Slutning:)

¹⁾ Selbige sind die beyden vorbemeldten Zimmer-Meister und der Schiffer JOHAN DIETRICH v. MÜHLEN, welcher mit einiger Mannschafft vom Holm hiezu commandiret war.

Gott Lob! die Kron ist aufgesteckt,
 Das Herz zum Lob und Dank erweckt.
 Gott habe Danck, dasz seine Hand
 Hat alles Unglück abgewandt.
 Er woll' uns fernerhin beystehn
 Und auf den Bau mit Gnaden sehn.
 Vor Krieges-, Sturm- und Brand-Gefahr
 Er dieses Hausz allzeit bewahr,
 Vor Wasser und was mehr für Pein
 Demselben sonst kan schädlich sein.
 Ich zweifle nicht, das Grosz und Klein
 Ihr Amen lassen schallen drein.

Den Prædikestol af Marmor, hvorom Magistraten 1744 havde gjort Forslag, kom aldrig til Udførelse, idet Spirets Bygning optog alle de Midler, der kunde skaffes til Veje¹⁾. Ligesaa lidt blev et Projekt til en Prædikestol i Rokokostil, hvortil Tegningen af 1750 endnu findes opbevaret i Raadstuearkivet, til Virkelighed. Først i Kristian d. 7des Tid, under det Guldbergske Regimente, tilvejebragtes der en Prædikestol med et kunstnerisk Præg.

7. Avg. 1772 tilskrev Sognepræsten, Provst Jacob Hvid, Magistraten saaledes: „Da Prædikestolen i Vor Frelsers Kirke er baade af saa slet en Bygning, at den i ingen Maade svarer til den herværende overmaade skønne Altertavle, og derhos findes i saa brøstfældig en Tilstand, at den nødvendig maa repareres²⁾, saa har en viss Mand her i Sognet skænket 500 Rdl. til en ny Prædikestols Opbyggelse og overdraget det til mig at besørge Arbejdets Fuldførelse. De Herrer Professores Harsdorff, Wiedewelt og Als have da efter min Anmodning ladet forfærdige en Model, som har fundet Hans kgl. Majestæts allernaadigste Bifald, hvilket endog er bleven bekræftet ved en højkongelig Gave til Værkets Befordring³⁾. Samme Model har jeg herved den Ære at lade præsentere for Deres Excellence og høje Herrer i den tillidsfulde Forhaabning, at den skulde finde Deres naadige Approbation, saa at det maatte tillades at begynde Arbejdet i Kirken, da velbemeldte Herrer Professores have paataget sig at besørge Exekutionen ved slige Haandværksmestre, som de dertil kende for dygtige“.

Magistraten følte sig som Kirkens Patronat saaret ved Provstens Fremgangsmaade og erklærede, at det vel var Tak værd, at der var draget Omsorg for en ny Prædikestol; men da Magistraten havde været aldeles uvidende herom lige til Modtagelsen af Provstens Brev, der var bleven overleveret af en Snedker ved Navn Wulff, som tillige foreviste Modellen, kunde den ikke indlade sig videre paa Sagen, men kun give Samtykke til, at Prædikestolen blev opsat under Tilsyn af Stadsbygmesteren og Kirkeværgerne. Efterat Provst Hvid havde beklaget sig over den koldsindige Modtagelse af Gaven, for-

¹⁾ Det er vistnok et uhjemlet Sagn, som berettes af Paludan: at Kristian d. 5te havde ladet en Marmor-Prædikestol til Kirken forfærdige i Norge, men at Skibet, som bragte den hertil, var totalt forlist.

²⁾ Sognepræsten Albert Trojel skrev senere (1775) til Enkedronning Juliane Marie paa hendes Fødselsdag et Vers, hvori han bad om Understøttelse til Orgelets Istandsættelse, og omtaler deri den gamle Prædikestol saaledes:

„Nu mangled Lærestol, vel var der en oplaget
 Af jevne Brædder, men i Styrke saa aftaget,
 At man befrygtede, den skulde falde ned
 Og i Forsamlingen forvolde stor Fortred — —.“

³⁾ Kongens Gave bestod i 400 Rdl. i rede Penge og en Obligation af Skattedirektionen paa 400 Rdl.; desuden havde flere andre skænket Penge; de ovennævnte første 500 Rdl. vare givne af Guvernør Bonsach.

sikrede Magistraten ham om, at den aldrig havde haft anden Tanke, end at han i en god Hensigt havde søgt at befordre Kirkens Bedste, og at han bedre end Magistraten havde kunnet fremkalde de højkongelige Gaver, hvorfor den ogsaa i sin forrige Skrivelse havde „anpriset Gerningen at være tak- og rosværdig.“ Prædikestolen blev opsat i Juni eller Juli 1773 uden Udgift for Kirken.

Kirkens Regnskaber udvise følgende mindre Reparationer og Anskaffelser indtil vort Aarhundredes Begyndelse:

- 1733 anskaffedes nye Bænke og Klapper.
 1736 grønt Fløjl til at overklæde Prædikestolen.
 1744 foræredes af den bekendte Handelsmand Andreas Bjørn 2 Klokkevisere og Skiver til det samme Aar bekostede Uhr.
 1745 blev Klokken omstøbt.
 1747 repareredes Orgelet.
 1751 opførtes en ny Portal.
 1765 bleve de 4 Evangelist-Statuer paa Taarnet reparerede.
 1772 betaltes der „Signore Stanley for de 4 Hovedpiller under Gevølften at omhugge med de saakaldte Slag eller Striber“.
 1773 istandsatte Prof. Stanley Alteret og Statuerne ved Alteret og Daaben.
 1774 bleve Altertavlen og Daabsskranken malede og opfyldte, hvortil Niels Brock skænkede 70 Rdl.
 1776 udførtes Orgelværkets Reparation for et Beløb af 1,425 Rdl., hvortil Enkedronningen gav 100, Kronprinsen 100, Kongen 200 Rdl.; desuden indkom Gaver fra flere private, og ved Kollekt i Menigheden over 400 Rdl.
 1777 skænkede Kongen 500 Rdl. til Kirken, uvist i hvilket Øjemed.
 1781—1782 opsattes en Pulpiturbygning i nordre Fløj; en unævnt Velgører gav Planen og 500 Rdl. dertil.
 1782—1783 en lignende i søndre Fløj, hvortil det asiatiske Kompagni gav 1,000 Rdl, Grosserer Brock 300 og to unævnte Velgørere 200 Rdl. Pulpiturerne kostede henholdsvis 1,943 og 2,050 Rdl.
 1790 foretoges der en Reparation paa Taarnmuren efter et Overslag af 1,300 Rdl.
 1796 skænkede Kongen 600 Rdl. til Kirken, uvist i hvilket Øjemed.
 1801 opsattes 16 Vandkar i Taarnet og paa Loftet. —
 I Begyndelsen af det 19. Aarh. vare Kirkens Indtægter under Paavirkning af den rationalistiske Strømning formindskede i den Grad, at Regnskabet for 1805 og fremdeles viste et stort aarligt Underskud (800 à 1,000 Rdl.). 1ste Værgen havde hidtil faaet sit Krav dækket af Renterne af det Brockske Legat, medens 2den Værgen, hvis Indtægter navnlig vare formindskede ved, at Stolene i Pulpituret stod ledige, maatte laane paa Kirkens Obligationer. Værgerne indgav derfor 1813 følgende Forslag om nye Indtægtskilder: 1) at hver Familie, som hørte til Kirken, skulde betale noget vist for Stolestade, f. Ex. 23 β pro persona; 2) at det blev paalagt ethvert Skib, som sejlede fra Østersøen gennem Sundet og derfor havde Nytte af Taarnet som Sømærke, at betale noget vist for hver Kommerce-læst; og 3) at der aarlig blev givet 2 Koncerter til Bedste for Kirken, ved hvilke det kgl. Theaters Personale maatte medvirke, imod at der afgaves visse Procent til dets Enkekasse.
 De 32 Mænd sluttede sig til det 2det Punkt af Forslaget, i hvilken Anledning man søgte en Opgivelse af Tallet paa de Skibe, der i Fredsaarene 1800—1806 indkom fra Østersøen

til Kjøbenhavn, og udfandt som det aarlige Middeltal af deres Drægtighed 55,000 Kommerceløster, uden at medregne de Skibe, der kun anløb Helsingør. Ved Indsendelsen af disse Forslag til Kancelliet henledte Magistraten tillige Opmærksomheden paa, at, naar Regnskabet for 1812 skulde aflægges, vilde Værgerne have 5,188 Rdl. til gode, og at der forestod en Reparation af Taarnet og Udgifter til indvendig Afpudsning og Gulvets Omlægning. Senere fik Magistraten det Vidnesbyrd af Kontreadmiral og Overlods Løvenørn, at Kirkens Taarn var et autoriseret Sø- og Lodsmærke og et af de vigtigste og uundværligste. Men det kgl. General-Toldkammer modsatte sig bestemt enhver ny Skibsafgift for fremmede Skibe, da Afgifterne i Øresund vare grundede paa Traktater med fremmede Magter, ud over hvilke man ikke kunde gaa, — og Landets egen Handel vilde man ikke bebyrde med nye Afgifter. Kancelliet udtalte derfor i Skr. af 29. Jan. 1814 som sin Formening, at det vel i Almindelighed maatte paahvile en Menighed selv at vedligeholde sin Kirke, men at dette Princip dog ikke ganske kunde komme til Anvendelse i det foreliggende Tilfælde, især med Hensyn til det kostbare Taarn, der syntes at være opbygget mere til Sir for Staden end til Nytte for Menigheden. Kancelliet mente derfor, at Stadens Kasse burde give et Bidrag til Reparationen, og at Gælden mulig kunde dækkes af det Brockske Legat. Magistraten og de 32 Mænd vilde imidlertid ikke høre noget om, at Stadens Kasse skulde yde Bidrag til Kirkerne, hvilket den aldrig havde gjort, men indvilligede i et aarligt Paalæg paa Menigheden til Kirkens og Taarnets Vedligeholdelse samt i, at Renterne af Brocks Legat til Stadens almindelige Bedste anvendtes til Gældens Afbetaling; skulde yderligere Bidrag behøves, maatte disse tilskydes af Menigheden. Ved Reskript af 30. Dec. 1815 blev det tilladt at optage Laan til Bestridelse af Omkostningerne ved Istandsættelsen; men denne skulde dog iværksættes paa den Maade, at alene de allernødvendigste Mangler skulde afhjælpes, men det øvrige foretages Tid efter anden, eftersom Kirken havde Evne. Det tillodes endvidere at lade udgaa en Kollekt hele Landet over. Under 26. Febr. 1816 anmodede Magistraten altsaa alle Landets Stiftamtmand og Biskopper om at foranstalte en Kollekt iværksat, og i Kjøbenhavn skulde udvalgte Mænd bære Kollektbøger omkring fra Hus til Hus. Trods de daarlige Tider indbragte Kollekten dog fra Kjøbenhavn henad 15,753 Rdl. og fra Landet c. 13,064 Rdl., tilsammen c. 28,817 Rdl.; men disse Penge svandt ved Pengeforandringen ind til 12,000 Rdl. Sølv. Den konstituerede Stadsbygmester havde i Juni 1815 gjort et Overslag paa 54,535 Rdl., og 3. Maj 1816 anmodede Magistraten den nysudnævnte Stadsbygmester Malling om at forestaa Arbejdet. Denne betegner det, der skal foretages, som „Taarnmurens Revertering, Tagets, Renders og Gesimsers Omlægning og Eftersyn, Gulvets Omlægning, Stoles og Pulpiturers Omlægning, Gevølfters og Vægges Afpudsning“; derimod hedder det, at Taarnaffindingen og den med Kobber beklædte Trappe omkring Taarnet er i god Stand.

Efterhaanden viste det sig, at Istandsættelsen maatte gaa videre end Overslaget, og der foretoges derhos forskellige Arbejder til Kirkens Forskønnelse; Kirken fik bl. a. en „anstændig“ Vestibule, der blev dekoreret. Udgifterne til hele Arbejdet løb op til ikke mindre end c. 102,394 Rdl., hvilket var henvend det dobbelte af Overslaget, men ved Pengeforandringen svarede til c. 40,000 Rdl. Sølv. Malling mente, at den grundige Restavration og forøgede Bekostning alligevel var besparende, da man nu for lange Tider vilde være fri for de aarlige Ud-

gifter, der havde fulgt efter en mindre omhyggelig Hovedreparation. Saaledes var den 8-kantede „Durchsigt“ i Taarnet bleven beklædt med Kobber i Stedet for Blik, Trappetrinene og Kobberbeklædningen paa Spiret, Kuglen, Statuen og Flagstangen reparerede og befæstede, Kirkens Tag bleven fuldstændig omlagt og for største Delen med nye Lægter; desuden var der udført følgende Arbejder: „den af Magistraten approberede Forandring ved Vestibulen, Trappen til Taarnet, Vægternes særskilte Udgang, de 2 nye Logers Indretning og Dekorationen ved Hovedindgangen som Følge af nogle smagløse Pulpiturers Borttagelse, de nye Afdelinger ved Sideindgangen, Skriftestolene og øvrige Indretninger i Koret samt Gulvets Belægning med Planker og Ligstenenes Bortskaffelse“. Efter Arbejdets Tilendebringelse i Sept. 1818 nedlagdes i Spirets Kugle en trykt Beretning, underskrevet af hele Magistraten. Senere vedtog Patronatet desuden, at Sakristiet skulde istandsættes paa en værdig Maade, hvorefter Malling 20. Febr. 1819 kunde meddele følgende: „Hs. Maj. Kongen, underrettet om, at Sakristiet til Vor Frelsers Kirke tilbød en fortrinlig Plads for et Maleri, tillod allernaadigst, at det af Historiemaler Høier til Reformationsfesten for kgl. Regning udførte allegoriske Tableau, forestillende Religionen, — som i Trinitatis Kirke til Højtiden var anbragt, — for Fremtiden blev Vor Frelsers Kirke til Del og saaledes, hensat i Sakristiet, tjente til Erindring om Reformationsfesten og den kgl. Naade for Vor Frelsers Kirke. Jeg har søgt paa en passende Maade at sætte Maleriet i Forbindelse med Sakristiets øvrige Dekoration og anbragt Inskriptions-Tavlen, der vidner om nærværende Hovedreparation, lige overfor Tableauet under den ældre Inskription, der omtaler en foregaaende Hovedreparation.“

En Menneskealder senere var Kirken igen kommen saaledes i Forfald, at første Værge, Ankersmed Caspersen, i Jan. 1847 indgav et Overslag til en Hovedreparation paa 40,000 Rdl., der senere af Stadsbygmester Malling og Arkitekt Kramp forhøjedes til henad 46,000 Rdl. Magistraten vilde imidlertid have Kirkens og Taarnets Istandsættelse holdt ude fra hinanden og resolverede d. 2. Juli, at der strax skulde tages fat paa Istandsættelsen af Kirkens Vinduer og Døre. Under 9. Juli 1847 sendte den en Indstilling af følgende Indhold til Kancelliet: Allerede i længere Tid havde det været følt, at Vor Frelsers Kirke trængte til en Hovedreparation; men Kirkens svage pekuniære Kræfter rejste saa store Vanskeligheder derimod, at man saa længe som muligt søgte at undgaa den og indskrænkede sig til at raade Bod paa de mest følelige Mangler, som kunde afhjælpes uden altfor betydelige Omkostninger. Imidlertid indberettede nu Værgerne, at Taarnets og navnlig Spirets Brøstfældighed var saa stor, at det var absolut nødvendigt i Tide at tage Forholdsregler derimod, hvis man ej vilde risikere, at det mulig styrtede ned, hvorved Menneskeliv kunde sættes i Vove og ubodelig Skade afstedkommes for Kirken selv og omliggende private Bygninger; samtidig dermed var der indkommet Besværinger fra Kirkens Præster over, at de store Kirkevinduer vare utætte og Dørene slet sluttende, hvorved der frembragtes en saadan Træk i Kirken, at de kirkesøgende, især i kolde Vinterdage, udsatte sig for Helbreds Tab, ligesom Gulv og Pulpiturer frembød et ved deres forfaldne Tilstand uopbyggeligt Skue. Magistraten saa sig da omsider nødsaget til at være betænkt paa mere gennemgribende Foranstaltninger. En fuldstændig Reparation antog Magistraten at ville løbe op til en Bekostning af

50,000 Rdl.; men den havde overdraget Borgemester Mundt og Raadmand David at undersøge, hvorledes Reparationen kunde indskrænkes til det nødvendige. I Forening med en af Kirkeværgerne og en Arkitekt havde man da undersøgt Brøstfældighederne, og idet man udelod af Beregningen, hvad der kunde opsættes, saasom Udbedring af de svære Sandstengsimser udenom Bygningen og Afpudsning af Vægge og Loft, var man kommet til det Resultat, at Omkostningerne for Kirkens Vedkommende vilde beløbe sig til c. 16,000 Rdl. og for Taarnet og Spiret til c. 10,000 Rdl. Men hvorfra skulde selv disse mindre Beløb komme? Kirkens Kapitaler kunde der næppe være Tale om at anvende, da Niels Brocks Legat udtrykkelig ikke maatte bruges til Taarnets Reparation; Nikolaj Kirkefonds Renter anvendtes for en stor Del til bestemte Formaal, og Renten af de andre Legater brugtes til at dække Kirkens Underskud, til hvilket man endog havde maattet bruge af Kapitalen, der fra 1836 til 1846 var formindsket med 5,795 Rdl. Naar imidlertid ingen anden Udvej viste sig, kunde det forsvares at benytte Kapitalerne til Kirkens Reparation, idet Menigheden maatte tilskyde det manglende. Fra 1815 til 1831 var der paalignet Menigheden 1,000 Rdl. aarlig til den store og kostbare Kirkes Vedligeholdelse; men det vilde være ubilligt at paabyrde Menigheden Vedligeholdelsen af Taarnet. Derimod kunde det ikke kaldes ubilligt, om Menigheden forlangte dettes Nedrivning, hvis der ingen Udvej var til dets Vedligeholdelse; men heri vilde Regeringen ikke kunne samtykke, dels fordi Staden da vilde miste en af sine arkitektoniske Hovedprydelser, og dels fordi Taarnet med Spiret afgav et af de vigtigste Sømærker. Magistraten anmodede derfor Kanceliet om at foranledige, at Statskassen bidrog til Taarnets og Spirets Istandsættelse; thi man var ikke i Stand til at foretage noget Skridt, førend der var Vished om Hjælp fra Statskassen. For Øjeblikket havde man maattet indskrænke sig til at istandsætte Vinduer og Døre inden Vinteren, hvilket medførte forholdsvis stor Bekostning, da alt ved Vinduerne maatte forfærdiges saa godt som af nyt.

Et i December 1847 optaget Syn over Taarnet gik ud paa, at man burde aftage Kobberdækningen paa Spirets Trappe og reparere denne, dog saaledes, at Rækværkerne bleve staaende, forsyne Trappen med ny Kobberbeklædning og male det oprindelig forgyldte med gul Farve. Taarnets nederste Del skulde kun repareres og de forvitrede Sandsten erstattes med nye; derimod skulde hele den ydre Murskal mellem Taarnet og Hovedgesimsen udhugges og fornyes med de bedste røde Kieler-Mursten. Endvidere skulde der forfærdiges nye jærnbeklædte Luger, 5 Vinduer skulde forandres, Uhrskiver og Vaabener opmales o. s. v. Dette ansloges til 16,312 Rdl.s Bekostning.

Det urolige Aar 1848 var ikke gunstigt til at opnaa Bidrag af Statskassen. Efterat Kommunalbestyrelsen i Febr. 1849 havde vedtaget at indskrænke Kirkens Restavration til det allernødvendigste indenfor 12,000 Rdl., der skulde afholdes af Brocks Legat, og Taarnets til en Bekostning af højst 16,000 Rdl., af hvilke det halve forskudsvis skulde udredes af Brocks Legat, meddelte Kultusministeriet under 26. Juni, at Finansministeriet var villigt til at yde et Forskud af 8,000 Rdl., der skulde afdrages med 2% aarlig foruden Renten og efter Krigen vilde foreslaa Rigsdagen et Statsbidrag af andre 8,000 Rdl. Allerede i Foraaret 1849 oprejstes Stilladser, og en Del af Spiret blev i Løbet af dette Aar istandsat. Arbejdet blev forestaaet af Arkitekt Kramp, og da denne døde i April 1850, af Arkitekt N. L. Nebelong. Denne saa snart, at Brøstfældigheden var større, end man havde tænkt sig. Foruden væsentlige Dele af Spirets

Tømmerværk maatte største Delen af de Bjælkelag, hvorpaa det hvilede, fornyes, da de vare aldeles opraadnede, hvilket medførte forøgede Bekostninger til Opbrydning og Fornyelse af Kobberbeklædningen m. m. Ligeledes krævede Taarnets indre Bjælkelag uforudsete Reparationer, og de Besparelser, man havde ønsket paa Murarbejdet, viste sig udførlige. Da det altsaa ved Udgangen af 1850 saas, at hele Udgiften til Taarnets Reparation vilde naa op til 25,000 Rdl., søgte man Statens Bidrag forhøjet fra 8,000 Rdl. til 12,500 Rdl., medens Kommunalbestyrelsen for Stadens Vedkommende vilde tilskyde 4,500 Rdl. af Halds Legat; men da Ministeriet nægtede at foreslaa Rigsdagen at give højere Tilskud end de 8,000 Rdl. (der bevilgedes paa Finansloven 1853—54), vedtog Kommunalbestyrelsen at lade Halds Legat yde 9,000 Rdl. Hvad Kirken angik, forregnede man sig ogsaa. Det vedtagne Overslag beløb sig til 12,000 Rdl.; Taget var allerede færdigt 1849 og havde kostet c. 2,347 Kr.; men den paatænkte delvise Istandsættelse af Kirkegulvet viste sig umulig: hele Gulvet maatte omlægges, og da Overskridelsen engang var sket, blev der foretaget forskellige Arbejder udenfor Overslaget. Saaledes blev Orgelet istandsat med en Bekostning af 4,000 Rdl., og der indrettedes en lukket Skriftestol, idet de aabne Skriftestole i Koret maatte borttages; den nye Skriftestol skulde da tillige tjene til Aftrædelsesværelse for dem, som bar Børn til Daaben og som tidligere vare henviste til Stolene paa Kirkegulvet, hvorved Gudstjenesten ofte var bleven forstyrret. Kirkens Reparation løb saaledes op til 18,835 Rdl., der dækkedes af Brocks Legat; med de 25,000 Rdl. til Taarnet og Spiret naaede Bekostningen da omtrent de oprindelige Overslag. De af Staten forstrakte 8,000 Rdl. lignedes paa Menigheden og fordeltes ifølge kgl. Resol. af 7. Nov. 1858 paa 8 Aar fra 1859 at regne. Tilsynet med Istandsættelsen førte en særlig Komité, bestaaende af Borgemester Mundt, Tømmermester Kayser og Tømmermester Blom.

Efterat Menigheden under Reparationsarbejdet havde benyttet Frederiks tyske Kirke, aabnedes Vor Frelsers Kirke atter Paaskedag 1853 ved en højtidelig Gudstjeneste med en Kantate af Pastor Visby og med Basunspil under Ledelse af Stadsmusikant C. G. Füssel.

I Aarene 1888—90 undergik endelig Kirken en ny, omfattende og nænsom Istandsættelse under Ledelse af Professor Hans J. Holm. Bekostningen var 132,000 Kr., hvoraf 118,000 Kr. ifølge Lov af 1. Apr. 1888 om Ligning af Kirkebidrag paalignedes alle Medlemmer af Stadens Sognemenigheder som Tillæg til Indkomstskatten.

Ved denne Lejlighed blev Jordsmonnet om Kirken afgravet, saa at Sökkelen lagdes fri, og Kirkepladsen omgivet med et Jærngitter, idet de dekorerede Portpiller ud for Hovedindgangen bevarede.

Fremdeles underkastede man Kirkens Indre, Hvælvinger, Loft og Tag et nøjagtigt Eftersyn. Gulvet, som i Gangene var angrebet af Svamp, blev her omlagt, efterat en Kælder, der syntes oprindelig paatænkt, var udgravet langs Ydermurene og betonlagt for at kunne optage Varmerørene. Kirkens Gasledning og det i 1870 indlagte Varmeværk bleve til Dels fornyede og Lufttrækket reguleret. De brandfarlige og skrøbelige Pulpiturer bleve fjernede; Vægge og Hvælvinger bleve hvidtede, Alterhvælvingen fik derhos en fyldig Stukdekoration. Det forhen mørke Indgangsrum, der havde Bjælkeloft, blev overhvalvet.

Nord for dette blev Trappen ført videre op fra Afsatsen ved Orgelet indtil Loftet over Hvælvingerne. Syd for Indgangsrummet opsatte man indtil samme Højde en ny og bekvem Trappe til Brug for dem, som skulle op i Taarnet. Til at aflukke forskellige Rum paa Afsatserne benyttedes Dele af de nedlagte Pulpiturer¹⁾.

Ogsaa til de indre Dele af Taarn og Spir strakte Istandsættelsen sig, hvorhos de 4 Evangeliststatuer øverst paa Taarnmuren, der vare brøstfældige, erstattedes med Sandstenskopier af de tidligere. I selve Taarnet blev der til Sikring slaat en Hvælvning i Højde med Kirkens Hvælvinger, og da en Del af Spirets Tømmerværk havde lidt Skade ved et anbragt Vandkar, der skulde optage Regnvandet fra den udvendige Snegletrappe, blev dette Kar fjernet og Vægterkamrets Træskillerum borttagne, forat man kunde holde Øje med Tømmeret. End-

¹⁾ Paa det øverste af Orgelet fandt man et Navn skrevet med Kridt. Murerne vidste, at det var et sørgeligt Minde fra den forrige Istandsættelse. En Mursvend havde dengang, mens Kirkerummet blev hvidtet, skrevet sit Navn deroppe i Højden. Senere arbejdede han med paa den udvendige Mur og stod netop sin Fødselsdag, efter at være gaaet tidlig hjemmefra, paa et Hængestil-lads ud for den søndre Indgang. Om Formiddagen kom hans Søn for at lyk-ønske; „du skal ikke komme op, jeg firer mig ned til dig“, raabte han til Sønnen, tog saa med Hænderne om Tovet og svang sig udenfor Stilladset. Tovet brast, og Mursvenden faldt til Jorden og slog sig ihjel.

videre opsattes inden i Spiret en Vindeltrappe i Stedet for den ældre Trappe, der var vanskelig at passere.

For det Brockske Legat anskaffede man et nyt Orgel, der kostede 20,000 Kr.

Ved frivillige Gaver blev Prædikestolen malet og forgyldt, 1 større og 6 mindre Lysekroner bekostede, Døbefontshimlen istandsat og forgyldt samt Fontens Brystværn opmalet. Endelig blev paa samme Maade Alterets plastiske og maleriske Dekoration renset og Armlænet ved Knæeskamlen forsynet med Messingbalustre.

Ved Istandsættelsen kom man til en klar Erkendelse af det oprindelige Byggearbejdes Værd, af det gode Materialvalg og den store Haandværksdygtighed i Udførelsen. At Kirken trods mangelfuld Vedligeholdelse og mangelfuld daglig Røgt ikke har lidt mere, end Tilfældet er, skyldes væsentlig det gode Grundlag, der haves i Bygningens Skelet. Paa mange Punkter er man fra først af ikke naaet videre end til Skelettet og har tænkt, at den videre Udførelse maatte overlades Eftertiden.

Tilbage staa betydelige Istandsættelsesarbejder; deres første Øjemed vil være at udbedre Taarnets Mure, at efterse Spirets Tømmerværk og at forny dets Kobberdækning, hvorhos et nyt Værk maa anskaffes til det smukke, gamle Uhr.

II.

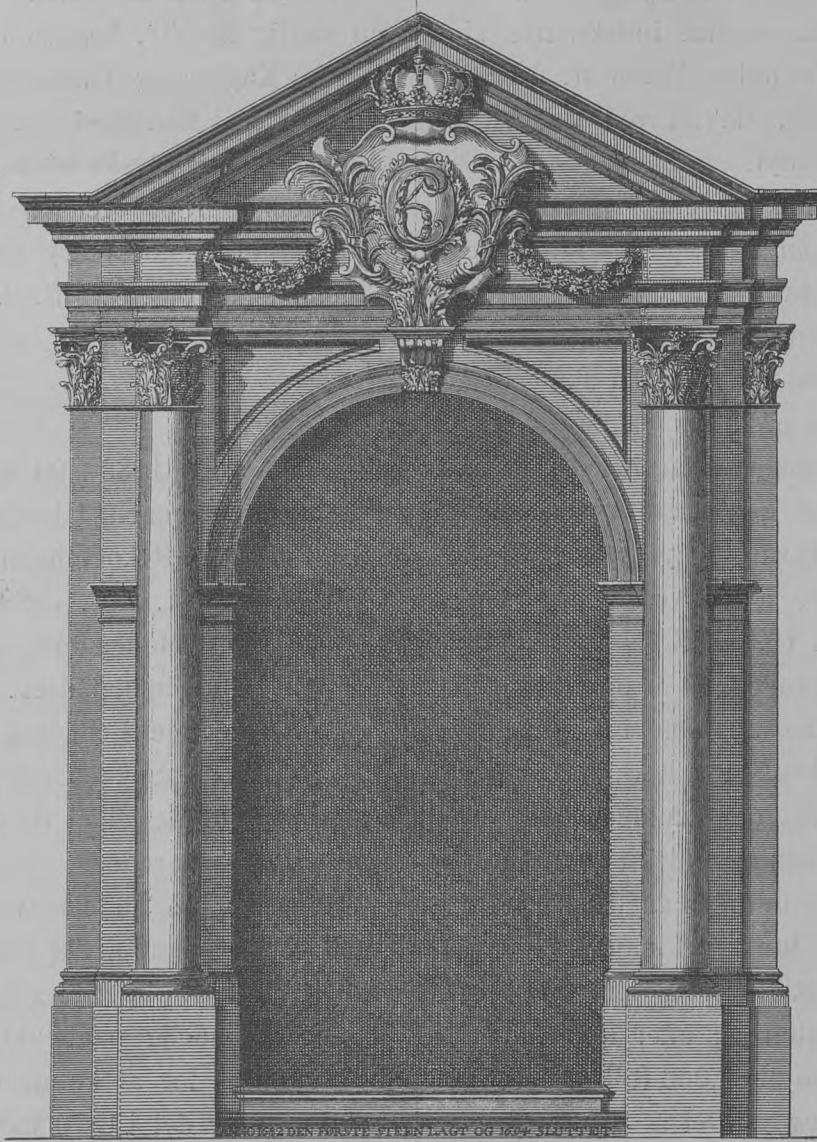
Beskrivelse af Kirken.

Kirkens Grundplan er et græsk Kors med fire Hjørnekvadrater mellem Korsarmene.

Hovedindgangen er i den sydvestlige Korsarm; til den nordøstlige, som danner Koret, slutter sig Sakristiet, en mindre Udbygning, hvis Plan er en Kvadrat med afskaarne Yderhjørner.

Paa en Granitfod af to Skifter hæve de høje Kirkemure sig. Deres røde Mursten ere jævnt blandede især med gule Sten, saa at Overfladen gør et spættet eller broget Indtryk uden dog at virke ubehageligt for Øjet. Taget er højt og stejlt og dækkes af sorte, glaserede Tegl; paa Lugerne i dets mange Smaakviste var der oprindeligt malet Billeder af Apostle, Evangelister, Patriarker og Profeter.

Mellem de lange Rundbuevinduer paa alle Sider af Kirkemuren er denne udstyret med simple Pilastre, der staa paa høje Fodstykker og hvis Kapitæler dannes af Rundstave og

Kirkens Hovedportal (efter „Vitruvius“).

andre vandrette Led. Over Pilastrene strækker sig en bred, rundt-løbende Gesims, der bestaar af tre Dele: nederst et profileret Sandstensbaand, derover en flad Murfrise og øverst en stærkt udladende Tagliste, sammensat af svagt buede Rundstave og kantede Led. Pilastrenes Fodstykker og Kapitæler ere — ligesom Gesimsens fremspringende Dele — af gotlandsk Sandsten.

Den eneste Del af Kirkens Ydre, der har faaet nogen rigere Udsmykning, er Hovedportalen, som helt er af Sandsten. Paa hver Side af Portalbuen staaer en korinthisk Søjle og yderst en Halvpilaster. Øventil dækkes Portalen af en Frontespice, der omslutter Kristian d. 5tes Navne-ciffer i et kronet Barokskjold; fra Skjoldet hænger en Blomster-guirlande til hver Side, og om Navnetrækket findes Kongens Valgsprog: „Pietate et justitia“. Paa det øverste Trin af Dørtrappen er indhugget følgende

Indskrift: „Anno 1682 blev den første Steen lagt og den sidste 1694 sluttet“.

Murarbejdet ved Bygningen er udført af Mestrene Daniel Langhammer og Frederik Fischer, Stenhuggerarbejdet af Johan Franck og Henrik Brocken (Brokkam). Taget er lagt af Christoffer Brückner og Nicolaus Finck.

Det indvendige Kirkerum er, som Grundplanen angiver, væsentlig i Korsform og nærmer sig det centralformede. Det høje og frie Rum er overbygget af Krydshvælvinger med flade Ribber. Midthvælvingen hæver sig højest og Korsarmenes Hvælvinger igen højere end Hjørnekvadraternes. Tværs over hver af de 3 Korsarme spænde to smalle, rektangulære Hvælvinger; af den 4de Korsarm optager det simple, nu tøndehvævede Indgangsrum Halvdelen. Den store, kvadratiske Midthvælving, den højeste i Landet, hviler paa 4 fritstaaende Piller af gotlandsk Sandsten. Disse Piller og Kirkens indvendige Væghjørner dækkes af simple Pilastre, og rundt om Væggen løber et egetræsmalet Panel i fuld Mandshøjde. Under sidste Istandsættelse har Kirkerummet i alt væsentligt faaet sit oprindelige Udseende tilbage ved Fjernelsen af det 18de Aarh.s Pulpiturer. Derimod bevarede man — som Dækning for Vindfangene i Korsets Sidearme — to store Dørpartier, der vistnok skyldes Harsdorff. De ere i antikiserende Stil, med kannelerede ioniske Pilastre og en buet Fronton.

Kirkerummet er kalkfarvet — Vægge og Lofter i en let gul Tone, Piller og Hjørnepilastre, der oprindeligt vare malede med livlige Farver, i en let graa Tone, Hvælvingerne med istrøede forgyldte Stjerner. I øvrigt er der anvendt en Del Stukdekoration. Paa den høje Midthvælvinges Loft ses saaledes Kristian den 5tes kronede Navnetræk og det danske Vaaben, begge gentagne dobbelt og kredsstillede om en Roset; i Hvælvingshjørnerne over Pillerne findes Helfigurer af de fire Evangelister med deres Symboler. De andre Hvælvingers Hjørner ere smykkede med barnlige Engleskikkelser, der — ligesom de øvrige Hvælvingesfigurer — fremtræde paa barokt Løvværk med store, løst rullede Voluter. Nogle af disse Engle musicere, andre bære Emblemer eller Indskriftsbaand, — saaledes i Kvadrathvælvingen syd for Indgangen Citater af Ps. 21: „Herre, Kongen glæder sig i din Kraft“, og Ps. 50: „Alt det, som haver Aande, lover Herren, Haleluja“; — i den nord for Indgangen: „Hellig, hellig, hellig er den Herre Zebaot“. I Hjørnerne af Døbefontshvælvingen afbildes Faderen, Sønnen, Helligaandsduen og Johannes den Døber, de tre Mandsskikkelser i Halvfigurer. Endelig er Alterhvælvingens Loft ved sidste Istandsættelse blevet prydet med et fyldigt Stukrelief: i Midten Helligaandssymbolet og derom Klodeskyer,

hvori Smaaengle tumle sig, — en Fremstilling, der svarer til Alterets øvre Dekoration.

Det oprindelige Stukarbejde i Kirkens Indre, blandt hvilket der findes meget særdeles smukt, er udført i Aarene 1694—96 af Billedhuggeren CHRISTIAN NERGER, som ogsaa har været virksom andetsteds i Landet (Rosenborg Have, Fredensborg og Frederiksborg).

Paa Kirkegulvet findes endnu de gamle Menighedsstole af Egetræ; paa hver enkelt Stol er Slutstykkets Top dækket af et udskåret Barokornament af Kranse, Blomster og Voluter. Disse gamle Stole ere siden forøgede med lignende nye.

Noget bestemt Forbillede for LAMBERT V. HAVENS Kirkebygning som Helhed kan sikkert ikke paavises. Den er ved det store, paa Prædike-
nen beregnede Kirkerum og ved Enkeltheder som Vinduesordningen og de høje Fødstykker for Murpiller og Søjler beslægtet med andre af det 17. Aarh.s protestantiske Kirker. Stemningen i det indre Rum bringer Tanken hen paa Kristian d. 4des store Trefoldighedskirke i Kristianstad, hvis Minde maa have været bevaret, skønt den fandtes i en afstaaet Landsdel¹⁾. Ogsaa i Kristianstad findes den høje, hvævede Kirkehal; dog er Grundplanen der mere langstrakt og Hvælvingerne anderledes byggede. Ved

Midthvælvingens Stukdekoration.

sit ydre Helhedspræg kan Vor Frelzers Kirke bringe samtidig hollandsk Arkitektur i Erindring, ligesom det ældre Kristianshavn i flere Henseender kunde minde om en hollandsk Stad; Kulturstrømningen fra Holland til os var, især efter Aarhundredets Midte, særdeles livlig, — og en Profanbygning som Gyldenløves Slot Charlottenborg, fuldendt kun 5 Aar, før Grundstenen til Kirken nedlagdes, er i det mindste indirekte af hollandsk Oprindelse²⁾.

Paa Vor Frelzers Kirke synes endelig den brede Gæms: det flade Murbaand mellem fremspringende Kantled, at vise; at Bygmesteren har været paavirket af Aarhundredets romerske Arkitektur (St. Peterskirken, Borrominis Bygninger m. fl.), og Murenes Pilasterdekoration kunde tyde paa en lignende Paavirkning. Den italienske Arkitektur og dens Antikopfattelse var i det 17de Aarhundredes sidste Halvdel toneangivende for en stor Del af Evropa, og Kirkens Bygmester havde paa sin Udenlandsrejse en Tidlang studeret Italiens Kunst.

¹⁾ Det kan tænkes muligt, at Traditionen om denne Kirke er bleven fornyet ved Byens Erobring af de Danske d. 15. Avg. 1676, hvorefter den var i dansk Besiddelse i hele 2 Aar. — Impulsen til den her fremsatte Sammenstilling af de to Kirkebygninger skyldes Prof. Hans J. Holm; senere er et Slægtskab mellem de to Kirker antydnet i „Der Kirchenbau des Protestantismus“, Berlin 1893, S. 414.

²⁾ F. Meldahl: „Charlottenborg Slot“ i Tidsskr. for Kunstindustri 1892, S. 31.

Overfor det noget tunge Præg, som Vor Frelsers Kirkes Ydermure og til Dels ogsaa det Indre unægtelig bærer — sammenlignet med Tidens pragtfuldt udstyrede Kirker i de store Kulturlande —, maa det fremhæves, at Forholdene mellem Kirkens enkelte Bygningsled ere særdeles passende og harmoniske, hvad der jo egentlig er Arkitekturens Alfa og Omega. Sikkert har ogsaa en rigere Udsmykning været tilsigtet af Lambert v. Haven. Saaledes har han vistnok paatænkt at indramme de store Kirkevinduer med Sandstensornamentik og udfylde dem med Sandstenssprosser; han har ønsket at udføre Sideportaler¹⁾, der lignede Hovedportalen, i Stedet for simple Døre og maaske ogsaa at pryde det indre Rums Hvælvingskapper og -ribber med Stukløvværk som Fortsættelse af Hvælvingshjørnernes. Men alt sligt har det vel været nødvendigt at opgave paa Grund af de slette økonomiske Forhold.

Kirkebygningen har da ikke Egenskaber, der gøre den bemærket af alle. Fremmede rejssende i forrige Aarhundrede, selv med Kunstsans i forskellig Retning, har den ikke kunnet fængsle²⁾. Derimod har Bygningen i det 18. Aarhundrede og senere været meget prist af Landsmænd. En ældre dansk Forfatter³⁾ kalder Kirken „stor og lys, i Figur og Bygningsmaade lig den store Michaeliskirke i Hamborg⁴⁾“ —, der efter en total Brand var genopbygget 1751—62 i helt forandret Skikkelse. Men denne Parallel med den yngre Bygning er ikke synderlig træffende. Det græske Kors, som danner Michaeliskirkens Grundplan, har meget korte Arme, hvad der giver dens pragtfulde Indre endnu mere end Vor Frelsers Kirkes en ren Centralbygning Præg; Midtkvadratens fire Piller bære der en flad Kuppelhvælvning, og fra Midtrummet træder man til begge Sider ind i tøndehvælvede Tværskibe. Navnlige kan Michaeliskirkens stærkt barokke Ydre med det flade Manzarntag ingenlunde minde om den mere antikiserende Stil, der er tilstræbt i den danske Kirkes ydre Skikkelse.

Visse Lighedspunkter med Vor Frelsers Kirke, især i de udvendige Former, frembyde to af Københavns mindre Kirkebygninger: den samtidige Reformert Kirke, bygget 1688 og genopført i den oprindelige Stil efter Stadens Brand 1728, og den senere Frederikstyske Kirke, hvis Grundsten blev lagt 1755. Begge have det samlede og forholdsvis høje Rum, den symmetriske Ordning af Rundbuevinduerne, der ere adskilte ved Pilastre, og det stejle Tag; Frederikskirken har endvidere et Taarnspir,

¹⁾ Ved den nyeste Istandsættelse er der fundet bestemte Indicier i de angivne Retninger.

²⁾ „Voyages des deux Français en Allemagne, Danemarck &c.“ fra 1790; S. 218 om København: „Aucune des églises ne mérite attention“. Se ogsaa Ramdohr: „Reise nach Dänemark“, 1792, S. 166: „Die übrigen kirchen sind weder von seiten der baukunst noch der werke der mahlerei und bildhauerkunst ... merkwürdig; die Kristianshafener hat inzwischen ein nettes ansehen und wird für die beste in Kopenhagen gehalten“.

³⁾ Wilse: „Reiseiagttagelser“, 1776, III. 110.

⁴⁾ Afbildninger af dens Grundplan, Indre og Ydre ses bl. a. i „Kirchenbau des Protestantismus“, S. 129 og 131.

der minder om det, som var planlagt for Vor Frelsers Kirke, men ikke kom til Udførelse¹⁾.

De til Gudstjenesten hørende Genstande, som man naaede at fuldføre i den første Menneskealder efter Kirkens Opbyggelse, vare Orgelet, Alteret og Døbefonten.

Ved Hovedindgangen, dækkende Kirkens Bagvæg, findes det rigt udstyrede Orgel, der længe var det bedste i Landet med Hensyn til Toneskønhed²⁾ og altid har været beundret for sit prægtige Ydre.

Orgelpiberne staa indrammede af et yppigt, træskaaret Bladværk, der i de nederste to Afsæt er inddelt i rektangulære Felter ved Lissener og Friser i sædvanlig Barokstil, ligesom tilsvarende Lissener omgive de forskellige Knipper af Orgelpiber. Det mørke Træværk, af hvilket især kan fremhæves de dristig svungne Blade i de nederste Fyldinger, er afsluttet forneden ved en Række korte Blomsterguirlander; men under disse er igen Væggen prydet med barokke Bladslyngninger i hvid Stuk (forhen egetræsmalet); det hele bæres tilsyneladende af to Elefanter, der staa paa Piedestaler og ere vendte mod hinanden. Midt i det udskaarne Løvværk ses Kristian d. 5tes kronede Buste; over og under den holde svævende Englefigurer Baand med Indskrifterne: „Frygter Gud, Ærer Kongen“ — og „Gud bevare Kongen og hans Arvehuus og stadfæste Kongens Throne“. Det kongelige Navnetræk med Kronen er anbragt baade mellem Orgelpibernes Forgyldning og i stort Format øverst oppe midt i det afsluttende Tralværk. I Orgelets Bladranker findes fremdeles Vaser, Englefigurer og Englehoveder og endelig — staaende paa Konsoler paa de ydre Sider af Orgelpiberne — fire træskaarne allegoriske Statuer: de øverste forestillende „Haabet“ og „Troen“, de nederste „Retfærdighed“ og „Overflødighed“.

Den nye Enevælde, der just havde indstiftet sine Ridderordner, symboliseres vistnok ved de to bærende Elefanter, ligesom den i det hele har præget Kirkens indre Udsmykning.

Orgelet bærer Aarstallet

1698. Selve Orgelværket skyldes, som omtalt, Brødrene Johan og Peter Botzen, Træ- og Stukarbejdet den nysnævnte Billedhugger Christian Nerger. —

Kirkens Alter er udført i en mere udpræget Barokstil end selve Bygningen. Det blev under mangehaande Vanskeligheder færdigt længe efter Kirken.

Alterets Hovedgruppe er af hvidt Marmor og forestiller Kristus i Gethsemane, trøstet af Englen. Baggrunden

¹⁾ Afbildet i „Den danske Vitruvius“; det Spir, som Kirken efter Lambert v. Havens Plan skulde have havt, er dog sikkert det, der ses paa den foran S. 3 afbildede Medaille. Frederikskirkens Spir blev først færdigt 1769; G. D. Anthon var dets Bygmester, medens Kirken er udført efter Eigtveds Plan (han var død allerede 1754).

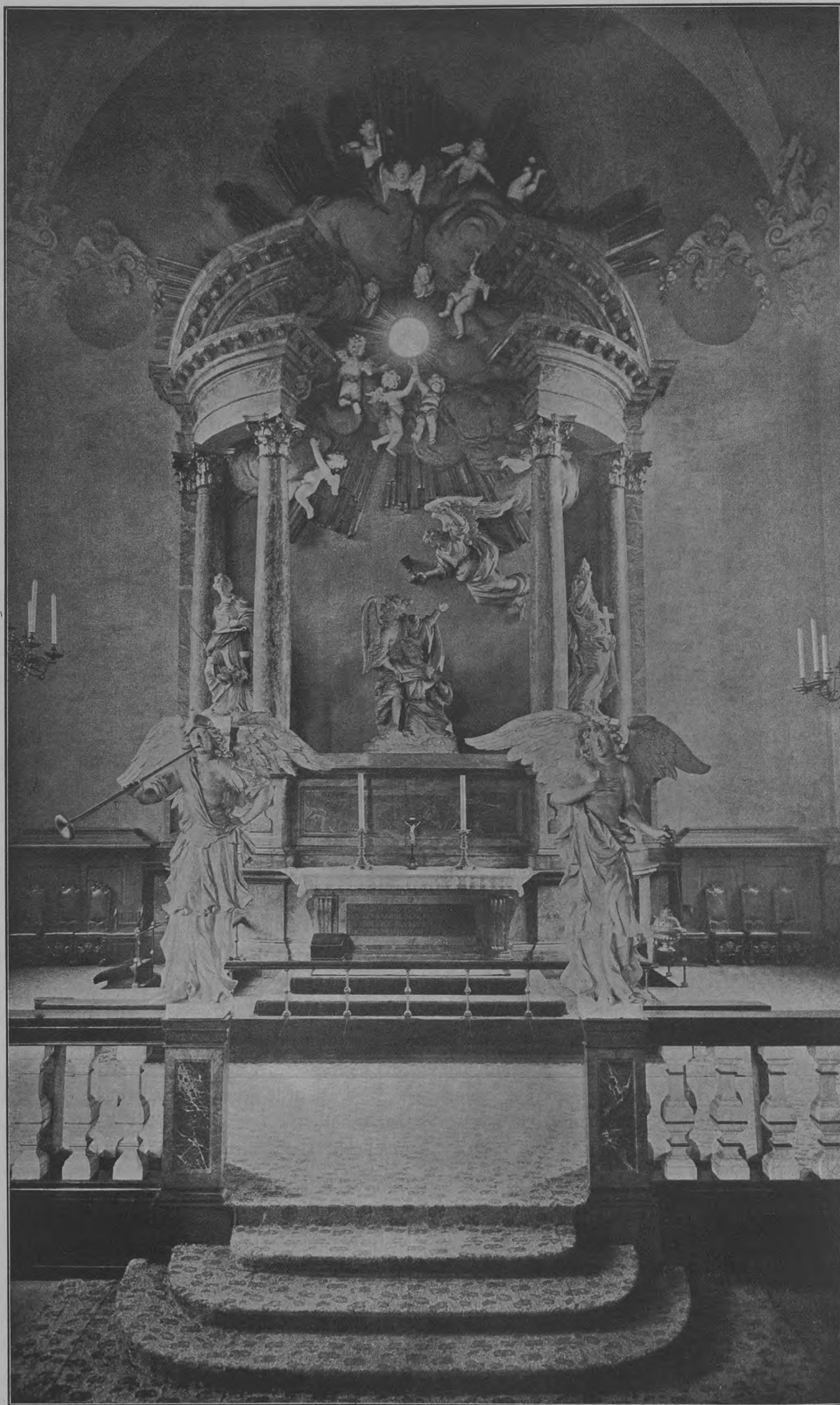
²⁾ „Orgelværket er af den kompetente Dommer, Musikdirektør Vogler, kaldet det bedste i København“ (Paludan); den tyske Komponist, Abbed G. J. Vogler, der 1786 var bleven Kapelmester i Stockholm, gav 1798 en Orgelkoncert i Kirken.

Det paatænkte Spir til Vor Frelsers Kirke.

er væsentlig udført i stukbelagt Træskærerarbejde med Farve og Forgyldning. Den nederste Del af denne Baggrund var fordum malet som Gethsemane Have og Jerusalem med Mure

Fra oven udsender da en massiv, forgyldt Sol, hvori Treenighedens Symbol med Jehovas Navn er transparent, sine skinnende Straaler gennem et af Smaaengle opfyldt Skylag. Over

Kirkens Alter.

og Taarne, men er nu, som allerede i forrige Aarhundredes Slutning, farvet som en graa Skymasse, der opad fordeler sig¹⁾.

¹⁾ Denne Forandring ved Baggrunden maa være sket ved Opmalingen 1774.

Hovedfigurerne svæver en Engel, der udrækker Kalken, et temmelig tarveligt Skulpturarbejde, udført i Træ og Gibs.

Gruppen er anbragt paa et fremspringende, afrundet Postament af poleret, mørkt Marmor, med indlagte grønne

Felter; til Postamentet, der er i to Afsæt, er i øvrigt benyttet baade graat, brunt og grønt Marmor.

Paa Siderne omgives Alterbilledet af 4 korinthiske Søjler, de 2 fritstaaende, og yderst af 2 Pilastre. Søjlernes Skafter ere af broget, rød-hvidt Marmor, Pilastrene derimod kun Træ med Marmormaling; Kapitælerne ere ogsaa af Træ med Blade og Voluter af en Metalblanding; alle Kapitæler og Baser forgyldte. Bjælkeværket over Søjlerne, Arkitraven og den buede Fronton, er malet som graat og broget Marmor med forgyldte Rosetter og Konsolled; dette Bjælkeværk er afbrudt i Midten for at give Plads til Klodeskyerne og Solen over Alterbilledet.

Mellem Søjlerne til højre og venstre for Altergruppen staa endelig to Kvindestatuer af hvidt Marmor, forestillende „Troen“ og „Retfærdigheden“.

Hvem der har modelleret de 4 store Figurer, hvis Højde er noget over Legemsstørrelse, vides nu ikke. De have alle stærkt markerede Bevægelser og svungne Gevandter i Tidens Stil. Sidefigurerne, de allegoriske Kvindeskikkelser, ere ret fremragende Skulpturarbejder og staa i kunstnerisk Henseende ubetinget over Altergruppen. Alle Statuerne ere huggede i Marmor af to Kunstnere, der ogsaa have haft andet Arbejde ved Alteret, Abraham Breusegem og Emanuel Kueker (eller Cuckelaere); som Værksted benyttede de den forfaldne, gamle Kirke, som først blev solgt til Nedbrydelse i Aaret 1708¹⁾.

Den endelige Udførelse af Alteret skyldes Billedhuggeren Johan Christoph Heimbrod; men forskellige andre Sten- og Billedhuggere have været Medarbejdere, — foruden de nysnævnte f. Ex. Diderik Gercken, der siden bl. a. udførte Frederik d. 4des og Dronning Louises Sarkofager til Roskilde Domkirke. Indvielsen af Alteret skete først efter Kristian d. 6tes Tronbestigelse, nemlig Mikkelsdag 1732.

Naturligt melder sig her Spørgsmaalet: hvilken Kunstner har givet Modellen til dette Alter, der i lange Tider ansaas for det skønneste og pragtfuldeste i Landet²⁾? Vel findes der nu i bevarede Regnskaber og Breve Oplysninger om adskillige Kunstnere og Haandværkere, der have haft med Udførelsen af Alteret at gøre, og om Marmor til Alteret, som til Dels var hidbragt allerede i Kristian d. 5tes Tid; der tales om en erhvervet Model, men intet om den egentlige Ophavsmand³⁾. Den Gising er bleven fremsat, at Arkitekten Hans Steenwinkel, den tredje af dette Navn († 1700), som har sluttet Kontrakt med de ovennævnte to Billedhuggere om Statuernes Marmorhugning, kunde have givet et Udkast til Alterets arkitektoniske Del; men efter Aktstykker, der nylig ere fremdragne, maa denne Gising opgives. Modellen — og en virkelig Model, ikke blot en Tegning — til hele Alterkompositionen skyldes én Kunstner, nemlig Sveriges store Arkitekt, NICODEMUS TESSIN DEN YNGRE⁴⁾, der efter Kristian d. 5tes Opfordring i 1694 havde

¹⁾ Til det S. 1 om den gamle Kirkes Brøstfældighed anførte kan føjes, hvad Præsten Henrik Gerner skriver om den i Aaret 1685:

Jeg Christians Havn og lystede at skue,
Om der og Huse var, som noget kunde due;
Den var end vel ved Magt, men Kirken krøblingviis
Paa store Krykker gik og havde liden Priis.

²⁾ Se f. Ex. Paludans Beskr. over Chrhvn. S. 69: „det herligste Altar, som nogensteds findes i Dannemark“.

³⁾ Se herom og i det hele om Alterets Opførelse de udførlige Oplysninger hos F. R. Friis: „Bidrag til dansk Kunsthistorie“, S. 43 og følg.; se ogsaa F. J. Meier: „Et Par Notiser om Alteret til Vor Frelsers Kirke“, Tilskueren 1890 S. 95 og følg.

⁴⁾ Professor KARL WARBURG i Göteborg har under sine Forstudier til et Skrift om „Tessins Arbejder for Danmark“ fundet dennes Kladder til Brevvekslingen om Alteret i Stockholms Rigsarkiv og har med en sjælden Liberalitet ikke blot udlånt sin Afskrift, men givet Tilladelse til at aftrykke Kladderne her som Bilag.

været i Kjøbenhavn. Modellen nedsendtes hertil fra Stockholm allerede i Maj 1695; den er sandsynligvis gaaet til Grunde endnu før den Slotsmodel, som af samme Kunstner var udført for Kongen og som fandtes bevaret midt i forrige Aarhundrede. Den „italienske goût“, som Tessin nævner i sine Breve, har vistnok medført, at Alterforbilleder fra Syden have staaet for hans Tanke; han havde paa sine langvarige Rejser i Italien og Frankrig for anden Gang været i Italien hen i 1680-erne. Hans Altermodel var udarbejdet med stor Omhu og er i mange Punkter bleven fulgt. Tessin synes at have anordnet en Helhed, der meget lignede den fuldførte, og i hans Plan fandtes Enkeltheder som det transparente Jehovasymbol med Solen og Smaaenglene. Han har fremdeles — paa sit knudrede og mangelfulde Tysk — givet nøjagtige og økonomiske Anvisninger for Marmorindkøb i Frankrig og Italien og meddelt, paa hvilke Punkter man turde spare ved at bruge Træ og Gibs til Materiale; Brevene vise tydelig, hvor magtpaaliggende det har været ham, at „den store Ordonnance“ ikke skulde fordærves ved en ukorrekt Udførelse. Han har valgt alle Motiverne til Alterets statuariske Del; — Kristus og de tvende Engle med den maledede Gethsemane Have som Baggrund og dertil de to store Sidefigurer, der skulle „alludere til Hs. Maj. Kongens Devise“: Pietas og Justitia, ere Tessins kunstneriske Ideer. Til at modellere og hugge Statuerne — ogsaa den svævende Engel tænkte han sig udført i Marmor — har Tessin endelig foreslaaet en bestemt Kunstner, Pierre Puget i Marseille, et Navn, han nævner med Begejstring, sikker paa, at man fra denne Mands Haand vil faa Skulpturarbejder „af udsøgt Skønhed“, Arbejder, „som der ikke vil være Mage til i Norden“; at Puget allerede var død i 1694, har man altsaa i Stockholm endnu ikke vidst. Ligesaa lidt som denne Billedhugger fik Tessin selv noget at gøre med Udførelsen af Alterplanen; hans Bekymring for at „give Navn til en Ordonnance“, der maaske kunde blive uheldigt udført, var overflødig; hans Navn blev i dette Tilfælde aldeles glemt. Forhandlingerne med ham maa være afbrudte kort efter Modellens Modtagelse. Forskellige Aarsager kunne have virket hertil. Faa Aar efter døde baade Karl d. 11te (i April 1697) og Kristian d. 5te, og Forholdet mellem Hofferne kølnedes; endvidere maa Tessin, der i Forvejen „havde Hænderne fulde“, ved Slotsbranden i Stockholm en Maaned efter Tronskiftet have faaet sin Arbejdsbyrde forøget; snart beslaglagdes han jo ogsaa stærkt af sine høje Embeder ved Hoffet og i Staten, og med det nye Aarhundrede komte Karl d. 12tes Krige mod Danmark.

Det turde fremdeles nævnes som en Mulighed, at et berømt italiensk Bygningsværk i det lange Tidsrum, der hengik med Alterets Udarbejdelse, direkte eller indirekte kan have paavirket den oprindelige Plan, om hvilken Tessins Breve dog ikke meddele fuldstændig Besked og som efter hans Udtalelser ikke helt ud er fulgt. Man véd, at Upsalakirkens nu bortflyttede Alter, der blev indviet 1731, „en storartet Pragtbygning i barok Jesuiterstil“, er bygget „efter Forbillede af Alteret i St. Ignatius' Kapel i Roms Jesuiterkirke“¹⁾. Dette romerske Alter kunde da maaske samtidigt i Danmark have haft nogen Indflydelse paa den arkitektoniske Ordning af Alteret til Vor Frelsers Kirke. Ogsaa her er nemlig Ligheden med Ignatiusalteret umiskendelig. Det fremspringende Postament med Leddeling og indlagte Felter, de 4 Søjler med Indfatning af Sidepilastre, dertil foroven den af Klodeskyer gennembrudte

¹⁾ Prof. C. R. Nyblom: Upsala domkyrka, i „Ord och bild“, 1893, S. 343. — Til Domkirkens guldskindende Prædikestol med de prægtige Baroksnirkler har Tessin givet et Udkast.

Arkitrav og Fronton, — hele denne Ordning stemmer meget overens med Ignatiusalterets Arkitektur. Dette var bleven opført med en utrolig Pragt¹⁾ som noget, der skulde overstraale alt tidligere, i Aarene 1696—1700 af Bygmesteren Andrea Pozzo.

Alterbordet i Vor Frelsers Kirke, der stod færdigt nogle Aar før Alteret, er af graat, grønt og brunt Marmor med

Istandsættelse opsat et Messingrækværk med Mahogni-Haandliste i Stedet for det tidligere Jærnrækværk med Messing-kugler.

Hele det store Alter er bygget over et lavt, krydshvælvet Rum, gennem hvilket man gaar ind til Sakristiet.

Kirkens Kor skilles fra det øvrige, lavere liggende Kirkerum ved en høj Søjleskranke, der dels er malet som gul-

Kirkens Døbefont med Omgivelser.

lange Konsolled paa Yderhjørnerne. Paa dets Forside af gotlandsk Sandsten er anbragt en forgyldt Indskrift paa sort Bund: Joh. Evang. 3. 16.

Omkring Alterets to Trin indenfor Knæfaldet er ved sidste

²⁾ Paa Alteret trone i de øverste Skyer under Helligaandsglorien Statuer af Gud Fader og Sønnen ved en Jordkugle af lapis lazuli, og i Alternichen staar Helgenens Solstatue; den arkitektoniske Ramme glimrer af broget Marmor, forgyldt Bronze, lapis lazuli, Krystal og Agat; se Gurlitt: Gesch. des Barockstiles in Italien, 1887, S. 468—69, hvor ogsaa en Afbildning af Ignatiusalteret er given.

ligt Marmor, dels forgyldt¹⁾. Paa Skrankens Piller staa 6 store Engleskikkelser af hvidmalet Træ med forgyldte Emblemer: Keruben med Flammesværdet, Jeremiel med Bogen, Mikael med Basunen, Uriel med Røgelsekarret, Gabriel med Lilien og Rafael med Sværdet. Mellem Englefigurerne har der forhen været opstillet flammende Vaser²⁾. Korskranken stod

¹⁾ Den „adskiller Alterrummet — som et katolsk Presbyterium — fra Menighedstolene; „Der Kirchenbau des Protestantismus“. S. 416.

²⁾ Paludan: Beskriv. over Chrhvn. S. 77.

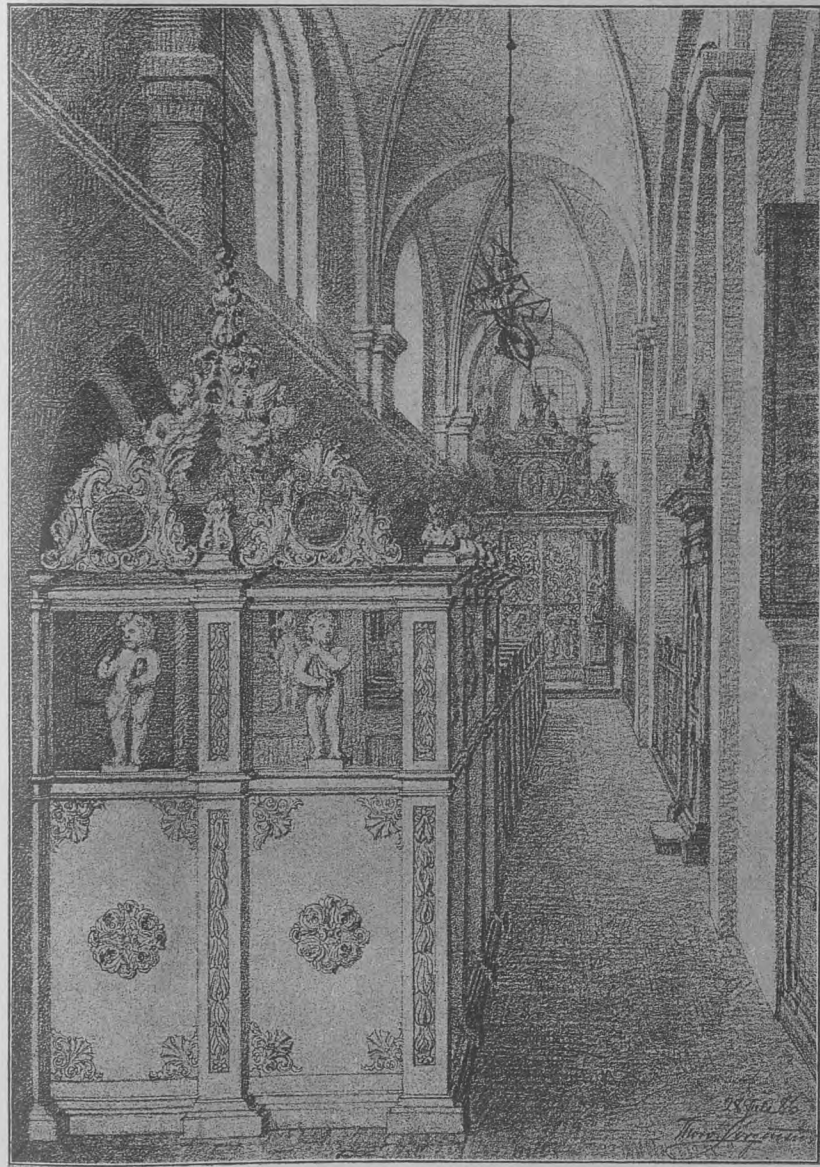
færdig 1732; Figurerne opsattes først adskilligt senere, men ere omtalte i „Den danske Vitruvius“ (1746).

Ved Alteret nedlagdes efter dets Fuldførelse en indskreven Tavle, som nu er anbragt paa Alterets Bagside. Indskriften lyder:

Tak trende store Konger, Tak, Tak Christian den Femte
For Marmor-Pragt; Tak Friderich den Fierde, som ey glemte
At bygge mig; Tak naadigste Kong Christian den Siette
For gylden Pragt og Prydelse, Du lodst omkring mig sette.
Til Guds og Kongens Ære staaer jeg da saa prægtig ziiret;
Gid Christian den Siettes Navn maa staae engang paa Spiret. —

Før Alteret, vistnok kort efter det nye Aarhundredes Begyndelse, var Døbefonten bleven opstillet paa sit Sted, under den nordre Hjørnekvadrats Hvælving.

Fonten, som er af hvidt Alabastmarmor, har en Kumme af cylindrisk Form. Kummens Yderflade er mellem de Ornamenterammer, der foroven og forneden slynge sig om den, prydet med Basrelieffer; de forestille Jesus og Johannes som Børn, Jesu Daab, Kristus med de to Disciple paa Emausvejen og Kristus i Emaus, der udlægger Skrifterne for Disciple. Kummen hviler paa 4 Barnefigurer, der bære kirkelige Emblemer. Fonten er da opstillet paa en Gulvflade af sorte og hvide Marmorkvadrater og omgives paa alle Sider af en gulmalet Træbalustrade med stærk Forgyldning. Balustradens Brystværn forestilles baaret af svære, hvidmalede Barneskikkelser; dens Piller ere ornerede med udskaarne Bladranker og afsluttes over Brystværnet af fyldige Bladknopper i Barokstil.

Det Indre af Horsens Klosterkirke med Døbefonten.

Vistnok det skønneste Barokarbejde i Kirken, et Stykke, der vilde hævde sin Plads i enhver Omgivelse, er Daabshimlen. Den hænger som en mægtig Krone over Fonten,

er af udskaaet Træværk og lueforyldt. Daabshimlen dannes — over en Kronring forneden — af Løvværk og Blomster i tætte Slynngninger omkring Englefigurer og Englehoveder; rundt

Taarnet paa Sapienza-Kirken i Rom.

om Midten er den dekoreret med Symboler: Jehovategnet, Kristi Monogram, Lammet og det flammende Hjerter¹⁾. Under den svæver Helligaandsduen.

Døbefonten var en Gave fra Grevinde Helene v. Viereck, den preussiske Gesandts Datter, der var Frederik d. 4des Elskerinde og hemmelig viet til Kongen. Hun døde i Barselseng i Aaret 1704²⁾, og hendes og Kongens Søn, Frederik Gyldenløve, døde allerede næste Aar. Begge bisattes da i Vor Frelsers Kirke i et tilmuret Gravkapel under Orgelets Sydside, og ved Gravstedet var opsat følgende Vers:

Ein grosser König hat vor andern mich geliebet,
So mich zu erst erfreut, dennoch zu letzt betrübet;
Denn als ich kaum zur Welt die Leibes-Frucht gebracht,
Hab ich dadurch die Bahn zum Tode mir gemacht.
Die Lieb ist mit mir aus, ein Gräfflich Kind allein
Das mag von meinem Glück und Unglück Zeuge seyn.

Med Døbefontens træskaarne Omgivelser frembyde de tilsvarende i Horsens Klosterkirke saa stor Overensstemmelse, at de vistnok hidrøre fra samme Mesters Haand eller skyldes en Efterligning. I Horsenskirken er Daabshimlen omtrent som den her beskrevne; Fontens Rækværk bæres ogsaa

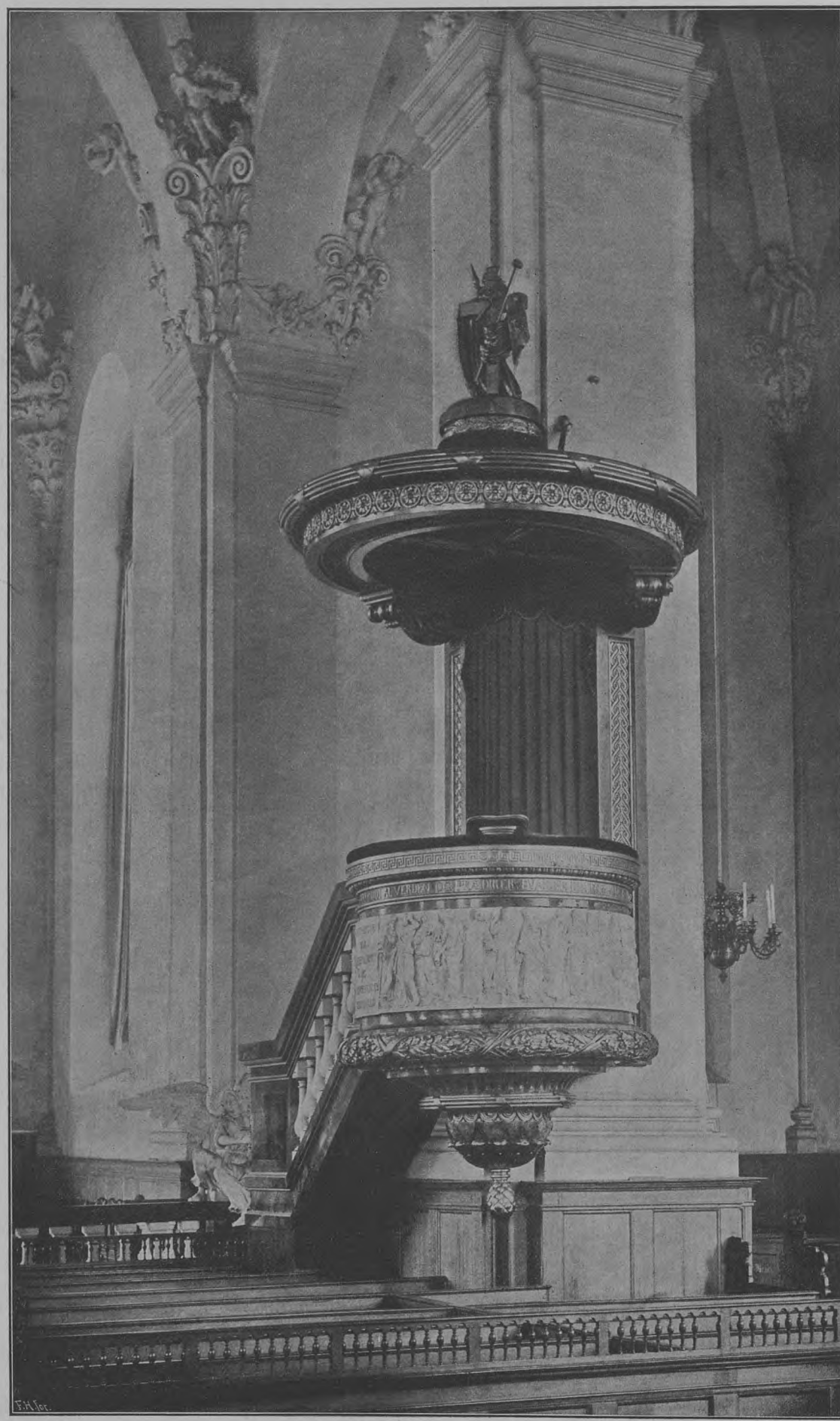
¹⁾ Det „brændende Hjerter“ var allerede i Middelalderen et Attribut til forskellige Helgene og blev i Slutn. af det 17. Aarhundrede et af Katholicismen stærkt benyttet Symbol for den „Andagt til Jesu hellige Hjerter“, der var opstaaet under jesuitisk Beskyttelse. Naar Tegnet findes her, som sikkert andetsteds i vore Kirker, synes det nærmest at maatte opfattes som et Ornament, der af vedkommende Kunstner er overført fra katholske Landes Kirkeskulptur paa Grund af dets Harmoni med hele Barokstilen; i denne spillede jo Flammer og Flammevaser en Rolle, der senere i Rokokoen skulde blive endnu større. Symbolets i Grunden uprotestantiske Karakter har da næppe været Samtiden bevidst. Dette Symbol eller Ornament findes ligeledes paa selve Døbefonten, idet en af de Barnefigurer, der bærer Kummen, holder et brændende Hjerter i Haanden. Fonten er sikkert et Arbejde af en italiensk Kunstner, om hvis katholske Aandspræg det vidner, at en anden af de bærende Genier holder et Nadverbrød, men ingen en Kalk, samt at et af Reliefferne forestiller Jesus og Johannes som Børn, legende med et Lam.

²⁾ Magistraten paabød Ringning med alle Klokker i Helliggejstes, Nikolaj og Vor Frelsers Kirker ved hendes Ligbegængelse d. 28. Avg.

af svære Barnefigurer, og endelig have Rækværkets Piller lignende Bladlisener og afsluttes oventil af samme barokke Bladknopper som her.

Da Vor Frelzers Kirkes Spir blev opført, havde jo Taarnet eller dog største Delen deraf staaet færdigt i over et

Afsæt, det øverste helt over Tagets Mønning; Taarnmuren har rundbuede Vinduer, om hvilke der i øverste Afsæt er anbragt simple Murpilastre. Taarntindens Hjørner ere prydede med Sandstensstatuer (fornyede ved sidste Istandsættelse), som forestille de fire Evangelister, og i Taarnet findes Klokkerne og Uhret. —

Vor Frelzers Kirkes Prædikestol.

halvt Aarhundrede; det var i det mellemliggende Tidsrum dækket af et foreløbigt Trætag¹⁾).

Taarnet, hvis Materiale er røde Mursten med Sandstens Gesimser og Lister, staar over Hovedportalen. Det er firkantet og hæver sig, gennembrydende Tagskraaningen, i to

¹⁾ I Masius's „Ligtale over Frederik Gyldenløve“, trykt 1709, ses (paa en Afbildning af „Ligtoget paa Kongens Nytorv“) bag Giethusets Have Vor Frelzers Kirkes Taarn, der har pyramideformet Tag med et Jerusalemsskors i Spidsen.

Spiret, der stod færdigt 1752, rejser sig midt paa Taarnfladen. Som tidligere omtalt, var det paatænkt at bygge det af Sten, hvad der blev opgivet af økonomiske eller tekniske Hensyn. Spirets oprindelige indre Tømmerkonstruktion har været dygtig og solid. Udvendig er det beklædt med Kobber, hvis smukke grønne Farve bøder paa Savnet af den oprindelige Forgyldning, hvoraf der nu kun er Rester tilbage.

Spirets nederste Del er ottekantet; den har til alle Sider

rundbuede Døraabninger, omgivne af Hjørnepilastre med Volutkapitæler, og over Døraabningerne runde Vindueshuller. Fra Ottekanten fører en udvendig Sneglegang i fire Vindinger op til Kuglen, som hviler paa en Spids; rundt om Spirets kobberdækte Kærne ses smalle tætsiddende Blindinger. Paa Kuglen, der skal symbolisere „*globus mundi*“, troner øverst Statuen af Kristus med Sejrsfanen.

Som Bygmesteren, LAURITZ DE THURAH, siger i „*Hafnia hodierna*“, leder Spiralgangen „en *curieux* lige til det allerøverste uden mindste Fare eller Ubekvemmelighed“. Gangen omgives nemlig af et Jærnrækværk; efter Planen skulde ogsaa Rækværket have været af Sten og prydet med Barokvaser, ligesom Ottekantens Plateaurækværk med Statuer.

Det smukke Spir, paa hvilket en Del Blindingsrammer, Rækværket og Statuen vare lueforyldte, er blevet en Pryd for Hovedstaden, — efter Vor Frue Kirkes Brand 1807, og indtil det nye Raadhus er bygget, dens højeste Spir. Det danner med sin slanke Rejsning, sine Vindinger og sin hele Dekoration noget for Stad og Land ejendommeligt, en Slags Pendant til Slotsholmens Børsspir, og gør Arkitekten, „*Eremitagens*“ og „*Prinsens Palæs*“ Bygmester, stor Ære.

Thurah udtaler i sit nysnævnte Skrift, at „*Spirets Indretning i visse Maader ligner*“ det Taarn, som ses paa Sapienza-Kirken i Rom. For saa vidt han dermed vil antyde et Laan fra St. Ivo alla Sapienza, kan dette dog kun gælde den blotte Ide til en Spiralgang. Det nævnte romerske Spir, der er bygget af Francesco Borromini († 1667), er nemlig forholdsvis kort og tungt og holdt i en meget udpræget og bizar Stil, som ikke har nogen særlig Lighed med Stilen i vort Taarnspir.

Ved Spirets Opførelse nedlagde man i Kuglen et Vers om Kirken, saalydende:

Den Femte Christian min Bygning haver grundet,
Den Femte Friderich min Ziir mig satte paa.
Slig Naade haver jeg hos tvende Konger fundet;
Lad, Christe! mig i Fred til Verdens Ende staae.

De tvende Konger, som imellem har regieret,
Hvis Navn og Regiment i evigt Minde staae,
De maa vel have mig og ofte regaleret,
Og hiulpet mig til min Fuldkommenhed at naae.
Og er jeg nu i Stand ved fire Kongers Naade;
De tre af dem har Gud til Himlen kaldet hiem;
Gud selv den fierdes Sag saaledes stedse raade,
At man maae huske Ham, mens 2 og 3 er Fem.

— Spiret havde været en bedre Poesi værdigt. I en Notits fra Aarhundredets Slutning¹⁾ hedder det, at Højesteretsprokurator Ries var Versets Forfatter. —

Kirkens Prædikestol, der blev fuldført og tagen i Brug 1773, var det sidste Led i det indre Udstyr. Den er et ret smukt Træskærerarbejde i antikiserende Stil, malet som gult Marmor med stærk Forgyldning; den er ophængt paa den søndre af de to Hvælvingspiller nærmest Alteret, og op til den fører en Trappe med Søjlerækværk. Prædikestolen er af cylindrisk Form, og dens Runding prydet med hvidmalede Basrelieffer. Hovedgruppen af disse forestiller de tolv Apostle, Sidefigurerne de fire store Profeter, og om Reliefferne er anbragt Skriftsprog af det nye Testamente (Marc. 16, 15 og Eph. 2, 20). Cylindren er foroven indrammet af en Mæander, forneden af en svær Løvkrans, omvunden med Baand. Prædikestolens kegleformede Afslutning nederst er orneret i antik Stil og ender i en Piniekogle.

Den rigt forgyldte Lydhimmel bæres af to flade Konsoler, der fortsættes nedefter af Lisen-Ornamenter; under Lydhimmels Loft ses Helligaandsduen i Straaleglorie, og paa dens Tag Korset med andre til Lidelseshistorien hørende Attributer.

Uden al Tvivl har C. F. HARSORFF givet Tegning til denne Prædikestol; den nævnes som et Arbejde af ham allerede i en Beskrivelse i „*Adresseavisen*“ for 1773. At Udkastet til Reliefferne kan skyldes Wiedewelt, maa efter det S. 7 meddelte betragtes som en Mulighed.

¹⁾ Jonge i Ny kgl. Saml. Nr. 669, S. 421.

BILAG.

Kladderne til tre Breve om Vor Frelsers Kirkes Alter fra Nicodemus Tessin til Overkammerjunkeren Adam Levin Knuth.¹⁾

(Haandskriftet er paa flere Steder utydeligt.)

I.

Hochwohlgeborner Herr Ober Cammer Juncker.

Dass Modell vom Altar, so auff Ihro Königl. Maj^{te} allergnädigstem Befehl allhie ist verfertigt worden, habe ich vor rathsambst erkandt überführen zu lassen durch der person, so die Ehre wirt haben hiesigen brief zu überliefern, theilss auff dass es so viel besser conditioniret möge überkommen, weilen es sehr zart gearbeitet und durch unmilde hände leichtens könnte verderbet werden, theilss auch auf dass ich durch ihnn, weillen er fast bey die 25 jahre so wohl auf meinen reyssen als hie sich

¹⁾ Adam Levin Knuth, født 1648 i Mecklenburg, var i 16 Aars Alderen kommen til Danmark og havde været Page hos daværende Kronprins Kristian. Han beklædte en indflydelsesrig Hofstilling hos Kristian d. 5te, hvis erklærede Yndling han var, og blev Amtmand i Kjøbenhavns Amt og Gehejmeraad. 1689 solgte Knuth det ham af Kong Kristian skænkede Gods Tybjerggaard til Kongen selv og købte Herresædet Gisselfeld, hvortil han ved nye Indkøb henlagde adskilligt Jordegods i Omegnen. Han døde ved Nytaarstid 1699, et halvt Aar før Kongen, og han og hans Forlovede, Hofdamen Komtesse Hilleborg Holck, have Gravsted i et af ham selv opført Kapel ved Braaby Kirke. Fra Broderen, Eggert Christoffer Knuth, der ogsaa var bosat i Danmark, nedstamme Greverne Knuth-Knuthenborg.

meistentheilss bey mich aufgehaltet hat, so dass ich seiner sehr gewohnt bin, und vermutlich auff diese weisse so viel pertinentere nachricht werde einhohlen können, was Ihr Königl. May^{te} weiter darbey allergnädigst desideriren möchten, der ich nictes höher wüntsche, alls dass es möge zu Ihre May^{te} allergnädigstem wohlgefallen gedeyen, wornach ich auch ohne einige andere Reflexion zu machen hierum so wohl alls hinführo in alle andern zufälle alleine streben werde. Was dass Modell anbelanget, so folgt darbey eine kleine elle masse nach proportion; dass grün angestrüchene brett hinter dem Altar bedeutet der kirchen breite und höhe, undt auf beyden seiten oben ist einige setten (?), wor die Capitelen anzustossen kommen, wor auss man die grösse am besten wirt jugiren können. Dass ich dass subject vom Christo im Öhlgarten habe choisiret, ist geschehen weillen mir düocht nictes ungemeyners und demnach convennablers zu seyn alls dieses, denn allhie der kelch sollten exprimiret wurde, welcher auch dass auge fluchss so viel mehr frappiret, alls der schein darhinter ihn sehr distinguiret, welcher schein auch besonders artig wirt mitt einẽm spiegelglass können practiciret werden, da entweder von hinten dess tages licht auf fällt oder auch der schein von einer lampen, so noch besser würde reussiren, und vermuthlich im dach über der Sagrestie leichtent wirt können exequiret werden, so ohnzweifelachtig einen sehr guthen und fremden effect thunen würde. Dass Christbildt

mitt den beyden Engeln wirdt sich wohl bey einander grouppiren, undt sehr von weiten distingviret werden, durch der mahlerey darhinter, so den Öhlgarten exprimiret undt die gantze Architecture releviret. Die beyden Endten statuen seyndt Pietas und Justitia, so auf Ihro May^{ttm} des königes Devise alludiren. Oben kan dass Jehova auf einem grossen Spiegelglass gesnitten, und so viel leichter practiciret werden, alls ess eben in der stelle vom fenster kompte.¹⁾

Was da anbelanget der execution von wercke, so wo man es woll reich, undt von marmor, wie ich es dazu mahlen verstünde, exequiren, so kan man die fünf mittlere figuren von marmor machen wie auch die Colonnen, undt dass gantze untere werck mitt marmor überziehen, die Capitele undt basen könnte, wo man es verlanget, hie von brontz verfertigt werden. Die ganze leiste aber könnte von fingürtem marmor auf gibss vorgestellet werden, die gloire umb das Jehova auch von gibss, undt die Strahlen können dennoch mitt glanzgoldt verguldet werden. Die fugel aber, so die Chronen halten, von holtz undt verguldet. Auf diese maniere würde es sehr reich undt in dem Italienschen goust ausfallen, wo man aber die bekosten nicht davon wenden wolle, so kan man es allda marmor fingeren, undt dennoch in der selbe grossen Ordonnance es ebenfalss imitiren, aber dass mag man versichert seyn, dass wofern nicht die Zeychnungen von allen gliedern allhie so gross werden auf gezeichnet, wie es im wercke soll ausfallen, dennoch alles wirdt verdorben werden, welches ich gantz nicht schreibe umb mich necessair zu machen, denn ich hie so zu sage alle hände voll habe, aber leydt solltess mir seyn den namen zu haben einer ordonnance, die in der execution möchte verdorben werden. Dass Modell aus kleine [? hleme?] . . . hätte ich gerne ohnlängst [?] schon verfertigt gesehe, aber es mehr zeit erfordert, alls man fast glauben kan oder sagen darf, weillen ich es gerne aufs aller propriete habe wollen ausführen, die kleiner figuren seyndt allen von holtz, undt die beugungen der runden leisten, undt in sonderheit die kleine vierkantige vertieufungen oben in den cornichen haben mehr mühe undt zeyt gekostet, alls es scheint, in sonderheit im frontespice. Dawenig Tischler (?) dieselbe dobbelte rundung werde exequiren können. Umb ess aber wohl zu sehe, weill [?] es recht nach dem lichte postiret seyn, undt in der höhe, wie dass auge uns grosse antworte möchte.²⁾

Dieses ist, wass ich vor nöthig erachtet habe, dass Modell sowohl alls die Zeychnung zu mehrern Eclairissement zu accompagniren wünschendt in übrigen nichtes höher, alls dass es möge Königl. May^{ttz} allergnädigste aggrement vermehre, worzu des Hochwohlgebornen Herr Ober Cammer Junkers lumiere undt approbation sehr viel werden contribuiren können, der ich mich auch glücklich sollte schatze die gelegenhet zu haben Ihr befehl en particulier, in wass begebenhet es auch wäre, zu erlangen, damit ich in der That möchte können tesmoigniren, wie jch werte (?) sey

Dass [?] hochwohlgebornen Hr Ober Cammer Junkers —
Stockholm, d. 8 May 1695.

II.

Stockholm, d. 12. Oct. 1695.

Hochwohlgeborner Herr Ober Cammer Juncker.

Dhero hohes Wohl-Ergehen ist mir sehr lieb gewesen, auss dessen schreiben vom 27. Sept. zu vernehmen.³⁾ Es erfreuet mich, dass Ihro Königl. May^{thm} ein so gnädiges wohlgefallen am bemelten Model lassen verspüren, dass man so wohl in Italien, Franckreich alls Holland sich wegen dem behörigen Marmor informire. Dass sie zu finden seyndt, so wie sie [im] Modell seyndt angedeutet, kan ich mitt dehnen proben anzeugen, so ich selbsten in Italien habe choisiret, undt dehnen ich wegen der gleichen zufälle mehr dann vor 150 sorten habe mitt gebracht. Dass gesteh ich zwar, dass es mühe undt umkosten insonderheit bey hiezigen krieges zeyte möchte erfordern sie her auss zu zwingen. Wenn ich die proben auss Italien undt Hollandt auch werde bekommen, so will ich es schonth dahin disponiren, wie selbige marmors

¹⁾ I det udeladte Stykke raader Brevskriveren til at tilmure begge de smalle Vinduer bag Alteret, da Lyset fra dem vil virke uheldigt; han taler endvidere om de to Sidede gange til Sakristiet og deres Udsmykning, om eventuel Anbringelse af en Inskription, hvad der maa gøres med Takt, osv. osv.

²⁾ Her følge forskellige Raad med Hensyn til Udførelsen af en pragtfuld Seng, hvortil Tegning sendes ved samme Lejlighed; Sengen skal udstyres med Reliefbilleder af Mythen om Amor og Psyche.

³⁾ Brevskriveren erklærer her, at han med Hensyn til Altermodellen intet har at tilføje til det forrige Brev, og beklager sig atter over sine Forretningers Mængde.

sich am fügichsten mochten bey einander schichen, und wie wirt [?] die verenderung in einen undt andern möchte anständig seyn. So viel sehe ich schonth aus den übergesenten proben aus Franckreich, mittsamst der beschreibung grössen, Dass man zum wenigsten wegen dehnn zweyn hohen vom Marmor zu den Colonnen und pilastern nicht wirdt verlegen seyn, weill ich die selbe darunter schonth gar dienlich finde an grösse wie auch an Couleur, und welche da werde ankaufung geben zu all dass übrigen. Welches sich nicht wohl concertiren läst, ehe ich die übrigen beysammen [habe?], alls dann ich allen diejenigen, die dienlich möchten ausfallen, soll bey einander legen undt nebenst einer beschreibung übersende. So viel kan ich zwart auch melden, dass die gantze architecture die doppelte piedestalen nur mitt marmor auss gottlandschen steinüberkleidet kan werde, wie sie in Italien.¹⁾

III.

Hochwohlgeborner Herr Ober Cammer Juncker.

Ich zweyfele nicht, dass mein letzteres vom 12 Oct. angehendt dehnn marmer proben auss Franckreich unter dess H. Envoyéen Glücksdorffs Couvert wohl werde zu handen kommen seyn. sinterdehnn ist es mir lieb gewesen aus dhero letzteres schreyben vom 18. dieses zu verspüren, dass diejenige, so der meinen, dass solche marmers, wie ich im Model habe lassen imitiren, nicht solten zu finden seyn, sich anjtz desabusiret sehen, in dheme dass dass Memorial auss Italien alle die sorten verspricht. Weillen Ihro Königl. May^{ttz} Consul sich in Genova befindet, wie auch eben das schiff so zur last dienlich ist, so kann keine besser gelegenheit als dieselbe absehe, in sonderheit weillen der Genövesische hafwen fast der nechste undt beqwemeste zu solcher ladung seyn wirdt.²⁾

Die Colonnen würden am besten auf dem orth können gehauene werden, ehe man sie embarqviret, woran man wegen der schwerde ein grosses mesnagiren würde, aber ihre proportion will sehr genaue bezeychnet seyn, undt müssen die kleine stäbe undt oben nothwendig mitt auss einem stück seyn. Sicher ist es wohl dass man sie am schönsten aus Genova würde bekommen, allein solts die depense gar zu hoch steigen, so müste man endtlich dieselbe auss Franckreich können lassen, von der art, da sie die Colonnen von 6 biss 15 fuss höhe in ihrem Memorial von . . . versprechen, undt so sie Marbre Jaspi rouge et blanc nennen, welcher auch schön ist, undt darvon die meiste Colonnen i[n] Versailles exequiret seyn. Die grosse Cornice mitt sampt der Frontespice ist wegen ihren kleinen gliedern und der höhe gantz unnötig von marmor, weillen man sie gar wohl kan finguiren, undt zum frontespice sonsten gar zu grosse blocs solten erfordert werden. Da ohne dheme die depense vor den übrigen nicht so geringe seyn wirdt.

Den weisse Marmer zu die Statuen wirdt man in Carrara am allerschönsten bekommen, aber weillen in der antwort aus Italien vernehmt wirdt, dass das styck Nr. 1 von so extraordinaire grösse erfordert wirdt, so muthmase jch, dass man ein stück marmor vielleicht zu dem Christbildt mitt dem Engel wirdt gedenken kommen zu lassen, so gar zu kostbahr seyn würde, da man jede figure gar wohl kan separiren. Sonsten, dass ich darvon vernehmen möge, so befindet sich in Marsilien ein bildthauer namens Puget, die so wohl in Italien alls Franckreich vor den besten heut zu tage gehalten wirdt, wo man denselben solte rathsamb finden zu employiren, so wurden Zweyfels ohne selbige figuren von auss erlesener schönheit werden undt der transport so viel leichter fallen. Welches ich schreybe, weillen mir des mannes ruhm undt werke bekandt seyndt, undt man sich würde vantiren können, die beste figuren zube-kommen, so jemahlen in diesen nordischen Ländern wahren gestehen worden. Welches alles ich dess Hochwohlgebornen Ober Cammer Junkers guthdünken heimstelle undt erleibe im übrigen in der hoffnung, dass dassjenige, wass ich wohlmeinende in allem unterthänigst zu jhro Königl. May^{ttz} dienst projectire, auch möge zum besten interpretiret wie den, der ich stetz verharre

Meines hochwohlgeborner Herr Ober Cammer Junckers

Stockholm, d. 26. Oct. 1695.

gehorsamste diener —

³⁾ — — — — —

¹⁾ Her følge Meddelelser om, at Slotsmodellen, som Brevskriveren har under Arbejde for den danske Konge, skrider godt frem, og at der bygges med Kraft paa Kongeborgen i Stockholm (den kort efter afbrændte).

²⁾ Det udeladte giver speciellere Anvisninger med Hensyn til Anvendelsen af det italienske Marmor.

³⁾ Et „Postscriptum“ paakalder Adressatens Protektion for en fransk „Spejlglassmager“ og hans „Kammerat“, der ved Brevets Afsendelsestid rejste fra Stockholm til Kjøbenhavn.

III.

Kirkens Inventar, vasa sacra m. m.

Heraf kan fremhæves følgende Genstande.

Blandt Kirkeklokkerne, 5 i Antal, findes den mærkelige, store Klokke, der var Krigsbytte fra den skaanske Krig, som foran er meddelt.

Dens oprindelige Indskrift lød:

IFRÅN . SOLENES . UPGÅNG . ALT . IN . TIL . NEDERGANGEN .
. VARE . HERANS . NAMPN . LOFVAT * A. 1659 : D : PSAL : IB :
: JHS : K . H . S — J . S . K . P . J . S . H * BORGM : JFSK . M . B .
D . H . B . R . S . E . S G . P . S + ÅR + GUTIN + JEMPTTE + DESSE +
+ MEDH + GEMENE + MANS + OMKOSTNADH . DENNA + KLOCKAN
G + I + W + B + V PUNDH .

Derefter var der tilføjet ved Klokkens Ophængning i Vor Frelsers Kirke:

Anno 1676

Er denne Klokke Taget udi
Weners Borg
og igien Given til
Christianshavns ny Kirke
af Norges Rigs Stadtholder
og Genneral Feldt Marschalk
Uldrich Friderich
Güldenlöw. —

Aftryk af den svenske Indskrift og den danske Beretning om Klokkens Historie er anbragt paa Klokken ved Omstøbningen 1889; de første Linier (f. Ex. Begyndelsesordet „Ifra“) vare blevne noget daniserede ved den tidligere Omstøbning 1745 og findes nu i dennes Redaktion paa Klokken.

Taarnuhret er et smukt og ejendommeligt Arbejde fra Kirkens første Tid. Uhrets Mekanisme er omgivet af slyngede Barokornamenter, udførte i Smedejærn; foroven Frederik d. 4des kronede Navnetræk og under dette Indskriften:

JOHANN . MERCKI . KOPPENHAGEN . ANNO 1699.

Mercki var blandt de første „Storuhmagere“ her i Landet, den Gang Smede og Uhrmagere i Aaret 1704 adskilte sig i særlige Lav, og han var Læremester for adskillige senere „Storuhmagere“.

Ifølge sagkyndig Udtalelse er Vor Frelsers Kirkes Uhr ikke alene en Kæmpe blandt Taarnuhre, men Værket er et Mesterstykke af første Rang og har vistnok tjent som Model for alle i Danmark senere udførte Taarnuhre af samme Konstruktion.

Af andet Inventar kan mærkes:

3 jærnbeslagne Blokke, forhen staaende mellem Alteret og Prædikestolen, nu hensatte i Indgangsrummet. Den ene er Kirkens, foræret af Smeden Bouman; paa Væggen over den er malet den gamle, paa Blokkens tidligere Plads anbragte Indskrift:

Bie, christen Siel! men her din Bøn og Myndt du yder,
Rør Hiertet, saa det ud som Godheds Kilde flyder.
Til dette Herrens Huus vær gavmild, rund og from,
Gud naadelønne dig trods Afladsbrev fra Rom.

1684¹⁾. Th. Kingo.

¹⁾ Paludan angiver Aarstallet 1702 og Verset i den her meddelte Form.

Den anden er de fattiges Blok, med Indskrift N. M. S. 1708; over den var forhen anbragt følgende Vers:

Kom og sæt her ud paa Rente,
Her udi de Armes Blok,
Deraf skal du vist indhente
Meer end overflødig nok.
Tænk, din Pligt den dog befaler:
Laan af det, Gud laante dig,
Til hans Arme, som betaler
Her og i sit Himmerig.

Den tredje er Søkvæsthusets Blok; over den hang i forrige Aarh. et Bræt, hvorpaa et Skib og en liggende Mand var afmalet. —

Af Lysekroner har Kirken bevaret følgende gamle:

En 16-armet Lysekrone med Indskrift:

Givet i Jesu Navn af Johannes Christensen Meller og hans Hustrue Anne Hendrichs Daatter Høyer Anno 1696 d. 19. April.

En 8-armet Lysekrone med Indskrift:

Givet i Jesu Navn Anno 1696 af Sognepræst, Mag. Anders Bruun og hans Hustrue Anne Catharina Byssing.

En 8-armet Lysekrone uden Indskrift (hængende i Koret), der ved Kirkens Indvielse, da de nysnævnte to Givere vare dens Forstander og dens Sognepræst, skal være skænket af Præsident Peder Resen.

En 8-armet Lysekrone med Indskrift:

Givet i Jesu Navn af Lauritz Pedersen Anchersmed og Jacob Nielsen Islands-Kjøbmand. Anno 1696.

En 16-armet Lysekrone med Indskrift:

Til Guds Ære og Kirkens Prydelse er denne Crone foræret til Vor Frelsers Kirke af Anders Matzen Brendevinsbrender og Else Jensdatter. Aar 1708. Gemaect von Steffen Kassel¹⁾.

Nogle af de i Kirken anbragte Lysearme stamme ogsaa fra gammel Tid. —

Ved Kirkens sidste Istandsættelse modtog den fra forskellige, til Kristianshavn knyttede Givere 7 nye Lysekroner med følgende Indskrifter:

De, som tilbode Gud, bør det at tilbode i Aand og Sandhed. Joh. 4. 24. Givet til Vor Frelsers Kirke Aar 1889 af Fabrikant, Etatsraad Chr. Burmeister.

Kommer og lader os vandre i Herrens Lys. Es. 2. 5. Givet til Vor Frelsers Kirke Aar 1889 af L. P. Holmblad.

Send Dit Lys og Din Sandhed, at de maa ledsage mig. Ps. 43. 3. Givet til Vor Frelsers Kirke Aar 1889 af Grosserer J. D. S. Adolph.

Ofre Gud Taksigelse og betale den Høieste Dine Løfter. Ps. 50. 14. Givet til Vor Frelsers Kirke Aar 1889 af Handels- huset Jacob Holm & Sønner.

¹⁾ Lysekronen var angiven til Værdi af over 600 Rdl., hvorhos Giveren til dens Vedligeholdelse havde skænket et Legat paa 333 Rdl., der blev indbetalt 1720; se H. Holck: Kiøbenhavns Sogne-Kirkers Beskrivelse, 1775.

Herrens Stier ere Miskundhed og Sandhed for dem, som bevare hans Pagt. Ps. 25. 10. Givet til Vor Frelsers Kirke Aar 1889 af Handelshuset A. N. Hansen & Komp.

Vi ere skyldige at sætte Livet til for Brødrene. 1. Joh. 3. 16. Givet til Vor Frelsers Kirke Aar 1889 af Oliemøller Alfred Olsen.

Jeg vil gjøre Mørket for deres Ansigt til Lys. Es. 42. 16. Givet til Vor Frelsers Kirke Aar 1889 af Kirkeværgen, Gros-serer J. P. T. Bryde. —

Et gammelt Maleri, vistnok af en flamsk Kunstner, forestiller Jesusbarnet paa Marias Skød legende med Johannes; det har Underskriften: Godt zu Ehren und der Kirchen zum Zirat Michael Langemak, Bürger und Kaufman alhie, dieses ver-ehret hat 1647. Maleriet er nu ophængt paa Sakristiets Væg.

Et andet gammelt Maleri, sandsynligvis af en hollandsk Kunstner, hænger nu i Kirkens Indgangsrum. Det forestiller Kristi Opstandelse og har Underskriften: Anno 1663 d. 13. Aprilii Gud til ære bleff denne Taffle til Christianszhaffnsz Kierkes be-rydelse foræret aff sal. Skipper Ossmund Christenssen, fordum Borger her samesteds, hans efter-lefuerske den ærlig, Dyde-rig og Gudfryctig Quinde Kiersten Niels Daatter.

Et stort, malet Krucifix, der vistnok lige-som disse Malerier stam-mer fra den ældre Kirke, er anbragt over Vindfangs-dørene i søndre Korsfløj.

Det S. 8 omtalte Maleri af Højer er nu ophængt ved Trappeop-gangen til Orgelet.

4 malede Portræter af Præster ved Kirken ere ophængte i Sakristiet. Fra det 17. Aarhundredes Slutning ere de to Bryst-billeder i Medaillonformat af Sognepræsterne RASMUS BYSSING og ANDERS THOMSEN BRUUN. I vor Tidsalder ere to andre Por-træter, Knæbilleder i Legemsstørrelse, skænkede til Kirken; det er Portræter af Sognepræsterne CARL HOLGER VISBY, malet 1864 af F. L. Storch, og PETER ANDREAS FENGER, malet 1892 af O. Bache.

Et stort Fad af drevet Sølv til Døbefonten, skænket d. 25 Avg. 1704 af Karen sal. Anders Michelsens; dets Vægt er 162 Lod. Den brede Rand af Fadet er rigt orneret i en Stil, der nærmer sig ren Renæssance, og bærer 3 Indskrifter:

Meddelelse om Gaven, der er sket „Gud til Ære og Vor Frelsers Kirke til Zirat“, Skriftstedet Joh. 3. 5 og Verset:

See, Daaben er dend pagtis Brynd,
Hvor i mand reenssis for ald Synd
Og Børneretten nyder.
Her Himmerigis arf mand faaer,
Her naade-Kilden aaben staaer
Og lifsens Vand udflyder.

En Sølvkalk, glat og sparsomt orneret, med Køben-havns Mærke (1720) paa Foden og med følgende Indskrift:

Var denne Kalch en heel
Rubin,
Det kunde ey betale
Een Drypp af Jesu Blood
i Viin,
Som Siælen Sckal husvale.
Her er den sande Himmel-
Drich,
Os alle vederqvæger;
Thi den mod Slangens
Døde-Stich
Vor Siæl saa kraftig læger.

Denne Kalk er (ifølge Jonge) skænket Kirken „af en højfornem Person ved Præsident Resen“.

En sølvforyldt Disk fra samme Tid, glat og sparsomt orneret, med Indskrift:

Om Verden sine gyldne Kar
Paa EetStædKunde skiche,
Det mod det Brød som
intet var
Paa denne Altar-briche;
I, med og under dette
Brød
Vi Jesu Legem tager,
Oc deri Jesum selv saa
sød
I ævig Sødhed smager.

Kalken og Disken, med Aarstallene 1716 og 1715 under Mestermærket, ere forarbejdede af Guld-

smeden Christen Jensen (se Bernh. Olsen i Tidsskr. f. Kunst-industri, 1891 S. 87).

En lille, gennemhullet Sølvskæ til Kalken.

[En sølvforyldt, mindre Kalk, der var skænket den ældre Kirke af Kristian d. 4de og bar Kongens Navnetræk og Aars-tallet 1640, er foræret til Abel Cathrines Stiftelse i Aaret 1859 tilligemed dertil hørende Disk og Oblatæske af Sølv.]

En stor Sølv-Alterkande af drevet Arbejde, orneret i ren Renæssancestil og med et lille Krucifix oven paa Han-ken; den vejer 103 Lod, er skænket Kristianshavns Kirke 1643 af Sognepræsten Erik Bredal og 1691 „af Kirkeværgeren Bertel Stuve paa Kirkens Vegne med 34 $\frac{3}{4}$ Lod Sølv forbedret

En af de af Kristian d. 5te skænkede Sølv-Alterstager.

og forgyldet“; Indskrift herom samt Citatet 1. Joh. 1. 7: Sangvis Jesu Christi mundat nos ab omni peccato, har tidligere været indgraveret paa Laaget, men er udsløttet ved Kandens Istand-sættelse 1825¹⁾. Denne Kande er oprindelig forarbejdet af Guldsmiden Albert Carstens (se det ovenfor. Sted S. 82—83).

En stor Sølv-Alterkande med snoet Hank; den er orneret med Bræmmer af Drucklaser, og paa Laaget ses Lammet med Korsfanen. Ifølge Indskriften er den anskaffet af Magistraten i Kjøbenhavn 1825²⁾.

En oval Sølvvæske til Brødet, i sen Empirestil, efter Indskriften ligeledes anskaffet 1825 af Magistraten.

Et Par svære Sølv-Alterstager, 1½ Alen høje, en Gave til Kirken fra Kong Kristian d. 5te; de ere af udmærket Barokstils Arbejde med rig Ornamentik, hvile paa Løvefødder og bære det kongelige Navnetræk. Sølvstagerne bleve ifølge Magistratens Journal 14. Febr. 1720 vejede paa Raadstuen i Kirkeværgens og Klokkerens Nærværelse; deres Vægt var 1295 Lod. De ere forarbejdede af Guldsmiden Johan Kohlmann, en anset Mester, som ene eller med andre har udført Figurerne paa Kristian d. 5tes Kongetrone samt Ornamenterne paa Frederik d. 3djes og Sophie Amalies Sarkofager (se det ovenfor. Sted S. 187—88).

Et Par svære Malm-Alterstager, sammensatte af ringede Led, og hvis Fodplader hvile paa Kugler; efter Ind-

¹⁾ Om Sølvgenstandenes Fornylse 1825 se Kirkeværgernes gamle Kopibog.

²⁾ Maaske ved Omsmelting af „en stor dreven Sølvkande, foræret af Madam sal. John Erichsens“, der ifølge Paludan fandtes i Slutn. af forrige Aarh.

skriften ere de skænkede af sal. Peder Olsen (Hallandsfar) og Bente Svendsdatter i Aaret 1670.

Et Par smaa Sølvstager i efterlignet Rokokostil, af Vægt tilsammen 54 Lod; de ere skænkede til Kirken 1824 af Etatsraadinde Marie Kofoed i Stedet for et Par gamle Sølvstager, som vare i Forvaring hos Klokkeren og mistedes s. A. ved en Ildebrand i det Hus, hvor han boede.

To smukke Pengetavler fra Kirkens ældste Tid opbevares i „Dansk Folkemuseum“. De ere af mørkt Træ, indlagt med Elfenben, Skildpadde og brogede Træsorter, og hver af dem er forsynet med en lille Sølvklokke. Den ene har foran paa det lodrette Bagstykke et malet Billede af Kirkens Hovedfacade, bagpaa en Sølvplade med Indskrift: Johannes Christensen Meller, som haver verret Kirkeværgen udi Christians Haun fra den første Grund Steen blev lagt Anno 1682 den 19. October og til den blev indviet den 19. April 1696, saa og fremdeles Continuerit til den 10. October Anno 1724, hauer foræret denne Taule til bemelte Kircke. (Senere Tilføjeelse:) Og 1785 af Klokker Johannes Brandt bekostet forbedret, lukket og Kirken aftegnet. Den anden Tavle har paa Bagstykkets Forside mellem to snoede Elfenbens Søjler et lille Relief i drevet Sølv, forestillende Lazarus, hvis Saar slikkes af Hundene; efter Indskriften paa Bagsidens Sølvplade er denne Pengetavle skænket 1697 af Laurids Pedersøn (Ankersmed) og Oluf Holm (Brygger). — Fire simple Pengetavler fra Vor Frelses Kirke, de tre efter paamalede Indskrifter for Søkvæsthuset, for Kateketen og for Kirken, opbevares ogsaa i „Dansk Folkemuseum“.

IV.

Kirkegaardsforhold. — Ligstene.

Den Gang Vor Frelses Kirke blev grundlagt i 1682 nær ved den gamle Kirkes Sted, havde en Del af det omgivende Areal allerede været benyttet som Kirkegaard i mere end en Menneskealder (se foran S. 4 om Rydningen af Grave til Byggearbejdet). Jorden omkring den nye Kirke vedblev da at være Begravelsesplads for den største Del af Kristianshavns Beboere, de mindre velstillede, medens de velhavende efter Tidens Skik købte Gravsted i Kirken.

I en kgl. Anordning af 27. Okt. 1696¹⁾, kort efter Kirkens Indvielse, hedder det, at de fleste formuende af Menigheden forhen formedelst den ringe Lejlighed, som i den gamle Kirke har været, skulle have tilforhandlet sig Begravelsessteder i de kjøbenhavnske Kirker, og det paabydes da, at Sognets Medlemmer holde sig til Vor Frelses Kirke og, om de ville lade deres døde i Kjøbenhavn begrave, betale alle Afgifter fuldt ud til den.

Efter Pesten 1711 udgik et kgl. Reskript af 27. Febr. 1712²⁾ til den under Epidemien oprettede Sundhedskommission; denne faar Befaling om, da Kirkegaarden paa Kristianshavn „skal befindes meget slet med Jord at være bedækket“, og

¹⁾ K. D. VII 495.

²⁾ K. D. VIII 239.

da Kirken selv skal mangle Midler, strax at gøre Anstalt til, at Kirkegaarden efter den tidligere givne Forordning vorder opfyldt.

Den „gamle Kirkegaard“, der omgav Kirken, havde længe en øde Beliggenhed; man hører saaledes om en Duel paa dette Sted endnu i 1723¹⁾, og det ses, at Kirken i 1745 har udlejet „et lidet Stykke Jord øster for den store Kirkegaard til at ophænge Sildegarn paa“. Foruden denne Kirkegaard, af hvilken en Del kaldes med det fra andre Kirker kendte Navn „Urtegaarden“, benyttede man da hen i det 18. Aarh. som „Fattigkirkegaard“ et stort Areal i St. Annægade ud mod Volden (den Gang Matr. Nr. 381, fra 1806 nyt Matr. Nr. 277). Fattigkirkegaarden her nævnes ved Siden af den „store Kirkegaard“ og „Urtegaarden“ allerede i Kirkens Regnskab for 1715.

Mod Slutningen af det 18. Aarh. fik Sognet fremdeles en egen udenbys Kirkegaard paa Amager, sikkert fordi det truede med Pladsmangel paa Kirkegaarden i St. Annægade. 23. Juli 1788 gav Magistraten Stadens Kæmner Ordre til udenfor Amagerport at udvise en Plads paa 100 Alens Bredde og 200 Alens Længde til „Fattigkirkegaard“ for Vor Frelses Sogn,

¹⁾ O. Nielsen: Kjøbenhavn under Frederik d. 4des Tid, S. 9.

og 10. Marts 1790 blev det paalagt Værgerne at lade denne Plads „af Amagerlands Overdrev“ indhegne paa Kirkens Bekostning og at bære Omsorg for, at der paa den østre Side ud til Fælleden ingen Udgang kunde finde Sted. —

Ulæmperne ved den ældre Tids Begravelser i de københavnske Kirker og paa de dem omgivende Kirkegaarde ere udviklede i Dr. W. Møllerups Skrift om Helligaandskirken. Der omtales ogsaa det store Fremskridt 1760 ved Oprettelsen af Nørrebros Assistents Kirkegaard¹⁾ — den Gang et udyrket Fælledareal — og Vanskelighederne for Kancelli og Magistrat overfor den sejge Haardnakthed, hvormed den mere velhavende Befolkning vilde fastholde sin Skik at jordfæste de døde i selve Kirken. Først Forordningen af 22. Febr. 1805 forbød — efterat Forbudet i Struensees Tid havde været virkningsløst —, at der for Fremtiden indrettedes nyt Gravsted i nogen dansk eller norsk Kirke; hvem der ikke vilde afstaa sin Ret til en Ejendomsbegravelse i Kirken, maatte kun benytte denne paa det Vilkaar, at intet Lig, medmindre det var balsameret, blev nedsænket før efter 2 Aars Forløb fra Dødsfaldet.

En tilsvarende Modstand rejstes, som samme Steds er udviklet, af den københavnske Befolkning mod Nedlæggelsen af de indenbys Kirkegaarde. I denne Retning ligesom ved Kirkebegravelserne blev en Fastholden ved nedarvet Skik støttet af de kirkelige Embedsmænds og Funktionærers Kamp for deres Indtægter.

Nørrebros Assistentskirkegaard, ved hvis Oprettelse der ikke var bleven tildelt Vor Frelsers Sogn nogen Plads, var trods den Fordom mod dens Benyttelse, som længe herskede, allerede inden det 18. Aarh.s Udgang overfyldt og blev da efter mange Forhandlinger udvidet, først 1803 med det saakaldte Interimsstykke og dernæst 1805 med et meget stort Areal af „Kirkegaardsfælleden“; men ved Delingen af dette mellem Stadens Sogne fik Kristianshavn endnu intet Jordstykke anvist.

Ved Kanc. Skr. af 29. Okt. 1805 var ogsaa den udtrykkelige Lømpelse indrømmet Vor Frelsers Kirke, at dens almindelige Kirkegaard, der ved sit Anlæg „paa en fri og aaben Udkant af Kristianshavn kunde anses, som om den var beliggende udenfor Staden, maatte som den bekvemteste og maaske ene bekvemme Plads anvises og indrettes til Kirkegaard for Vor Frelsers Menighed.“

Kancelliet, der maaske fandt at være gaaet for vidt ved Indrømmelsen og stadigt stræbte at virke for „Begravelsernes totale Afskaffelse paa Kirkegaardene i Staden“, vilde i 1810 have Kristianshavn inddraget under sine Bestræbelser i denne Retning; men støttede til den ældre Kancelliskrivelse modsatte Kirkens Embedsmænd sig af al Magt: Magistraten havde ikke udvist Menigheden nogen Begravelsesplads paa Nørrebro, hvad man ej heller for den lange Vejs Skyld saa synderlig ønskede; Kirkegaarden paa Kristianshavn laa jo „ud mod den aabne Sø og Mark“, og hvad den saakaldte Fattigkirkegaard paa Amager angik, havde denne en sid og smudsig Beliggenhed tæt ved den stinkende Renovationskule, saa at ingen Familie uden i yderste Nødstilfælde vilde benytte den; navnlig „siden Bombardementet, da alskens Lig for en kort Tid bleve der jordede²⁾, vilde den menige Mand heller give

¹⁾ Om dennes Historie se C. Friis: Assistentskirkegaarden paa Nørrebro 1868.

²⁾ Paa Amager-Kirkegaarden blev der nemlig under Bombardementet 1807 begravet en Del Lig fra de andre Sogne i Hovedstaden, da man ikke kunde komme ud til Kirkegaarden paa Nørrebro.

I de tre Septembere, Bombardementet stod paa, var selve Vor Frelsers Kirke forvandlet til Herberg for en Mængde fra København flygtede Familier, der indkvarteredes i Pulpiturene og i Stolestaderne paa Gulvet; Maden til de indkvarterede blev tilberedt i fri Luft paa den omliggende Kirkegaard.

slip paa det sidste Stykke, han ejede, end lade sine afdøde begrave der“.

Naturligvis fik man dog snart Mangel paa Plads paa den gamle Kirkegaard. I Aaret 1822 tillod da Magistraten ved Skr. af 22. Nov., at den forhenværende Fattigkirkegaard i St. Annægade, paa hvilken der siden 1801 intet Lig var bleven jordet, af Sognet benyttedes til Assistentskirkegaard. En Udvidelse ogsaa af denne blev imidlertid efter faa Aars Forløb nødvendig og omsider bevilget af Magistraten 30. Nov. 1835. Udvidelsen skete ved at inddrage et tilstødende Areal, som Kommunen ejede; det laa op til Porcellænsfabrikkens Jord, var c. 7500 □ Al. stort og blev taget i Brug fra Begyndelsen af Aaret 1836. At Grunden paa dette Sted har været af en ret tvivlsom Beskaffenhed, ses bl. a. af en Skrivelse af 16. Apr. 1845 fra Kirkens Værger til Magistraten, hvorefter det nye Areal af Kirkegaarden i St. Annægade ved det indtrufne Foraars-tøvejr var „saa aldeles sat under Vand“, at man maatte ty til hjemfaldne Gravsteder paa den gamle indenbys Kirkegaard for at faa Jord til de døde.

Sagen om de københavnske Kirkegaardes Nedlæggelse slæbte sig hen og blev ikke endelig afgjort, før Enevældens Tid var forbi. Det Forbud, der da indeholdtes i kgl. Resol. af 31. Marts 1851 (bekendtgjort ved Raadstuepl. 24. Apr.) imod fremtidige Begravelser paa Kirkegaardene i Hovedstaden, skulde for Kristianshavns Vedkommende først træde i Kraft, naar der til denne Staddels Menigheder — Frederiks tyske Kirkes indbefattet — var udlagt en passende, planeret og hegnet Begravelsesplads udenfor Voldene.

Baade forud for denne kgl. Resolution, som man almindeligt ventede, og efter dens Kundgørelse blev der indgivet Adresser med talrige Underskrifter fra Kristianshavns Beboere til Magistraten, Kultusministeren og Kongen om Bibeholdelsen af deres indenbys Kirkegaard, men forgæves. Koleraepidemien i 1853 synes at have givet det sidste Stød til Forbudets virkelige Gennemførelse.

Forbudet udstraktes til Kristianshavn ved Raadstuepl. af 1. Avg. 1853, der udtalte, at Plads til Begravelser for Vor Frelsers Sogns Medlemmer nu var udlagt paa Nørrebros Assistents Kirkegaard — det var et Areal af 20000 □ Al. — og i øvrigt henviste disse til Kirkegaarden paa Amager.

Samme Aar ophørte da al Benyttelse af Kirkegaardsjord paa Kristianshavn; de mere velstaaende Sognebeboere begravede deres døde paa Nørrebrokirkegaarden, og den paa Amager blev — ogsaa i 1853 — udvidet med et Areal af c. 15000 □ Al., der tidligere tilhørte Veterinærskolen; at en saadan Udvidelse var betimelig, naar man overhovedet vilde vedblive at benytte Begravelsespladsen paa Amager, fremgaar af, at der under Koleraepidemien fra 1. Juli til 8. Avg. dér var bleven jordet henved 300 Lig.

En yderligere Udvidelse af denne Kirkegaard, som Kirkeinspektionen indtrængende tilraadede i 1869, vilde Magistraten dog ikke gaa ind paa, og i 1885 var Pladsen der saa opfyldt, at Inspektionen foreløbig maatte afvise enhver Begæring om Jord til Familiegravsteder. Amagerkirkegaarden, hvis Jordbund altid har frembudt temmelig slette Betingelser, bliver da endnu benyttet, og det vides ikke, naar det Tidspunkt kommer, da Kristianshavn bliver ligestillet med den øvrige Stad, hvad Kirkegaardsforhold angaar.

Et passende Ligkapel udenfor Vor Frelsers Kirke var opført 1867—68 af N. S. Nebelong.

Til Slutning kan det her nævnes, at efter den fuldstændige Nedlæggelse af Kirkegaarden i St. Annægade i 1873 blev

dens Areal i Febr. 1890 solgt til Bebyggelse for 45000 Kr., hvormed Kirkens Formue altsaa forøgedes. Foruden de Forholdsregler med Hensyn til Grunden, der af hygiejniske Hensyn bleve paalagte Køberen, forpligtedes han ogsaa til at lade de Rester af menneskelige Legemer, der maatte findes ved Udgravningen, omhyggelig opsamle og paa sømmelig Maade nedgrave paa en anden Kirkegaard.

Kirkens Gulv var, medens Begravelser endnu foregik i Kirken, dækket af talrige Mindestene. Da adskillige af disse havde maattet optages og atter nedlægges, naar man paany skulde benytte Gravstedet, var Kirkegulvet efterhaanden blevet meget ujævnt. I 1817, da Gulvet skulde omlægges, vilde Kirkebestyrelsen have alle Mindestenene fjernede, hvorfor Gravstedsejerne indkaldtes med Opfordring til, om de ønskede selv at bevare vedkommende Sten, da at bekoste et tilsvarende Stykke Flisegulv. Men kun faa Ejere meldte sig, og efter den endelige Bestemmelse blev Gulvet ikke belagt med Fliser, men med Planker. Af de Ligstene, mellem 40 og 50 i Antal, som den Gang fandtes i Kirken, ere da kun 3 bevarede til Nutiden¹⁾. Den ene er over Stadens og Kirkens Velgører, Grosserer Niels Brock og hans Hustru; den ligger over deres Grav oppe ved Alteret. 2 andre Mindestene, over Kirkeværgen Jens Perch og Hustru og over Kammerraad A. E. Meinerts Børn og Svigermoder, ere opstillede i Kirkens Indgangsrum.

Indskrifterne lyde:

1.

HERUNDER HVILER NIELS BROCK, FØD I RANDERS AF FADEREN RASMUS BROCK, HANDELSMAND, OG MODEREN MARIA KIRSTINE ANDERSDATTER. HAN BLEV FØD 19. DECMB. 1731, DØDE NATTEN TIL D. 5. OCTOB. 1802 OG BEGRAVEN 11. OCTOB. 1802.

OG HANS HUSTRU HELENE BREDAHL, FØD I RANDERS AF FADEREN NICOLAY BREDAHL, BORGEMESTER, OG MODEREN INGER MARIA SIMONSEN. HUN BLEV FØD 26. APRIL 1736 OG DØDE 15. SEPTBR. 1786 I SIN ALDERS 50. AAR 4 MAANEDER OG 20 DAGE.

(Gravstenen er i øvrigt uden Prydelse.)

2.

DETTE HVILESTED TILHØRER GROSSERER IENS PERCK, FØD I RANDERS DEN 26DE SEPTBR. 1751, DØD DEN 4DE JULY 1800, OG HUSTRUE MARGARETA ELISA-

¹⁾ Paludan nævner (1791) 3 „murede eller saakaldte aabne Begravelser“ i Kirken, nemlig foruden Grevinde Vierecks, der ovenfor er omtalt, Etatsraad Valeurs og Justitsraad Ramshardts.

BETH ADOLPHS, FØD I FRIDERICHSBORG DEN 17DE OCTBR. 1755.

DEN FØRSTE, HER BLEV NEDLAGT, VAR VORES SØN: HANS BETER (!) CHRISTIAN, FØD DEN 21DE JANR., DØD DEN 23DE FEBR. 1796.

(Gravstenen er prydet med de fire Evangelisttegn i Hjørnerne, og over de nederste af disse Symboler ses to flammende Hjerter, gennemborede af korslagte Pile.)

3.

SØDT SLUMRE I DENNE GRAV CHRISTEN NOE MEINERT, FØDT DEN 26DE SEPTBR. 1783, DØD DEN 29DE SEPTBR. 1785. ANDREAS EVALD MEINERT, FØDT DEN 8DE NOVBR. 1789, DØD DEN 2^{DEN} JUNII 1791. CHRISTEN NOE MEINERT, FØDT DEN 3DE OCTBR. 1785, DØD DEN 8DE JULII 1798. JOHANNES PETER MEINERT, FØDT DEN 6TE MARTII 1787, DØD DEN 8DE JULII 1798. FREDERICH MARTINUS MEINERT, FØDT DEN 2^{DEN} JANRII 1796, DØD DEN 21DE MARTII 1799.

ALLE BØRN AF HERR ANDREAS EVALD MEINERT, KAMMERRAAD OG RENTESKRIVER, OG FRUE M. K. MEINERT, FØDT NOE. HOS BØRNENE HVILER HER DERES BEDSTEMODER, MADAME MARTHE BIERREGAARD NOE, FØDT DEN 21DE APRIL 1723, DØD DEN 29DE MARTII 1803.

DERES ROE VORDE STEDSE UFORSTYRRET, DERES OPSTANDELSE GLÆDELIG, DERES LOD I EVIGHEDEN HERLIG.

(Gravstenen er i øvrigt uden Prydelse.)

Af de paa den kristianshavnske Kirkegaard bevarede Ligstene ere 2, der staa op mod Kirkemuren, simple Mindetavler over Sognepræster for Menigheden. Indskrifterne lyde:

1.

BISKOP OTTO FABRICIUS, F. 1744, D. 1822, I 33 AAR DENNE MENIGHEDS NIDKJÆRE LÆRER; OG ANE GUNILDE FABRICIUS, FØD HEINETH, F. 1762, D. 1834, I 36 AAR HANS TROFASTE HUSTRU, DERES BØRNS KJÆRLIGE MODER.

„SALIGE ERE DE DØDE, SOM DØE I HERREN.“

2.

HERUNDER GIEMMES STØVET AF DR. NICOLAI SCHACK, PROVST OG I 11 AAR SOGNEPRÆST FOR FRELSERENS MENIGHED, R. AFD., FØDT D. 22. SEPTEMBER 1781, DØD D. 23. FEBRUAR 1844; OG HANS HUSTRU TAGEA DORTHEA SCHACK, F. ERASMY, FØDT D. 30. OCTOBER 1785, DØD D. 24. MARTS 1841.

2. COR. IV. 17 & 18.

V.

Præster ved Kirken.

A. Sognepræster¹⁾.

(1—4 ansatte ved den foreløbige Kirke ligesom B 1—8 og C 1—6).

1. Erik Andersen Bredal	1640—43
2. Niels Augesen	1643—59
3. Rasmus Byssing	1659—86
4. Anders Thomsen Bruun	1686—96
(forflyttet kort efter den nye Kirkes Indvielse).	
5. Christopher Poulsen Danchell	1696—1711
6. Peder Hegelund	1711—14
7. Hans Thomsen Trojel	1714—25
8. Eiler Pedersen Holm	1725—46
9. Christopher Tøgersen Holst	1746—52
10. Hans Sørensen Lemming	1752—59
11. Broder Hansen Brorson	1759—66
12. Jacob Jensen Hvid	1766—73
13. Peder Hersleb Abildgaard	1773—88
14. Christian Frederik Høyer	1788—89
15. Otto Fabricius	1789—1822
16. Rasmus Fenger	1822—25
17. Albert Philip Bregendahl	1825—32
18. Nicolai Clausen Schack	1833—44
19. Carl Holger Visby	1844—54
20. Peter Andreas Fenger	1855—78
21. Johan Christopher Holck	fra 1880

B. Tyske Præster ved Kirken (1641—1759).

1. Mathias Vincke	1641—54
2. Rasmus Byssing (se A 3)	1654—59
3. Mathias Hildebrandt	1660—71
4. Peder Møller	1671—84
5. Søren Arctander	1684—88
6. Ole Alter	1688—90
7. Jacob Bremer	1690—94
8. Hans Heinrich Wilthagen	1694—96
9. Elias Jacobi	1696—1711
10. Adam Heinrich Hartmann	1711—41
11. Christopher Theodorus Johansen Walther	1741
12. Oldmann Gerhard Wienecken	1741—45
13. Josias Lorch ²⁾	1745—59

¹⁾ Bloch Suhr: Vor Frelseres Kirkes og dens Geistligheds Historie, S. 21—85, meddelel, dog uden Fuldstændighed, Levnedsskildringer af Præsterne ved Kirken indtil 1853.

²⁾ Blev Sognepræst ved Frederiks tyske Kirke efter dens Opyggelse og Indvielse.

C. Residerende Kapellaner ved Kirken.

1. Jens Hansen Winther	1660—63
2 ³⁾ . Jonas Andersen	1663—73
3 ³⁾ . Jens Thomsen Bang	1663—73
4. Anders Thomsen Bruun (se A 4)	1683—85
5. Gerhard Wienecken	1686
6. Christopher Poulsen Danchell (se A 5)	1686—96
7. Jørgen Mikkelsen Huulbech	1696—1709
8. Peder Hegelund (se A 6)	1709—11
9. Claus Weyby	1711
10. Eiler Pedersen Holm (se A 8)	1711—25
11. Christopher Tøgersen Holst (se A 9)	1726—46
12. Mandrup Pedersen Tuxen	1746—60
13. Albert Hansen Trojel	1760—79
14. Jacob Johansen Lind	1779—85
15. Peder Hansen Paludan	1785—94
16. Rasmus Fenger (se A 16)	1794—1822
17. Nicolai Frederik Severin Grundtvig	1822—26
18. Niels Henrik Gude	1826—30
19. Carl Holger Visby (se A 19)	1830—44
20. Jørgen Vilhelm Marckmann	1844—49
21. Hans Peter Kofoed Hansen	1849—50
22. Johannes Søren Bloch Suhr	1851—57
23. Hans Vilhelm Riber Schøler	1857—62
24. Johan Christopher Holck (se A 21)	1863—80
25. Hans Matthias Fenger	1880—88
26. Peter Bruun Juul Bondo	1888—92
27. Peter Mathias Larsen	fra 1892

D. Kateketer ved Kirken.

1. Marcus Andreas Tage Schack	1837—47
2. Halfdan Valdemar Holstein	1847—50
3. Frederik Carl Christian Vilhelm Ludvig Brein- holm	1850—54
4. Jensenius Johansen	1854—60
5. Alfred Valdemar Meinert	1860—65
6. Frederik Vilhelm Munck	1865—69
7. Jens Kristian Madsen	1869—73
8. Frederik Kristian Nielsen	1873—77
9. Georg Frederik Mygind	1877—80
10. Andreas Peter Vilhelm Gregersen	1881—82
11. Karl Eugen Petersen	1882—86
12. Benjamin Immanuel Thomsen Barfod	1888—91
13. Jens Sophus Therschilsen	fra 1891

³⁾ Om 2. og 3. vare residerende eller kun personelle Kapellaner, er usikkert.

VI.

Bestyrelsen af Kirkens Anliggender.

Kirken har fra sin første Tid og indtil nu været under Kjøbenhavns Magistrats Patronat som dens overordnede Bestyrelse.

Under Patronatets Tilsyn ere Kirkens Anliggender i Tidens Løb varetagne af Forstandere, Værger og Kirkeinspektion.

1682 udnævntes Brygger Johannes Christensen Meller til Forstander for Kirken. Paa Grund af hans „store Umage og Besværing“ med Kirkens Bygning bevilgede Kongen ham 1688 et Begravelsessted i Taarnet. Uagtet han efterhaanden steg fra Raadmand til Borgemester og Præsident, vedblev han at være Forstander til 1720¹⁾, da Forstanderskabet overdroges til Brygger Mikkel Andersen Fieldsted. For at yde Fieldsted noget Vederlag udnævnte Kongen ham til Raadmand, og han vedblev at være Forstander til 1741. Nogen synderlig Betydning synes denne Post som Forstander ikke at have haft fra den Tid, idet Hovedomsorgen for Kirken synes at have paa-hvilet Kirkeværgen og Forstanderens væsentligste Virksomhed blev at gøre Regnskab for Kirkens Indkomster af Bøder og Testamenter. Ved Reskr. af 1. April 1740 bestemtes det, at den yngste Raadmand skulde være Forstander. Fra 1770 blev der ansat to Værger for Kirken.

Værger:

Barthold Stuve Hinrichsohn	til 1696
Rasmus Jens Bonnesen	1696—1704
R. A. Jensen	1704—07
Lorentz Frost	1707—11
Anders Andersen	1711—15
Michael Haagensen	1715—19
J. H. Haagen	1719—23
P. N. Trygi	1723—27
Johan Otto Felsen	1727—33
Jens Klitgaard	1733—37
Henrik Weye	1737—41
Niels Jensen Giedsted	1741—43
Søren Elsegaard	1743—47
Rasmus Rohde	1747—51
Anders Jensen Storp	1751—70

Første Værge:

Johannes Haagen	1770—72
Waagen Lauritzen	1773—79
Jacob David Kiøhlisen	1779—88
Knud Christensen	1788—89
Andreas Buntzen	1789—91
Hans Peter Kofoed	1791—92
Peder Aagaard	1793—96
Jens Perch	1797—99

¹⁾ Efter den foran nævnte Indskrift paa en Pengetavle, han har skænket Kirken, har han dog haft Del i Værgemaalet for Kirken endnu 1724.

Johan David Vogel	1800—03
Niels Brock Hansen	1804—11
Jørgen Christian Krossing	1812—13
Peter Petersen Kofoed	1814—15
Herman Bohn Wolffsen	1816
Holger Peter Clausen	1817—18
Jacob Holm	1819—25
H. Caspersen	1825—63

Anden Værge:

Waagen Lauritzen*	1770—73
Niels Brock	1773—76
Jacob David Kiøhlisen*	1776—79
Knud Christensen*	1779—88
Andreas Buntzen*	1788—89
Hans Peter Kofoed*	1789—91
Peder Aagaard*	1791—92
Jens Perch*	1793—96
Johan David Vogel*	1797—1800
Niels Brock Hansen*	1801—03
Niels Brock Sommerfeldt	1804
Jørgen Christian Krossing	1805—06
Jens Jonas Weybel	1807—08
Jørgen Christian Krossing (atter)*	1809—11
Peter Petersen Kofoed*	1812—14
Herman Bohn Wolffsen*	1815
Holger Peter Clausen*	1816
Jacob Holm*	1817—18
Johan Fenger	1818—24
H. Caspersen*	1825
Jens Chr. Møller	1826—28
B. Lorentzen	1828—38
Jacob Christian Prætorius	1839—57
Jørgen Christian Hauberg	1858—63

(De med * mærkede bleve senere første Værge).

Medlemmer af den ifølge Loven om Kirkesyn af 19. Febr. 1861 oprettede Kirkeinspektion vare (foruden de førnævnte Sognepræster):

Jørgen Christian Hauberg	1863—71
H. L. Stæhr	1863—87
H. A. Clausen	1871—91
Johan Peter Thorkelin Bryde	fra 1887
J. L. Engmann	fra 1891

Ved Loven af 19. Febr. 1861 blev fremdeles det „særlige Syn“ oprettet, under hvilket Kultusministeriet kunde henlægge „fortrinlig vigtige“ Kirkebygninger, og det særlige Syns Virksomhed kom da til at omfatte foruden Domkirkerne og andre fremragende Kirker i Provinserne ogsaa Vor Frel-sers Kirke paa Kristianshavn.

VII.

Kirkens Formuesforhold. — Legater, knyttede til Kirken.

Vor Frelser Kirkes Formue udgjorde ved Udgangen af 1895: 120,000. Den aarlige Rente heraf beløber sig f. T. til 4559 Kr.; desuden har Kirken en fast aarlig Indtægt i Arvefæstefgifter c. 340 Kr. og Jordskyld c. 124 Kr., tilsammen c. 464 Kr.

Kirkens løbende Indtægter og Udgifter i 1895:

Indtægt:	
Stolestadepenge	222 Kr. „ Ø.
Halvdelen af Bøsse- og Blokkepengene	256 - 50 -
Indtægter af Kirkegaarden paa Amager og af Vestre Kirkegaard	3150 - 14 -
Erstatning fra Begravelsesvæsenet for tidligere Indtægter af Kirkegaarden paa Nørrebro	1100 - „ -
Blandede Indtægter (Betaling for Belysning, Tæpper, Ringning o. s. v.)	293 - „ -
Forbrugt af Kirkens Renteindtægt	3619 - 55 -
	<u>= 8641 Kr. 19 Ø.</u>
Udgift:	
Lønninger og Huslejegodtgørelse	3390 Kr. „ Ø.
Legatgravsteder Vedligeholdelse	25 - „ -
Udgifter ved Kirkepladsen paa Kristianshavn og Kirkegaarden paa Amager	1211 - 27 -
Udgifter ved den almindelige Gudstjeneste	233 - 30 -
Godtgørelse til Helligaandskirken i Anledning af Ugedagsgudstjenesten	104 - 92 -
Bygnings- og Inventarieudgifter	348 - 86 -
Opvarmning	1029 - 26 -
Belysning	894 - 80 -
Assurancepræmier og Afgifter til Brandvæsenet	760 - 42 -
Forskellige Udgifter (Skatter, Orgelet, Kirkesynet m. v.)	643 - 36 -
	<u>= 8641 Kr. 19 Ø.</u>

De endnu bestaaende Legater, der i Tidens Løb ere knyttede til Kirken og hvis Midler ere under Magistratens Bestyrelse, ere følgende:

1. Guvernør H. E. Bonsachs Legat. Oprettet ifølge Testament af 28. Okt. 1771 med senere Tillæg, kgl. konfirmeret 15. Juni 1774.

I Henhold til Testamentet tilfalder en mindre Del af Renten Sognepræsten og Kapellanen ved Vor Frelser Menighed; andre Smaabeløb tildeles Kirkens Kantor og forskellige Skoler. Endelig erholde „12 gamle, fattige og nødlidende“ Enker og Mænd af Menigheden hver 16 Kr. aarlig.

Uddelingen af Legatet sker nu ved Kirkeinspektionen, som aflægges Regnskab til Københavns Magistrat.

Legatets Formue var ved Udgangen af 1895 15000 Kr.

2. Skibskaptajn K. C. Yttrichs og Hustrus Legat. Oprettet ifølge Testament af 31. Okt. 1776, jvf. Reskr. af 29. Okt. 1784.

Legatet er oprindelig funderet med en Kapital af 10400 Kr., men er efter Udbetalingen af forskellige personlige Understøttelser samt Legater til kristianshavnske Skoler overgaaet til Magistratens Bestyrelse med en Kapital af 8000 Kr. De aarlige Renter udbetales Præsterne ved Vor Frelser Kirke, der selv

nyde Renten af 2800 Kr. og udbetale Renten af 5200 Kr. til 6 fattige Enker, som skulle være af Vor Frelser Kirkes Menighed. Regnskabet indsendes aarlig til Magistraten.

Legatets Formue var ved Udgangen af 1895 8400 Kr.

3. Grosserer Niels Brocks Legater til Skole og Kirke paa Kristianshavn.

Oprettede ifølge Legatstifterens Testament af 19. Febr. 1796 Post 28 og Post 31.

Da der i Tidernes Løb var foregaaet væsentlige Forandringer i de faktiske Forhold, under hvilke der ved dette Testament var stiftet Legater saavel til den kristianshavnske „Kantorskole“ som til flere Funktionærer ved Vor Frelser Kirke og til Skoler m. m. paa Kristianshavn, blev der under 31. Dec. 1880 ved Samraad mellem Borgemestrene for Magistratens 1ste og 3dje Afdeling og Præsterne ved Vor Frelser Kirke vedtaget en d. 17. Avg. 1881 konfirmeret Fundats for den fremtidige Anvendelse af Legatet.

Forskellige mindre Beløb af Renten gives herefter til Kirkens Embedsmænd og Funktionærer samt til Lærere ved Friskolen i Dronningensgade.

Til Sognepræsten udbetales endvidere 100 Kr. aarlig, som anvendes til derfor at bispise omtrent 40 Børn, Dreng og Piger, paa hver af de 3 store Højtider. Ved Anordningen heraf ere de fornævnte Lærere behjælpelige.

Til Sognepræsten fremdeles 200 Kr. aarlig, som af ham og Kapellanen i Forening og efter deres nærmere Bestemmelse anvendes til mellem Konfirmanderne, Dreng og Piger, at uddele Klæder, Penge eller andre Genstande.

Det aarlige Regnskab indsendes til Magistratens Eftersyn.

Legatets Formue var ved Udgangen af 1895 18000 Kr.

4. Murmester J. H. Ettes og Hustrus Legat.

Oprettet ifølge Testament af 16. Apr. 1877.

Renten udbetales til Sognepræsten for af ham at uddeles til Konfirmander i Vor Frelser Kirke, aarlig 4 Dreng og 4 Piger, Børn af trængende Borgere paa Kristianshavn, i lige store Portioner. Efter den nuværende Sognepræsts Afgang uddeles Legatet af Præsterne ved Vor Frelser Kirke. For Uddelingen aflægges aarligt Regnskab for Magistraten.

Legatets Formue var ved Udgangen af 1895 10000 Kr.

Flere Smaalegater uddeles aarlig af Sognepræsten ved Vor Frelser Kirke, nemlig Madam Hegelunds Legat (Kapital: 400 Kr.) til 2 fattige Enker, Kasserer Sünckenbergs (1000 Kr.) ligeledes til 2 fattige Enker og Pastor Walthers (1000 Kr.) til 2 Personer eller Familier, som ere i fast Almisse paa Kristianshavn. Endvidere kunne følgende 2 Legater her nævnes:

Grosserer Niels Brocks Legat til 12 Enker eller aldrende Enkemænd (Kapital c. 85000 Kr.), der bestyres af Kirkens Præster og Værger samt to Medlemmer af Testators Slægt, og

J. S. Kaas's Overskudslegat, der er under Borgerrepræsentationens Tilsyn; af dette Legat uddeles aarlig c. 2400 Kr. ($\frac{1}{5}$ af Renten) ved Kirkens Sognepræst efter Samraad med Rodemestrene blandt Menighedens Trængende.

TEXTINDHOLD.

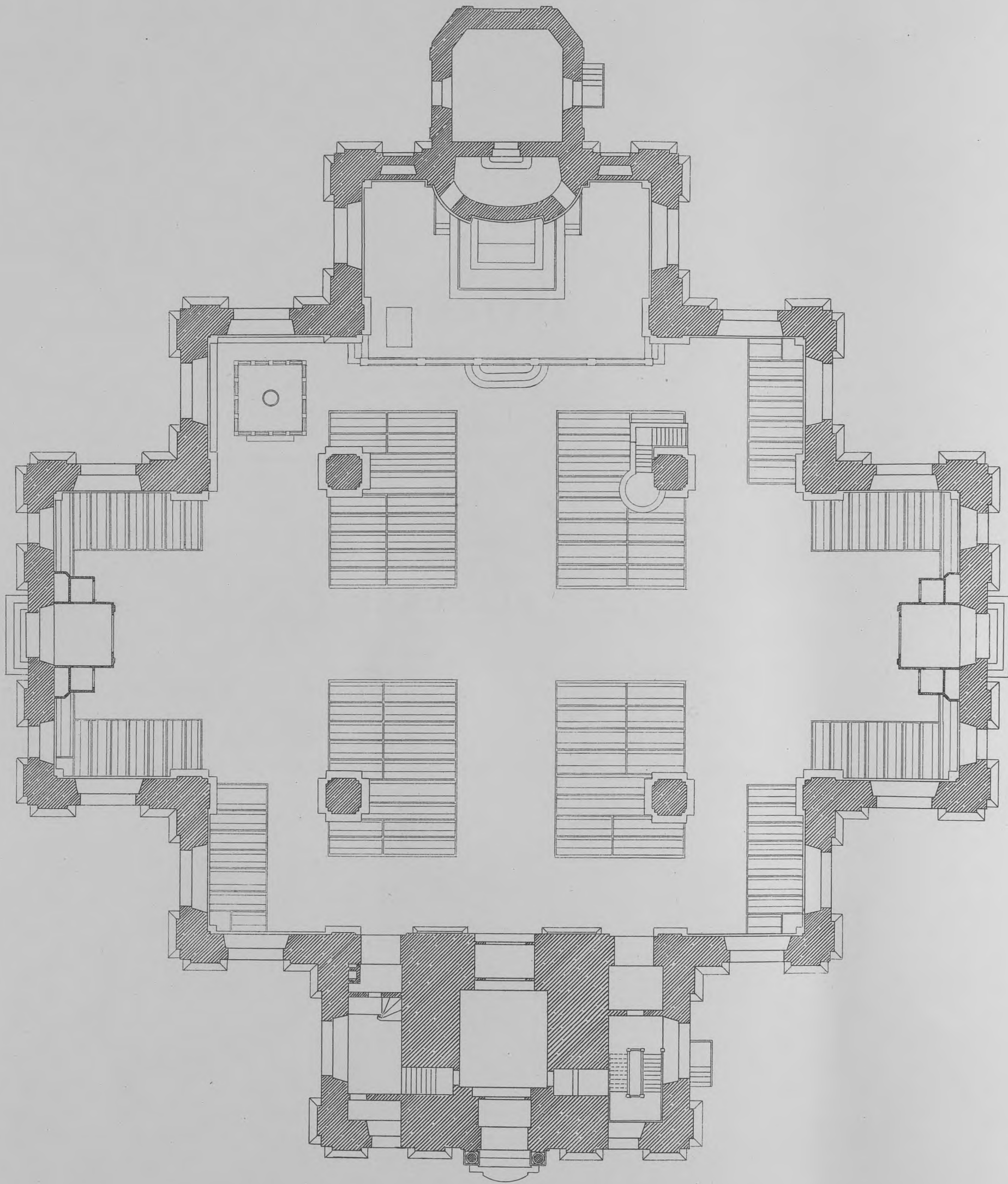
I. Kirkens Historie.....	Side 1	IV. Kirkegaardsforhold. — Ligstene.....	Side 22
II. Beskrivelse af Kirken.....	- 10	V. Præster ved Kirken.....	- 25
Bilag dertil.....	- 18	VI. Bestyrelsen af Kirkens Anliggender.....	- 26
III. Kirkens Inventar, vasa sacra m. m.	- 20	VII. Kirkens Formuesforhold. Legater, knyttede til Kirken.....	- 27

PLANCHER.

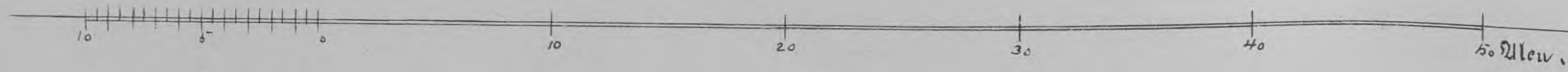
1. Grundplan.	5. Orgelet.
2. Kirkens Forside.	6—8. Enkeltheder fra Orgelets nederste Afdeling
3. Taarnsnit.	9. Perspektiv af Kirkens Ydre.
4. Tværsnit af Kirken.	10. Perspektiv af Kirkens Indre.

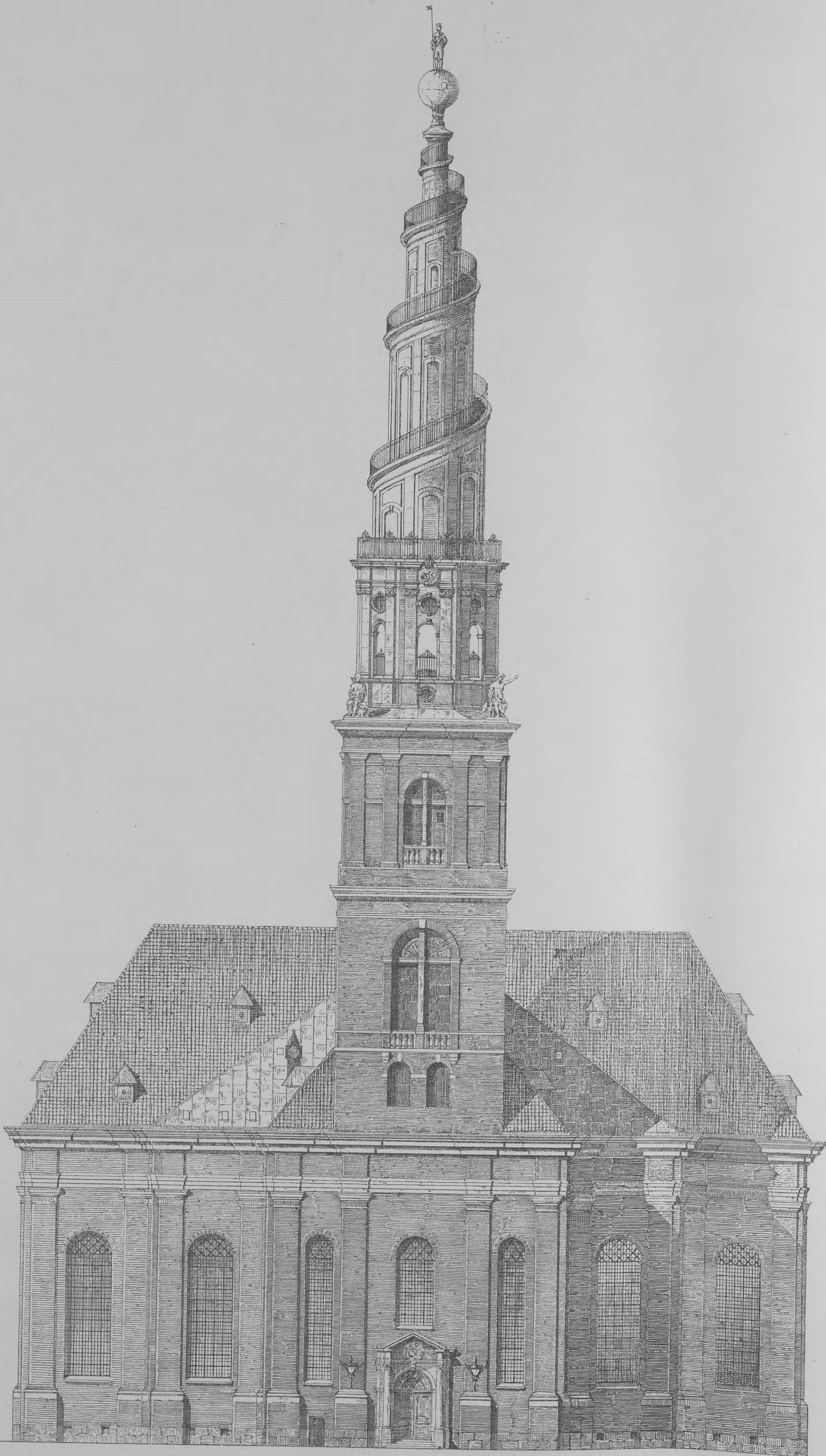
[Tegningerne til Nr. 1—4, Nr. 7 og Nr. 9 udførte af Magdahl Nielsen, til Nr. 5—6, Nr. 8 og Nr. 10 af Thorvald Jørgensen].

Rettelse: S. 12, 2. Sp., Lin. 12 og 13: Lissener, l. Lisener.

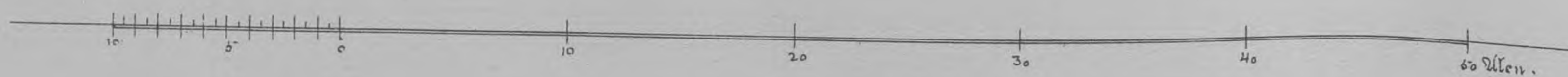

~ Plan ~

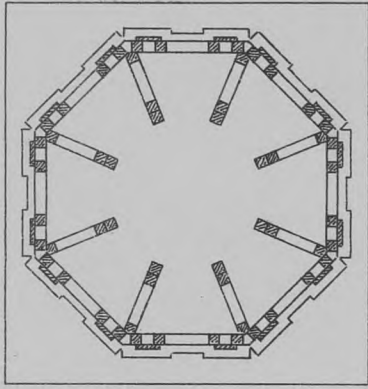

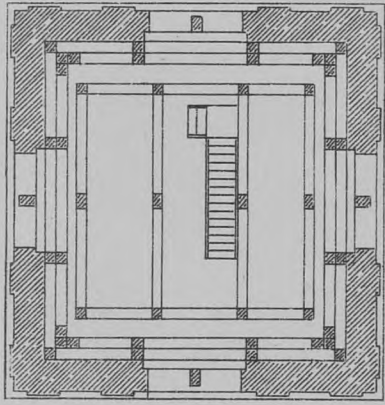
~ Forsiden ~

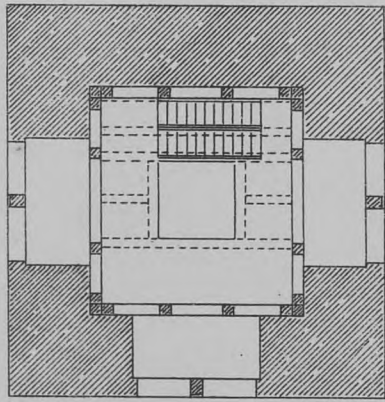
Suit V-B.

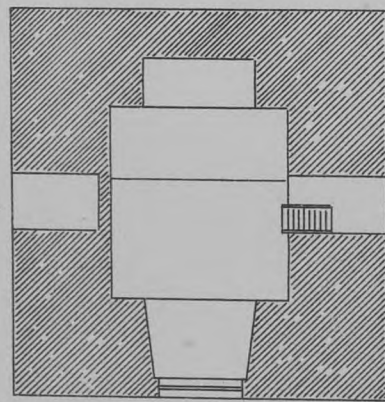
Suit D-D.

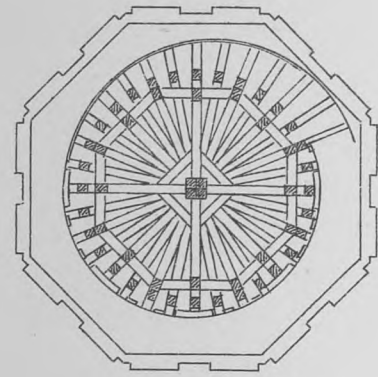
Suit F-F.

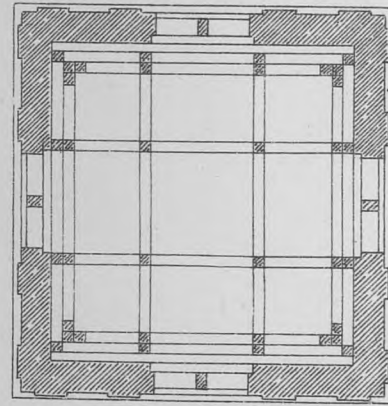
Suit G-G.

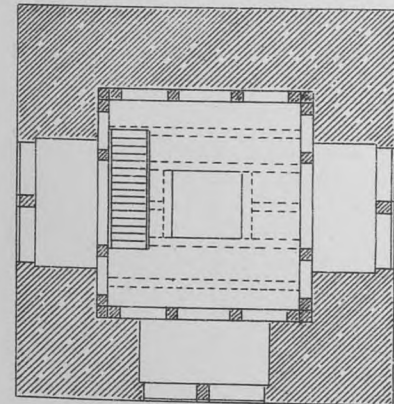
Suit A-A.

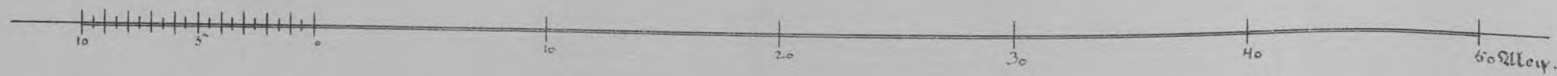
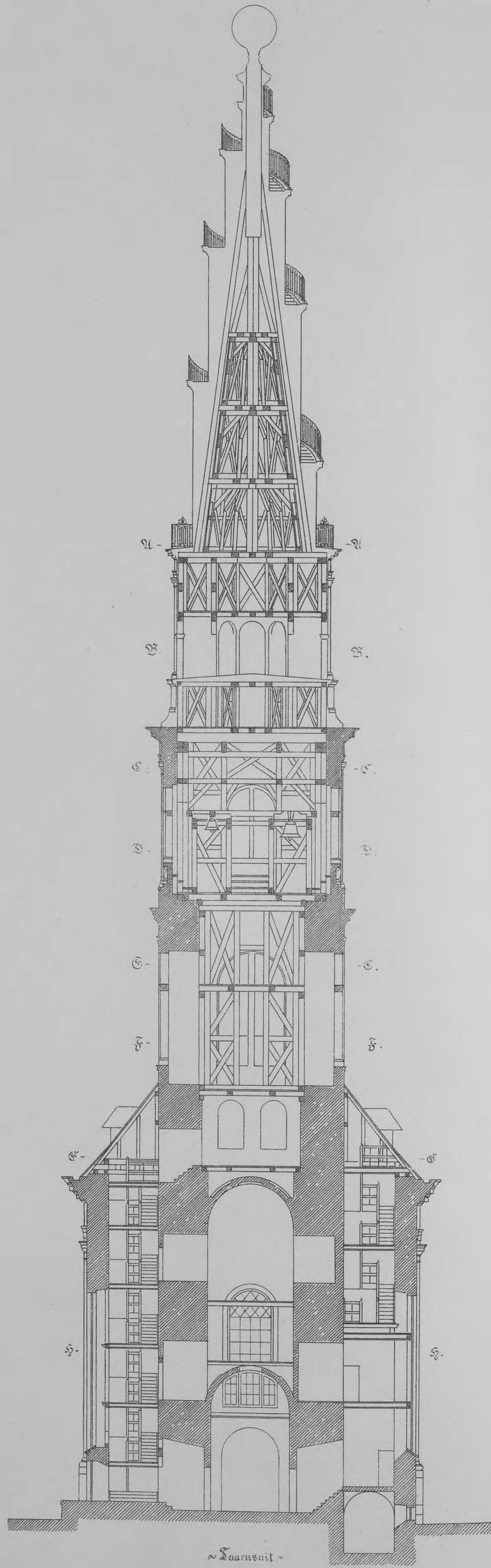
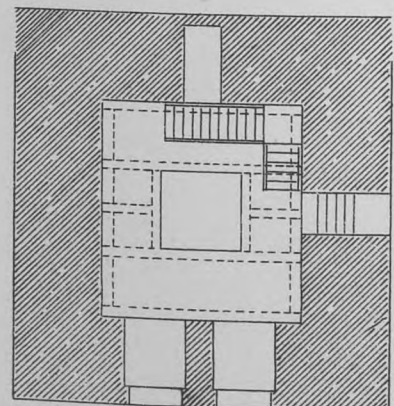
Suit C-C.

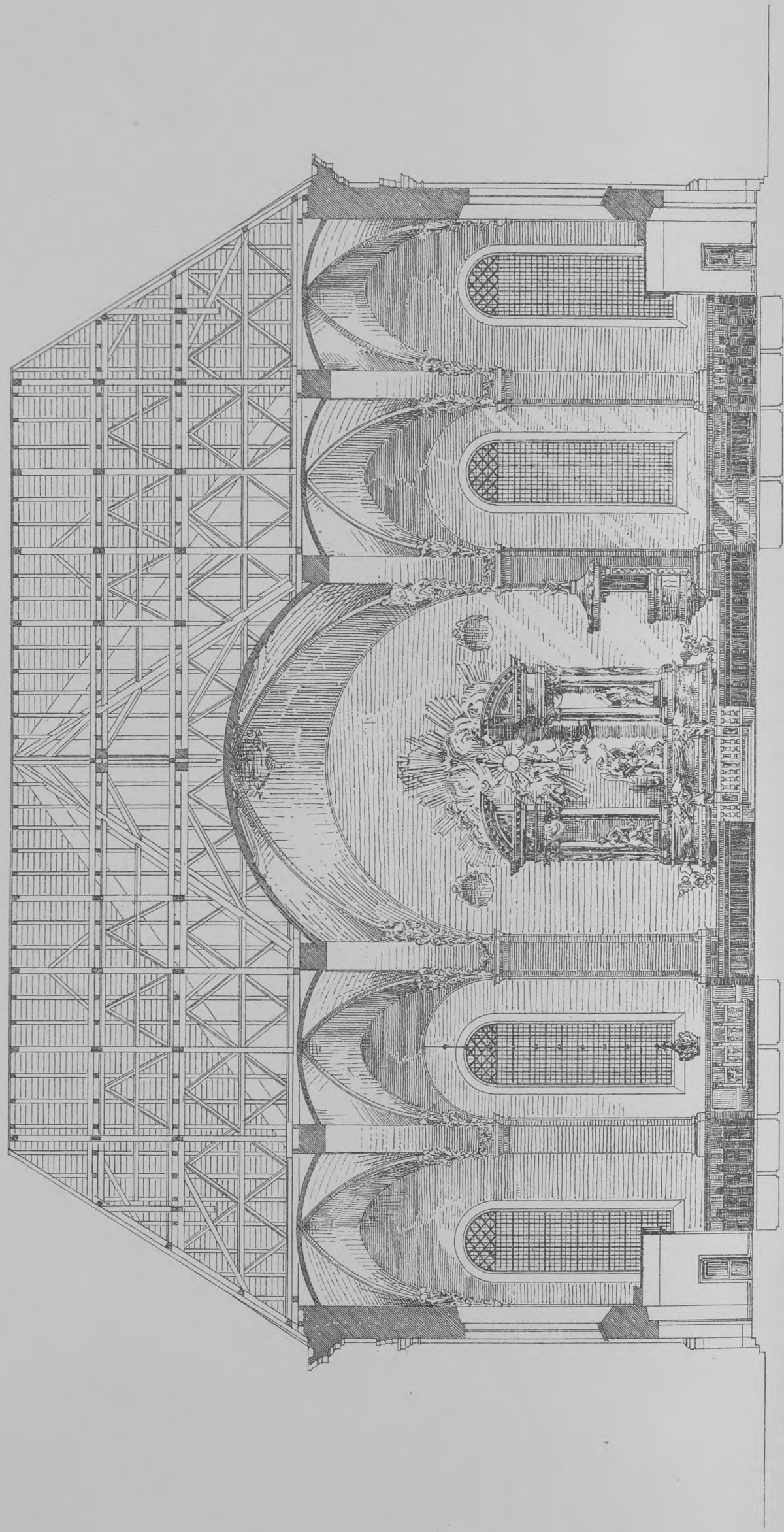

Suit E-E.

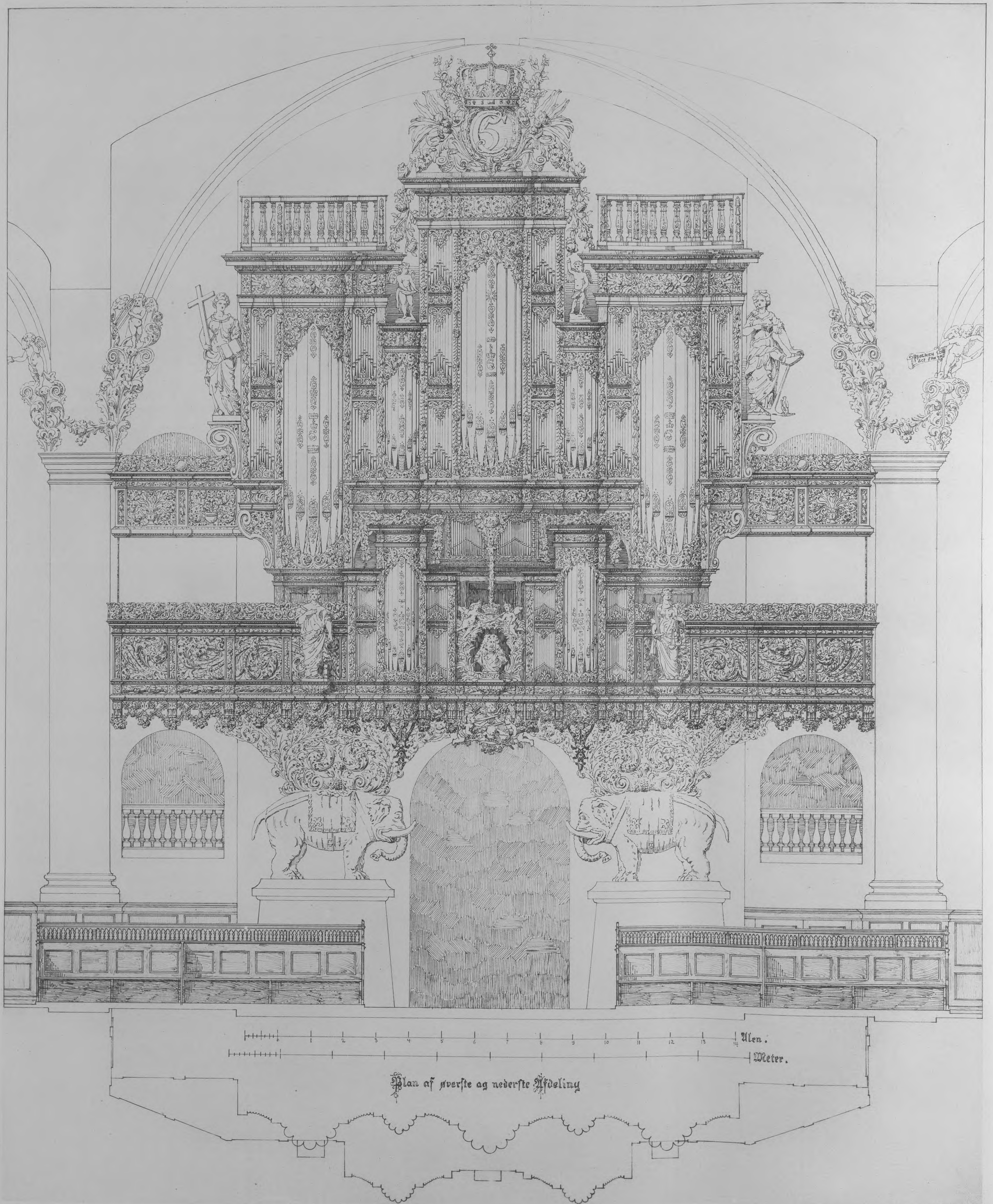
Suit H-H.

~ 111111111 ~

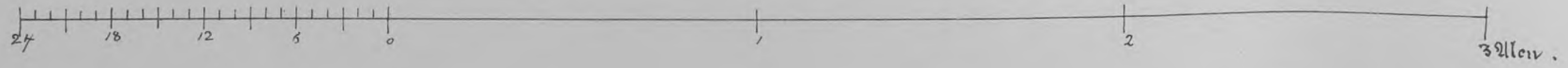

Plan af øverste og nederste Afdeling

Alen.
Meter.

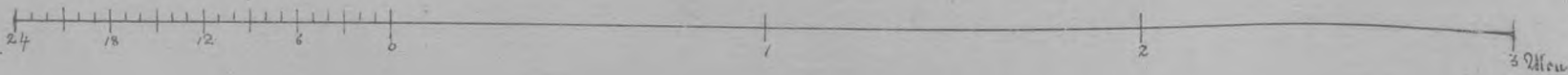

~ Embellished from the Organ ~

~ Entelt heder fra Dreyet ~

24 16 12 6 0 $\frac{1}{2}$ Ellen.

100 50 0 1 Meter.

~ Gudegheder fra Orgelet ~

